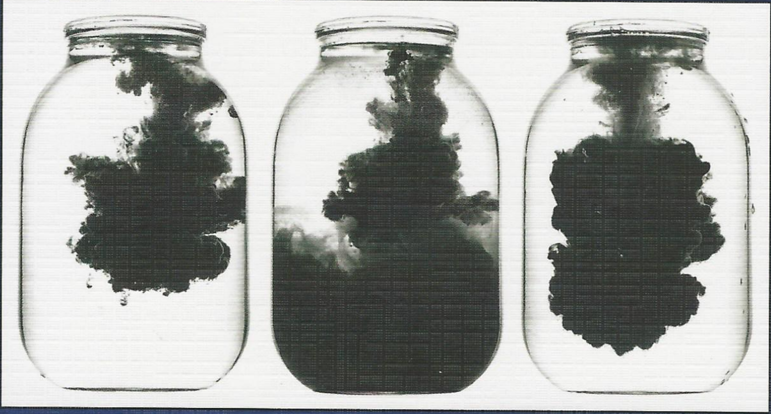
Akışkan Kötülük

Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

AYRINTI

ZYGMUNT BAUMAN

1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science* (*1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Conversations with Zygmunt Bauman* (2001; Keith Tester ile, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesur Hazır, Heretik Yay., 2017); *Society under Siege* (2002; *Kuşatılmış Toplum*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2018); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi* (2004; *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017); *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts* (2004; *Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, Çev. Osman Yener, Can Yay, 2018); *Europe* (2004; *Avrupa*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2018); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile, *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük*

Değildir, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?,* Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014); *State of Crisis* (2014; Carlo Bordoni ile *Kriz Hâli ve Devlet*, Çev. Yavuz Alogan, İthaki Yay., 2018); *Practices of Selfhood* (2015; Rein Raud ile, *Benlik Pratikleri,* Çev. Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yay., 2018); Stanislaw Obirek ile, *On the World and Ourselves* (2015; *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yay., 2017); Stanislaw Obirek ile, *Of God and Man* (2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2015); *Strangers at Our Door* (2016; *Kapımızdaki Yabancılar*, Çev. Emre Barca, Ayrıntı Yay., 2018) ve *Retrotopia* (2017; *Retrotopya*, Çev. Ali Karatay, Ayrıntı Yay., 2018). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

LEONİDAS DONSKİS (13 AĞUSTOS 1962 - 21 EYLÜL 2016)

Litvanyalı Yahudi bir felsefeci, siyaset kuramcısı, düşünce tarihçisi, toplumsal analizci ve yorumcuydu. Litvanya'da Vytautas Magnus Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörlüğü yaptı. Ayrıca 2009'dan 2014'e kadar Avrupa Parlamentosu'nun üyesiydi. Litvanya'da önemli bir kamusal figür olarak insan hakları ve sivil özgürlüklerin savunuculuğunu yaptı. 2014'te Donskis, Litvanya'da Hoşgörü ve Çeşitliliğin Elçisi unvanıyla Avrupa Komisyonu'ndan ödül aldı. Merkez sağcı bir siyasetçi olarak, her tür aşırılıkçı veya ayrılıkçı tutuma karşı çıkmış, şiddeti protesto etmişti. Bunun yerine bireysel akıl ve vicdanı öne çıkaran bir liberalizmden yana oldu.

Akışkan Kötülük

Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

Ayrıntı: *1644*
İnceleme Dizisi: 344

Akışkan Kötülük
Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

Kitabın Özgün Adı
Liquid Evil

Dizi Editörü
Güven Gürkan Öztan

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Yayıma Hazırlayan
Güven Gürkan Öztan

Son Okuma
Hazal Uzuner

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *2022*

ISBN 978-605-314-620-9
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci/İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Akışkan Kötülük

Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

ADORNO VE TEOLOJİ
Christopher Craig Brittain

BÜYÜK GERİ TEPME
Popülizm ve Pandemi Sonrası Politika
Paolo Gerbaudo

AYKIRI KÜLTÜR
Yazarın Yeni Önsözü'yle
Paul E. Willis

SAĞLIĞIN VE HASTALIĞIN TOPLUMSAL NEDENLERİ
William C. Cockerham

KÜRESEL POLİS DEVLETİ
William I. Robinson

BİR BORU HATTI NASIL PATLATILIR
Yanmakta Olan Bir Dünyada
Mücadele Etmeyi Öğrenmek
Andreas Malm

NEDEN VEGAN?
Etik Beslenme
Peter Singer

YEMEĞİN PSİKOPOLİTİKASI
Neoliberal Çağda Yemek Ritüelleri
Mihalis Mentinis

SİYASET TEORİSİ
Pete Woodcock

ELEŞTİREL BİLİNÇ İÇİN EĞİTİM
Paulo Freire

ADINI SÖYLEMEYE CESARET EDEN BİR SOL
34 Zamansız Müdahale
Slavoj Žižek

FREDRIC JAMESON
Diyalektik Eleştiri Projesi
Robert T. Tally Jr.

ENGELSİZ ANARŞİ
Peter T. Leeson

KÜLTÜR TEORİSİNDE ESKİZLER
Zygmunt Bauman

SAPKIN
Gey Normalleşmesi ve
Queer Antikapitalizm
Peter Drucker

SOSYOLOJİ NE İŞE YARAR?
Zygmunt Bauman

NE ADAM NE HAYVAN
Feminizm ve Hayvanların
Savunulması
Carol J. Adams

AKIŞKAN KORKU
Zygmunt Bauman

TAHRAN 1979
Ekber'i Hatırlamak
Behrooz Ghamari

PSİKOTERAPİDE İNTERNET BAĞIMLILIĞI
Daria J. Kuss & Mark D. Griffiths

KENT HAKKI
Sosyal Adalet ve
Kamusal Alan Mücadelesi
Don Mitchell

AHLAKİ KÖRLÜK
Akışkan Modernlikte
Duyarlılığın Yitimi
Zygmunt Bauman & Leonidas Donskis

ANLATININ SÖYLEMİ
Yöntem Hakkında Bir Deneme
Gérard Genette

EĞİTİM ÜZERİNE
Riccardo Mazzeo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

MİZAH
Terry Eagleton

MARKSİZM VE KENT
Ira Katznelson

MARKSİZM, ORYANTALİZM, KOZMOPOLİTANİZM
Gilbert Achcar

İçindekiler

TINA'yla Yaşamak
(Alternatifsiz Dünya)

Sohbetimizin metne dökülmüş hali üzerinde son rötuşları yaptıktan birkaç gün sonra (iki yıl önce Polity Press tarafından *Moral Blindness** [*Ahlaki Körlük*] başlığı altında yayımlandı) bu sohbete devam etmek gerektiğini fark ettik. Konuştuklarımızla bağlantılı birçok konu çözüme ulaşmadan kalmıştı ve ilk anda üzerinde fazla durmadığımız ama sonradan gitgide daha çarpıcı hale gelen yeni unsurlar da kayda alınıp üzerinde konuşulmalıydı. Bu durum, yazarların analitik sorgulama çabalarını henüz görev tamamlanmadan bırakmalarından kaynaklanan bir hata değildi, böylesi bir sohbetin doğal sonucuydu.

---

* Leonidas Donskis, Zygmunt Bauman, *Ahlaki Körlük*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, 2020. (y.h.n.)

Sorgulamamızın konusu olan tipteki bir kötülük, insanlık durumunun koparılıp atılamaz daimi bir parçası olarak görülürken, işleyiş biçimleri ve yöntemleri, bilhassa günümüzdeki akışkan tezahürleri neticesinde yeni fenomenler konumundadır; dolayısıyla özel olarak ele alınmayı hak etmektedirler ve yenilikleri de ilginin odak noktasını teşkil eder. Aldıkları şekilleri uzun süre koruyamıyor olmaları tüm sıvıların doğasında vardır. Sıvılar, nihai bir biçime ulaşmak yerine daima dönüşüm halindedir: Heraclitus, bu özelliği iki bin yılı aşkın bir süre önce, insan aynı nehre iki kere giremez diyerek ifade etmiştir (Platon'un *Kratylos*'taki* diyaloğunda aktarılır). Bir insan, nehrin muhtemel en eksiksiz haline ulaşmak istediğinde, yapabileceği ve yapması gereken şey, nehrin kaynaklarını ve en verimli kollarını keşfetmek, nehir yatağının yönünü (ya da ihtiyaç doğması halinde, bir arada varolan veya alternatif akış yönlerini) belirlemek ve bunların haritasını oluşturmaktır (nihayetinde elde edilebilecek şeyin, olayın bütününden ve daimi bir görünümden ziyade yalnızca anlık bir resim olduğunu bilsek bile yapmamız gereken budur).

Bu kitapta yapmaya çalıştığımız şey de tam olarak bu: Mevcut kötülük kaynaklarını mümkün olduğunca ortaya koyabilmek ve akışkan-modern, kuralsız, düzensiz, atomlarına ayrılmış ve bireyselleştirilmiş, parçalanmış, kopuk ve özelleştirilmiş tüketim toplumumuzun mevcut aşamasında bu kötülük kaynaklarının çok sayıdaki akış yönünü mümkün olduğunca takip edebilmek. Bununla birlikte, konunun özellikleri de dikkate alındığında, elde edilecek sonuç, süregiden bir keşif yolculuğunun seyir defteri olarak değerlendirilebilir.

Özetle, sohbetimiz, özellikle akışkan-modern kötülük biçimleri hakkında gerçekleşmiştir. Bu modern biçimler, parçalar halinde sunulmuş, toz haline getirilmiş, kopuk ve yaygın olmaları itibariyle muhtemelen tarihteki diğer kötülük tezahürlerinden daha tehditkâr ve daha haindir; hemen bir önceki varyasyonlarından oldukça farklıdır çünkü daha öncekiler merkezi olarak yönetilmeleriyle beraber daha konsantre ve daha yoğun olma

---

* Platon, *Kratylos*, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 2015. (y.h.n.)

çabası içindeydi. Bu sebeple, günümüzdeki akışkan kötülük gözlerden ırak tutulur ve saptanamaz, ayrıca ne olduğu ve neye işaret ettiği de fark edilemez. Akışkan kötülük, kılık değiştirmek açısından müthiş bir kapasiteye sahiptir ve insanların (bütünüyle fazlasıyla insani) kaygılarını ve arzularını çarpıtılmış iddialarla (ama çürütülmesi ve karşı çıkılması son derece güç iddialarla) kendi çıkarına kullanması açısından çok başarılıdır. Tüm bunlar yetmezmiş gibi, çok sayıda insanı da gönüllü olarak yanına çeker.

Akışkan kötülük, birçok durumda bir düşmandan ziyade yardım etmeye hevesli bir dostmuş gibi görünmeyi başarır; Joseph Nye'ın terminolojisiyle ifade etmek gerekirse, temel strateji olarak baskı yerine ayartma anlayışını uyguladığı için "yumuşak" güçler arasında sayılmalıdır ("sert" güçlerden ayrılır). Örneğin günümüzün çok yönlü gözetleme örneğinde olduğu gibi, katı-modern geçmişin tüm gizli servislerinin hayal edebileceğinden (ve o zaman bile olağanüstü bir hayal gücüne sahip olmak koşuluyla) milyonlarca kat daha fazla kapasiteye sahip bir veri bankası inşa edilmiştir; cep telefonu, kredi kartı kullanıcıları, bilgisayar sistemi üzerinden mesaj gönderenler ve alanlar, bilerek veya bilmeyerek, 7 gün 24 saat istihbarat sunarlar. İnsanların savaşı barış gibi algılamasını, baskıcı davranışları dostane yardım ve ilgi gibi görmesini sağlamak için George Orwell'in Sevgi Bakanlığı'na gerek kalmadı artık.

Akışkan kötülük, tüm akışkanlar gibi, karşısında yükselen veya duran engellerin etrafından akabilme kapasitesine sahiptir. Diğer sıvılar gibi yolundaki engelleri ıslatır, nemlendirir, sırılsıklam eder ve çoğu zaman aşındırıp çözer; kendi bünyesini daha da geliştirmek için çözeltiyi yapısı içine absorbe eder. Zaptedilemezlik özelliğine ek olarak, bu kapasitesi, akışkan kötülüğe karşı direnci daha da zorlu bir görev haline getirir. Günlük yaşamın dokusuna nüfuz etmiş ve özüne yerleşmiş olan kötülük, (eğer) fark edilirse, tüm alternatif yaşam tarzlarını mantıksız, hatta gerçekdışı gösterir. Bu ölümcül zehir, ikiyüzlülükle, hayatın güçlüklerine karşı kendini hayat kurtarıcı bir panzehirmiş gibi sunar.

Akışkan kötülüğün bu ve diğer ilave özelliklerinin birçok tezahüründen bir envanter oluşturmaya çalışıyoruz (durumun doğası gereği eksik kalacaktır ama en azından öncül olmasını umuyoruz). Amacımız tam bir resim çizmekten ziyade tuvali hazırlamak. Acil olduğu kadar kapsamlı bir araştırma özlemi çeken alanın taslağını çıkarmayı ve onu yararlı olduğuna inandığımız bazı kavramsal araçlarla donatmayı umuyoruz.

Z.B. & L.D.

Giriş:
Akışkan Kötülük ve TINA Üzerine

Leonidas Donskis - Alternatifleri olmayan bir dünyada yaşıyoruz. Tek bir gerçeklik sunan bir dünya bu; en iyi yönetim şekilleri ve en derin fikirler de dahil olmak üzere (mühendislik ve işletme projelerinden bahsetmiyorum bile) her şeyin bir alternatifinin olduğuna inananlar çılgın veya en iyi ihtimalle tuhaf sıfatıyla damgalanıyor. Dünya muhtemelen daha önce hiçbir zaman bugün olduğu kadar kaderci ve determinist inançlarla dolup taşmamıştı; yaklaşmakta olan krizlere, aşağı yönlü hareketlere, tehlikelere ve dünyanın sonuna dair bir sürü kehanet ve öngörü var; tüm bu kehanetlere ciddi analizler de ekleniyor ve bardaktan boşanırcasına üzerimize doğru yağıyor. Her yöne yayılan bu korku ve kadercilik atmosferinde zamanımızın siyaset mantığına, ekonominin tiranlığına, bilim ve teknolojiye getirilen yaklaşımlara, tabiat ve insan arasındaki ilişkiye alternatif olmadığı düşüncesi uyanıyor. İyimserlik, bizim bu dünyaya gelmiş olmamız ve çevremizin sıcak,

keyifli ve rahat olduğu düşüncesi değildir; iyimserlik, daha ziyade, kötülüğün geçici olduğunu ve insanlığı yok etmediğini (veya yok etse bile bunun kısa süreliğine olduğunu) düşünmektir. Dahası, iyimserlik, umudun ve alternatiflerin gerçekten de her zaman var olduğuna inanmaktır. Bir karamsarın, bir iyimserden her açıdan daha yüce ve daha asil bir varlık olduğu inancı, sadece modern, romantik dünya görüşünün ve duyarlılığının bir kalıntısı değildir; daha büyük bir fenomen durumundadır.

Bu durum, Augustine'den sonra Hıristiyanlıkla Maniheizm arasındaki tarihi tartışmaya kadar geri gider (Augustine içindeki Maniheisti yenmiş ve Katolik Kilisesi'nin kurucu babalarından biri olmuştur). Hıristiyanlar kötülüğü, üstesinden gelinebilecek hatalı veya yetersiz bir iyilik hali olarak görürken, Maniheistler iyi ve kötüyü paralel ama uzlaşmaz gerçekler olarak kabul ettiler. İyimserlik, her şeyden öte, bir Hıristiyan kurgusudur; iyinin kötüyü yenebileceği ve keşfedilmemiş ihtimallerin ve alternatiflerin daima bulunabileceği inancına dayanır. Gerçi bizler bir karamsarlık çağında yaşıyoruz. 20. yüzyıl, kötülüğün canlı ve ayakta olduğuna dair harika bir kanıt teşkil eder ve bu da, modern Maniheistlerin konumunu güçlendirmiştir. Onlar, Tanrı tarafından bir süreliğine terk edilen ama Şeytan'ın el çekmediği bir dünya gördüler.

Ancak bir soru cevapsız kalır: Maniheizm günümüzde ne kadar anlamlı olabilir? Tanrı'nın her şeye kadir olduğu ve Tanrı'nın Sevgi demek olduğu konusundaki inançsızlık, 20. yüzyılda şahit olunan birçok vahşetin ardından büyük ölçüde pekişmiş olabilir. Mihail Bulgakov'un 1928-41'de yazdığı ve 1966-67'de ciddi şekilde sansürlenerek yayınlanan *Usta ve Margarita** adlı ölümsüz eseri Maniheist bir ruhla doludur: Roman, Pers peygamberi ve bu inanç sisteminin kendi adını taşıyan mimarı tarafından geliştirilen "Aydınlık" ve "Karanlık" kavramlarından sayısız defa bahseder. Bu büyük 20. yüzyıl Doğu Avrupa romanında (Kafka'nın *Dava*'sı** benim gözümde 20. yüzyılın büyük

* Mihail Bulgakov, *Usta ve Margarita*, Çev. Mustafa Kemal Yılmaz, İş Bankası Kültür Yayınları, 2019. (y.h.n.)
** Franz Kafka, *Dava*, Çev. Ahmet Cemal, Can Yayınları, 2016. (y.h.n.)

Orta Avrupa romanıdır) kötülüğün yorumu, kötülüğün kendi kendine yeten bir şey olduğunu öne sürer. Hıristiyanlığa dair bu yorum, Bulgakov'un da aşina olduğu Ernest Renan'ın *İsa'nın Yaşamı* adlı eserindeki yorumuna yakındır.

Czesław Miłosz bile kendisini bir çeşit gizli Maniheist olarak görüyordu. 20. yüzyılın akla hayale sığmaz kötülükleriyle karşılaştıktan sonra, ki bunlar şu andakinden daha mantık dışı ve daha az hümanist bir dünyada gerçekleşmiş ve dünyaya yön veren kültürler yaratmıştı (örneğin Rusya ve Almanya'daki yönetim kültürleri), Miłosz kötülüğü bağımsız ve kendi kendine yeten bir gerçeklik olarak görmeye başladı; veya en azından modern duyarlılık biçimlerinden veya gelişimden veya derin teoriler dünyasından somut anlamda etkilenmeyen bir boyut olarak algılar hale geldi. Miłosz, Fransız filozof Simone Weil'in de aynı zamanda gizli bir Maniheist olduğunu belirtmiştir: Weil, Hıristiyanlıktaki Babamız duasındaki "Senin Krallığın Geldi" ifadesine bin yıla damga vuracak bir anlam yüklemişti. Miłosz'un, Berkeley'deki California Üniversitesi'nde Maniheizm dersi vermesi de sebepsiz değildir. *Miłosz's ABC* [Miłosz'un ABC'si] adlı kitabında 20. yüzyıl kötülüklerinin açılış sahnesini Bulgaristan'ın Bogomillerinin hikâyesine ve Katharların Verona ve diğer İtalyan şehirlerinde şehit ediliş anlatısına yerleştirmiştir. Ona göre önemli Doğu Avrupalıların hepsi belli ölçüde Manihesitti: Rus Bulgakov'dan George Orwell'e kadar (o da kendi tercihiyle bir nevi Doğu Avrupalıydı).

Bununla birlikte korkular, olumsuzluklar ve kötü haberler çağında yaşıyoruz. İyi haberlere bu piyasada yer yok çünkü hiçkimse iyi haberle ilgilenmiyor (gerçi eğlenceli ve macera dolu kıyamet hikâyeleri oldukça farklı şekilde değerlendirilebilir). Topluca panik ekilip korku endüstrisi biçilmesine imkân veren durum da budur (yorumcuların sıklıkla kendileriyle çeliştiği büyük tutarsızlıklara sahip yorumlara dayanan "son dakika haberleri" karşımıza çıkıyor sürekli olarak). Her ne kadar bunlardan bazıları zaman zaman derin ve mantıklı analizler içeriyor olsa da, çoğu histeriktir ve yenilgiyi baştan kabullenir.

Akışkan kötülük kavramı ne ifade ediyor? Bu kadar çok olgunun birbirini dışlayan nitelik ve özelliklerden oluştuğu günümüzde akışkan kötülük en iyi nasıl anlaşılabilir? Şunu söyleyebilirim ki, sosyal ve siyasi gerçekliğimiz içinde kötülüğün mukavemetini kolaylıkla tanımlayabileceğimiz siyah-beyaz sosyal perspektife dayanan ve "katı kötülük" olarak tanımlayabileceğimiz olgunun aksine akışkan kötülük, iyiliğin ve sevginin görünümüne bürünür. Dahası, görünürde yaşamın nötr ve tarafsız ivmelenişi olarak sunulur; daha önce eşi görülmemiş biçimde ivmelenen yaşam ve sosyal değişim hızı, hafıza kaybı ve ahlaki amnezi doğurur. Buna ek olarak akışkan kötülük, alternatif yokluğunu ve alternatiflerin imkânsızlığını belirten bir kılıkta dolanır. Vatandaş tüketici haline gelir ve değerlere tarafsız kalma hali de insanın kopukluğunu ve bağlantısızlığını gizler.

Devletin eğitim ve kültür sorumluluğunu inkâr etmesi ve reddetmesi ile birleşen bireysel çaresizlik ve terk edilmişlik, neoliberalizm ve devlet bürokrasisinin cennet gibi evliliğine eşlik eder. Bunların her ikisi de, özgür-seçim-siz bir dünyada bireyin yalnızca kendi seçimlerinden ve yaşamından değil, aynı zamanda küresel olayların durumundan da sorumlu olduğunda ısrar eder. *Ahlaki Körlük*'te* (2013) ben ve Zygmunt Bauman, post-akademik üniversite olarak tanımlayabileceğim rahatsız edici bir olgu üzerinde konuşmuştuk. Ortaçağ akademik ritüelleri, uzmanlık alanları, modern toplumda beşeri bilimlerin rolünün bariz ve açık bir şekilde reddedilmesi, işletmecilik, sığlık ve tüm bunlardan oluşan garip bir karışım, böyle bir post-akademik üniversite için kusursuz bir sahne oluşturur; bu sahne muazzam baskılar için oyun alanıdır ve bu baskılar, özgürlük ve demokrasinin gerçek sesleri kılığına bürünmüş teknokratik güçlerden gelir. İlkin ve her şeyden önce piyasa odaklı determinizm ve kadercilik anlayışını seslendirirler; eleştirel düşünce ve kendi kendini sorgulama da dahil olmak üzere herhangi bir alternatife yer bırakmazlar.

* Leonidas Donskis, Zygmunt Bauman, *Ahlaki Körlük*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, 2020. (y.h.n.)

Post-akademik üniversitenin misyonu ve varoluş sebebi, açıkça farkedilebilen sığlığında, esnekliğinde, yönetici elitlere boyun eğmesinde ve ayrıca piyasalardan ve siyasi elitlerden gelen çağrılara ve görevlere uyarlanabilirliğinde yatmaktadır. İçi boş sözler, boş retorikler ve sayısız strateji oyunu, post-akademik üniversitede en iyi şekilde somutlaşan bu tür bir sığlık tiranlığının en özlü biçimi olarak ortaya çıkıyor. Bu üniversite, stratejisi olmayan bir stratejiye sahiptir; bu strateji yalnızca bir kelime oyununa dönüşür. Wittgenstein'ın kelime oyunu yaklaşımı, Gianni Vattimo tarafından demokrasi kisvesi altında dolaşan teknokrasiyi tanımlamak için kullanılır veya buna günümüzde siyasetsiz siyaset diyebiliriz; her şey bir dizi kelime oyununa indirgenmiştir. Senin de *Liquid Modernity*'de* (2000) belirttiğin gibi Zygmunt günümüzün stratejisiz stratejileri, siyasetsiz siyaseti, ahlakın olmadığı etiğe eşdeğerdir.

"Kiliseden başka yerde kurtuluş yok" (*extra ecclesiam nulla salus*) ifadesi 3. yüzyılda yaşamış bir piskopos olan Kartacalı Aziz Siprianus'a atfedilir. Böylesi bir medeniyet mantığının modern eşdeğerine sahibiz artık; gerçi bizimki kurumsal ve yarı-ortaçağ kafasında bir dünya, bu dünyada birey, kendisini çerçeveleyen ve şekillendiren bir kurumdan başka yerde varlık sahibi olamıyor. Günümüzde akademik çevre yeni kilise konumunda. Bu yüzden de muhalefetin, laik heterodoksinin ve alternatifin bu dünyadaki rolü, ilk bakışta göründüğünden çok daha sorunlu ve karmaşıktır.

Hiçbir alternatife imkân verilmiyor. Ütopyanın özelleştirilmesi, hiçbir toplumun iyi ve adil sayılmadığı yeni koşulun gelişini ifade ediyor: Yalnızca bireysel yaşam hikâyeleri, başarı hikâyeleri olabiliyor. Böylelikle bu hikâyeler, ütopyasız veya distopyayla dolu bir dünyada bizim yeni ütopya rüyalarımız haline geliyor. Başka Alternatif Yok (*There Is No Alternative*) ifadesinin kısaltılmışı olan TINA ifadesi (ilk kez Margaret Thatcher tarafından kullanıldı, sonrasında ise Zygmunt tarafından

---

* Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yayınları, 2017. (y.h.n.)

yeniden tanımlandı ve yorumlandı) bu eşsiz ölçüde yeni ve daha önce görülmemiş fenomeni ele alırken bize bir hareket noktası sağlar. Bu fenomeni, kişinin, sosyal determinizme ve piyasa temelli kaderciliğe sarsılmaz inancı olarak adlandırabiliriz; burada daha önceki on yıllarla bizim zamanımız arasındaki ana farklılık şudur ki, Sigmund Freud'un dediği üzere biyoloji kaderimizken, şu anda ekonomi de kaderimiz olabilir.

George Orwell, yeni kötülük biçimlerinin iyilik ve sevgi kisvesi altında yürüyeceğini açık şekilde görmüştü. Büyük Birader'i sevmek zorundasınız. Orwell'in kitabındaki Okyanusya ülkesinde, hüküm süren partinin öncüllerinin (Jakobenler, Bolşevikler ve Naziler) aksine, şehitlik mertebesine izin verilmez. Hayatınız farkedilmeksizin akacak ve varlığınız hakkında kimse bir şey bilmeyecektir. Ya da uzun zamandır tutkuyla ve tutarlı bir şekilde reddettiğiniz kelimeleri kabul etmeye ve benimsemeye zorlamak için sizi hızlı ve sessiz bir şekilde ıslah ederler. Kötülük artık apaçık ve görünür değildir. Düşük yoğunluklu siyasi baskı ve insan hakları ihlallerinin yanı sıra düşük yoğunluklu askeri çatışmalar, savaş ve barış arasındaki ayrım çizgisini karartır ve ortadan kaldırır. Savaş barıştır ve barış da savaş. Bugünlerde ne iyi haberler ne de kötü haberler açık ve net olabiliyor: Savaş ya da başka bir felaket olmasa bile korku endüstrisi tarafından korkutulmadan tartışmak imkânsız hale geliyor. İyi haber, haber değeri taşımıyor. Kötü haberler ise tanım itibariyle gerçek haberler durumuna geliyor.

Dolayısıyla, akışkan kötülük ifadesini düşündüğümde, determinist, pesimist, fatalist (kaderci) bir toplumda, korku ve panik dolu bir dünyada yaşadığımızı düşünüyorum. Bu toplum hâlâ eskiden kalma, modası geçmiş ve yanlış yönlendirici liberal-demokratik kimliğine değer vermeye çalışıyor. Hayallerin, alternatiflerin ve ütopyaların yokluğunu kesinlikle akışkan kötülüğün önemli bir özelliği olarak görüyorum. Ernst Bloch ve Karl Mannheim'a ait iki fikir çok isabetli çıkmıştır: Bloch, modernitenin, bir ütopya hayaline ait sıcak ve insani ruhu kaybetmesinden dem vururken, Mannheim, ütopyaların, etkin bir şekilde siyasi ideolojilere uyarlandığını ve böylece alternatif vizyonlardan koparılıp hayal

gücü yerine gerçeklik ilkesiyle sınırlandığını söylemiştir. Akışkan kötülük, hayal gücü ilkesinin, gerçeklik ilkesinden ayrılışını ifade eder ve son söz gerçeklik ilkesine bırakılmıştır.

Burada kötülüğün baştan çıkarıcı güçleri, bağlantısızlık ve kopuklukla birlikte gelir. Bildiğimiz üzere yüzyıllar boyu, kötülüğün sembolü ve vücuda gelmiş hali, ister Faust efsanesinde Mefistofeles (Christopher Marlowe'un *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus* hikâyesinden Johann Wolgang von Goethe'nin *Faust*'una kadar uzanır), ister Mikhail Bulgakov'un *Usta ve Margarita*'sında Woland olarak karşımıza çıkıyor olsun, Şeytan'dı. Gerçi bunlar geçmişte kaldı. O eski "iyi" Şeytan, insan ruhunu ele geçirme arayışındaki sembolik mantığıyla ve insani, dünyevi işlere aktif olarak katılışıyla katı kötülüğü temsil ediyordu. O sadece, kurulu toplumsal ve ahlaki düzeni tersine çevirmeye, bu düzenin meşruiyetini ortadan kaldırmaya çalışarak amacının peşinden gidiyordu.

Dolayısıyla katı kötülük, ahlak dışı yönelimli ve aktif katılımlı bir kötülük tipiydi diyebiliriz; ayrıca zamanın sonunda toplumsal adaletin ve eşitliğin gerçekleşeceğine dair vakur bir vaatte de bulunuyordu. Bunun aksine akışkan kötülük baştan çıkarma ve bağlantısızlık mantığıyla çıkagelir. Sonraki diyalogda göreceğimiz üzere, Vytautas Kavolis'e göre Prometheus ve Şeytan yıkımın, ayaklanmanın ve devrimin iki kahramanıyken, akışkan kötülüğün kahramanları insanlığı hayallerinden, alternatif projelerden ve muhalif gücünden arındırmaya çalışır.[1] Böylelikle akışkan kötülüğün kahramanları, karşı devrimin, itaatin ve teslimiyetin kahramanları gibi işlev görür. Katı kötülüğün mantığı, oyuna yeni kurallarını empoze ederek insan ruhunu kazanmak ve dünyayı ele geçirmekti. Diğer yandan akışkan kötülüğün mantığı, görünümünü sürekli değiştirerek baştan çıkarmak ve geri çekilmektir. "Baştan çıkar ve ilişkiyi kes"; hem

---

1. Vytautas Kavolis, "Moral Cultures and Moral Logics", *Sociological Analysis* 38 (1977): 331-44; "Civilizational Models of Evil", M. Coleman Nelson ve M. Eigen (Ed.), *Evil: Self and Culture*, Human Sciences Press 1984, s. 17-35; "Logics of Evil as Secular Moralities", *Soundings* 68 (1985): 189-211; *Moralizing Cultures*, University Press of America 1993.

akışkan modernitenin hem de akışkan kötülüğün Proteusvari kahramanının düsturu budur. Ne yapılması gerektiğini biliyorum ama işin içinde olmayı reddediyorum, nesnemi veya baştan çıkardığım kurbanımı kendi haline bırakıyorum; işte akışkan kötülük oyunu böyle bir oyundur. Şu andan itibaren okyanusta boğulmanın adı, özgürlük olacak.

Bugün özgürlüğümüz, ham tüketim ve kendini yenileme alanlarıyla çerçeveleniyor. Kontrol, gözetleme gibi unsurların yanı sıra seçim özgürlüğü olarak sergilenen bir güç asimetrisi eğilimiyle birlikte korku endüstrisi ve mahremiyetin ifşa edilmesi oyunları, burada mecazi olarak TINA şeklinde adlandırdığımız sosyokültürel durumun ve akışkan kötülüğün karmaşık bileşimini oluşturmaktadır. Tüm insanlığa özgürlük, eşitlik, adalet, mantık, mutluluk arayışı imkânı, insan hakları, bireysellik ve birliktelik yetkisi, sosyal hareketlilik, sınırların olmadığı bir yaşam sözü verip sonrasında birdenbire ortadan kaybolmak, insanları özgürlük sanılan sayısız kimlik oyunuyla baş başa bırakmak, bir yandan da insanlara dönüp, kurumlara, yoldaşlığa ve topluma katılıma pek fazla bel bağlamadan dünyanın problemlerini çözmenin kendi ellerinde olduğunu söylemek; işte akışkan kötülüğün denenip test edilmiş stratejisi budur.

Bu yüzden de akışkan kötülüğün gerçek sembolünün bir tür Bay Meçhul veya kolektif bir Don Juan olduğunu düşünüyorum. Çünkü Don Juan, Zygmunt, senin gözünde modernitenin gerçek kahramanıdır. Don Juan, gücü sürekli ve durmaksızın değişime dayanan modernitenin yüzüdür. Aynı zamanda onda kendini gizleme ve güç asimetrisi uğruna geri çekilme gücü de vardır. Katı modernite, toprakların fethi ve bu toprakların devlet ya da başka herhangi bir güç yapısı için kullanılmasıyla ilgiliydi. Akışkan modernite ise saklambaç ayarında bir güç oyunu gibidir, bu oyun askeri bir saldırının ardından gelen bir geri çekilme veya herhangi bir istikrar bozucu eylem şeklinde olabilir. Dolayısıyla, akışkan kötülük, askeri seferler açısından ele alındığında, belli topraklarda veya toplumlarda, sorumluluk alıp bu toprakları yeniden yapılandırma veya dönüştür-

me yükünü üstlenmek yerine bölgeye mümkün olduğunca çok kaos, korku, belirsizlik, güvensizlik ve güvenlik sorunu getirerek ekonomiyi ve yaşamı bozmaya çalışır. Bu noktada terörizm, akışkan kötülüğün katıksız bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Emperyalizm katı güç oyunlarıyla ilişkiliyken terörizm daima akışkan kötülükle ilişkilidir; akışkan kötülüğün toplum lehine konuşuyormuş gibi görünmek şeklindeki sinsi mantığı, bireyselleştirilmiş güç oyunları uğruna feda edilmesi gerektiğini düşündüğü somut toplum yapısını küçümsemesiyle birleşir ve bizim buna aldanmamamız gerekir.

Baştan çıkarıcı varlık, ardında bir boşluk duygusu, hayal kırıklığı veya ölüm bırakarak geri çekilir; akışkan kötülüğün kahramanı böyle bir kahramandır. Varlıksal Don Juan, güç asimetrisini oluşturur ve bu asimetrinin temelinde de kendisi görülmeden herkesi gözlemleyebilmesi yatar. "Chi son io tu non saprai" ("Kim olduğumu siz bilmiyorsunuz"): Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Don Giovanni* operasında yer alan bu sözler, operanın diğer yazarı Lornzo Da Ponte (hikâyede Don Juan'ı 2000 kadınla yakınlaştırır) tarafından kaleme alınmıştır ve modern manipülatörün asimetrisinin püf noktasını ortaya koyar. Siz beni görmezsiniz çünkü geri çekileceğim ve sizinle kalmak, size kendimi açmak, gizli acılarımı veya zayıflıklarımı size göstermek benim için güvenli olmadığında sizi terk edeceğim. Kim olduğumu asla bilmeyeceksiniz ama ben sizinle ilgili her şeyi keşfedeceğim. Bununla beraber bu belirsiz arzu nesnesi bir illüzyon halinde bırakılır, böylece ihtiyaç duyabilecekleri kadar çok dikkat çekecekleri ve kendilerini ifşa edecekleri bir ortam mümkün kılınır. Zehirli yalanlar söyleyen, ölümcül yaralar açan, bizi (yani adı ve soyadı olan bireyleri) inciten ve acımasızca aşağılayan isimsiz bir İnternet yorumu, sahada işlerlik gösteren ve gündelik uygulamalarımıza derinden yerleşmiş olan akışkan kötülüğün neredeyse kusursuz bir ifadesidir. Kim olduğumu siz bilmiyorsunuz.

Acı verici ölçüde bir dikkat çekme arayışının pençesinde kıvrandığımız, obsesif kompülsif derecede kendimizi keşfetme ve ifşa etme arzusunda olduğumuz bu çağda, bizler (sıradan Ja-

ne'ler veya sade Jack'ler) dünyanın dikkatini çekebildiğimize dair sürekli yeni bir vaat duymak ve sürekli daha güçlü bir illüzyona kapılmak isteriz. Yalnızca yıldızlar ve dünya liderleri değil, sizler de, sıradan ölümlüler de, görünümünüzle veya davranışınızla veya yaşayışınızla veya sahip olduklarınızla, yaptıklarınızla, arzuladıklarınızla veya neyi komik, neyi göstermeye değer, konuşmaya değer bulduğunuzla bir başkası için önemli olabilirsiniz; kısaca tamamıyla insani ve anlaşılması kolay şeylerle önemli olabilirsiniz. Artık kendi evimizin veya memleketimizin dışına adım atmadığımız zamanlarda bile göçmenler gibi davranmaya başladık: Arkadaşlığa ve gerçek insan bağlarına susamışken, bu gerçekleştiğinde, bunun yakında sona erecek kısa ömürlü bir mucize olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu deneyimi yoğunlaştırmak zorunda oluyoruz çünkü bir daha ne zaman yolumuza çıkacağını bilmiyoruz.

Basitçe ifade etmek gerekirse, günümüzde özgürlüğümüz tüketim ve kendimizi yenileme çerçevesine sıkıştırılmış hale geliyor; ama en önemli unsurla bağlantısını kaybetti: Dünyada bir şeyleri değiştirebileceğimiz inancı. Bu inanç, modernitenin tüm büyük kâhinleri, teorisyenleri, ideologları ve yazarları tarafından paylaşılıyordu. Günümüzde tüm büyük ütopyalar ortadan kayboldu. Uyarılarla ve distopyalarla dolu kasvetli romanlar döneminde yaşıyoruz, gerçi bu distopyalar bile hemen basit, karmaşık olmayan tüketim objelerine dönüşüyor. Yalnızca ekonomik sistemlerin neden ve nasıl çöktüğünü ve neden toplumsal krizlerle kuşatıldığımızı anlama konusundaki başarısızlığımızla değil, aynı zamanda uzak pazarlara ve uzak ülkelerdeki kur dalgalanmalarına olan toplam bağımlılığımızla da güçlenen determinizm ve kadercilik duygusu, bizim bireyler olarak sadece anlık tepkilerle, yardımseverlik ve merhamet eylemleriyle, nazik sözlerle ve yoğun iletişim yoluyla bir şeyleri değiştirebileceğimiz yanılsamasını besler. Geriye kalan ne varsa teknik araçlara ve daha yoğun insan ilişkilerine kısıtlanmış gibi görünüyor. Avrupa'daki veba salgınları sırasında da, karnaval, toplu ziyafet ve hatta âlem mantığı baskındı.

Senin de gözlemlemiş olduğun gibi Zygmunt, teknoloji ve sosyal ağlar yeni kontrol ve ayrıştırma biçimleri halini aldı.[2] Görüyorsun ki herkes kendini ifşa ediyor, bu ağlara kayıt oluyor ve bir parçası oluyor; iyi: Geriye tek yapmanız gereken, devletin kontrol yapılarından hiçbir şey saklamanın mümkün olmadığı bir düzenin içinde herkesi nasıl tutacağınızı bulmak. Mahremiyet gözlerimizin önünde yok olup gidiyor. Mahremiyet diye bir şeyin artık var olmadığını kolayca söyleyebiliriz; ve artık var olmamasının tek sebebi de yabancılar tarafından okunmayan ve kontrol edilmeyen herhangi bir mesaj kalmamış olması değildir, klasik edebiyatın söylediği gibi; bunlar bir insanın kendisiyle birlikte mezara götürme hakkı olan ve hatta görevi olan şeylerdir. Kaybolan şey, eskiden haklı şekilde sır olarak adlandırılan şeydir. Sırlar, ya tezgâhta alınıp satılan birer metaya, birer değişim nesnesine, anlık ve kısa süreli başarının parolasına dönüştü ya da saklayacak bir şeyiniz olduğunu gösteren bir zayıflık haline geldi; böylece şantaj ve baskı uygulanarak, saygınlık ve bağımsızlığınızın son kalıntılarının elinizden alınmasına neden olabilecek birer unsur oldular. İnsanlar artık eski, onurlu anlamda sırlara sahip değiller ve bunun ne anlama gelebileceğini bile anlamıyorlar.

İnsanlar, ilginin bir an için kendilerine çevrilmesi karşılığında mahrem yaşamlarını seve seve kamuya açık hale getiriyorlar: Bu tür teşhircilik şölenleri, sadece istikrarsız, twitter mesajı ayarında bağlantıların ve benzeri görülmemiş bir yabancılaşmanın hüküm sürdüğü bir çağda mümkün olabilir. Kendini Facebook'ta teşhir eden insanların bir kısmı, krizlerini ve hayal kırıklıklarını kustukları narsisizmle dolu bloglarından kötü kokular gelen insanlara benziyorlar; diğerleri ise izole olmuşluk ve güvensizlik duygularını yalnızca geçici olarak aşmaya çalışıyorlar. Nihayetinde Facebook bu anlamda gerçekten de çok parlak ve tam zamanında gelen bir icat oldu. Sosyal ayrışma ve izolasyon dayanılmaz hale geldiğinde, kötü televizyon programlarını izlemek ve sadomazoşist basını okumak artık katlanılmaz bir hal aldığında Facebook dünyaya geldi.

2. Zygmunt Bauman, *Consuming Life*, Polity, 2007; Zygmunt Bauman ve Leonidas Donskis, *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*, Polity, 2013.

Ama Facebook'la beraber ölümcül tehlike ve öldürücü kötülük olasılıkları da geldi. Çünkü Facebook, sizin de tahmin edebileceğiniz gibi, DIY unsurunun özünü içerir: Do it yourself, yani bunu kendin yap. Kıyafetlerini çıkar, bize sırlarını göster; bunu kendin yap, kendi özgür iradenle yap ve yaparken de mutlu ol. DIY. Benim için soyun bebeğim.

Mahremiyetimize ne oldu? Bu soru bugünlerde gitgide artan bir sıklıkla ele alınıyor. Sarah E. Igo, Amerikan toplumu ve mahremiyeti konusunda şöyle yazmaktadır:

> Şurası kesin ki, eğer son dönemdeki popüler başlıklara güvenmemiz gerekirse; ki bu başlıklardan bazıları şöyle: *The End of Privacy* [Mahremiyetin Sonu], *The Unwanted Gaze* [İstenmeyen Bakış], *The Naked Crowd* [Çıplak Kalabalık], *No Place to Hide* [Kaçacak Yer Yok], *Privacy in Peril* [Mahremiyet Tehlikede], *The Road to Big Brother* [Büyük Biradere Giden Yol], *One Nation under Surveillance* [Bir Millet Gözetim Altında] ve belki de en tuhaf olanı, *I Know Who You Are and I Saw What You Did* [Kim Olduğunu Biliyorum ve Ne Yaptığını Gördüm], buna göre biz Amerikalılar daha önce benzeri görülmemiş bir mahremiyet krizi yaşıyoruz demektir. Bir yanda Snowden ifşası, Google Glass, dronlar, akıllı buzdolapları ve bizi bizden daha iyi biliyor gibi görünen reklam algoritmaları var. Diğer yanda da gittikçe genişleyen bir sosyal medya evreninde bireyin kendi kendini teşhir arayışı var: Burada mahremiyeti tehlikeye atan unsur devlet veya kurumlar değil, daha ziyade gönüllü teşhirciler; insanlar kişisel yaşamlarının mahrem detaylarını yabancılarla paylaşarak mahremiyet kavramını bir kenara bırakmaya pek hevesli görünüyorlar.[3]

Bir zamanlar gizli servisler ve siyasi polis insanların sırlarını açığa çıkarabilmek, özel hayatlarının ve hatta mahrem şahsi yaşamlarının detaylarını ortaya dökebilmek için çok çalışırdı. Günümüzde bu gizli servisler gayet mutlu olmalılar ama bir yandan da kendilerini gereksiz hissediyor olabilirler: Kendi yaşamıyla ilgili her şeyi herkesin kendiliğinden söylediği bir ortamda onlar ne iş yapabilir? Hatta insanlar ne yaptıklarını, kimleri sevmediklerini

3. S. E. Igo, "The Beginnings of the End of Privacy", *The Hedgehog Review* 17, (1), (Bahar 2015): 18-29, s. 18.

ve nasıl zengin olduklarını gözler önüne sermek istemediklerinde bile, kimlerle iletişimde olduklarını ve kimleri tanıdıklarını seve seve belli ediyorlar. Bu yapıya katılım göstermemek imkânsız. Eğer bu platformlardan ayrılırsanız geçmişe ve şimdiki zamana dair algınızı kaybediyorsunuz, sınıf arkadaşlarınızla ve meslektaşlarınızla ilişkilerinizi zedeliyorsunuz, gerekeni yapmamış oluyorsunuz ve yaşadığınız topluluktan kopuyorsunuz. Sanal gerçeklik ortamlarında ve Facebook'ta ortadan kaybolan şey, gerçek özgürlüğün temel bir unsurudur: sırf teknoloji başka türlü bir uygar yaşam sürmenize izin vermediği için bir arkadaşlığın içine çekilmek yerine kendi kaderini tayin etmek ve özgürce ilişkiler kurmak adına seçim hakkı ortadan kaybolmaktadır.

Peki bu durum toplumumuz hakkında ne söylüyor? İnsan özgürlüğüyle ilgili olarak istenmeyen ama yapılması gereken saptamalar neticesinde rahatsız edici sonuçlara varıyoruz; öyle ki, tüm insanlık, yerinden edilmiş ve aşağılanmış dahi olsa beğenilen ve kutsanmış bir ulus halini alıyor: Bir Facebook ulusu. Günümüz dünyasında politik reklamlarla manipülasyon yalnızca insanların ihtiyaçlarını ve mutluluk kriterlerini yaratma imkânını bulmakla kalmıyor, aynı zamanda zamanımızın kahramanlarını yaratıp başarılı biyografilerle kitlelerin imgelemini kontrol edebiliyor. Sahip oldukları bu yetiler neticesinde bir an için durup bunun "kadife" bir totaliterizm olup olmadığını düşünüyoruz; liberal demokrasi kisvesi altında gizlenen, kontrollü bir bilinç ve hayal gücü yönlendirme biçimi bu; eleştirmenlerin bile köleleştirilmesine ve kontrolüne imkân veriyor.

Derinlerde yatan durum ise gitgide artan bir sosyal kontrol ve kitlesel gözetim olarak karşımıza çıkıyor ve bu durum teknolojinin hızına yetişemeyen siyasete ne olduğunu da gözler önüne sermiş oluyor. Hoşumuza gitsin veya gitmesin teknoloji bize kendisini isteyip istemediğimizi sormuyor. Teknolojiyi reddettiğiniz zaman toplumun uçlarına itiliyorsunuz ve bir vatandaş olarak bile görevlerinizi yerine getiremez halde veya kamusal tartışmalara katılamaz durumda bırakılıyorsunuz. Kitlesel gözetim yöntemlerini kullanmayan devletler ise fazla miktarda gizli servis ve

ajanlık tekniklerini kullanışını açıklayamaz hale geliyor. İlginç bir şekilde, bu eğilim, ister popüler ister üst düzey kültürde olsun, genel olarak kendini teşhir etme ve günah çıkarma biçimlerinin yaygınlaşması ve patlamasıyla el ele gidiyor.

Dolayısıyla Sarah E. Igo, mantıklı bir yaklaşımla şu sonuca varır:

> Peki eğer günah çıkarma kültürü, gözetim toplumunu ters yüz etmenin bir yoluysa? Bir yorumcu şöyle yazmıştır: "Fiziksel bedenlerimiz gitgide daha kapsamlı hale gelen 'data bedenlerimizin' gölgesinde kalıyor, datalardan oluşan bu beden, ölçümlenen ve sınıflandırılan bireyi takip etmiyor, onun önüne geçiyor".
> ... Eğer durum buysa, kişinin kendi yöntemiyle (Facebook'la veya diğer sosyal medya ve reality showlar aracılığıyla olabilir) sürekli görünür olması bir otonomi stratejisi gibi görünmeye başlar (tabii eğer problemli bir strateji değilse), kişinin özel kimliği üzerinde kontrol sağlamasının kamuya açık bir yolu gibidir. Kendini teşhir kültürü, bu yolla, 1970'lerin belli belirsiz bir mirası durumunda olabilir, kimlik siyasetinin ve yeni medya biçimlerinin doğal bir sonucu olmasının yanı sıra veri bankaları ve bürokratik gözetimle geçen yarım yüzyıllık bir sürecin de neticesidir.[4]

Dolayısıyla, teknoloji sizin kıyıda köşede kalmanıza izin vermeyecektir. *Yapabilirim*, *yapmalıyım* haline dönüşür. Yapabilirim, dolayısıyla yapmalıyım. Açmazlara yer yok. Açmazlardan değil olanaklardan oluşan bir gerçeklikte yaşıyoruz. Bu anlayış, ahlaki yaklaşımların kalmadığı WikiLeaks etiğine benziyor. Casusluk yapmak ve bilgi sızdırmak bir yükümlülük konumunda ama ne sebeple ve ne amaçla yapıldığı belli değil. WikiLeaks mantığı iki yönlü çalışır, hem devlet lehine hem de aleyhine ama gerçekten acı çeken bir birey için asla sorumluluk kabul etmez. Bu casusluk, sırf teknolojik olarak yapılabilir olduğu için yapılması gereken bir şey konumundadır. Siyasetin önüne geçmiş bir teknolojinin yarattığı ahlaki bir boşluk var. Böyle bir bilincin sorunu, gücün biçimi ya da meşruluğu değil, niceliğidir.

4. A.g.e., 28.

Çünkü kötülük (bu arada gizlice hayranlık görür), finansal ve siyasi gücün daha fazla olduğu yerdedir. Eğer durum böyleyse, etik anlayışa bir darbe indirmiş oluyoruz; çünkü teknoloji, siyasetin ve kamu ahlakının bıraktığı boşlukları doldurmaya geliyor: Sisteme bir kez bağlandığınızda aklanır ve yükümlülükten kurtulursunuz. Medya mesajdır ve çevrimiçi yaşamak, modern varoluşumuzun açmazlarına bir yanıt olur.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, İnternet toplumu, korkunun hüküm sürdüğü toplumdur. Bütün korku endüstrisi ve organize felaket tellallığı için kusursuz bir mecra halini almaktadır. Demokrasi kisvesi altında gizlenen teknokrasinin yükselişini vurgular ve gözler önüne serer. Aynı esnada, İnternet toplumu ve onun kamusal alanı, teknokrasinin böylesi ayrılmaz bileşenlerini, tüm tezahürlerinde değer-tarafsızlığı ve araçsalcılık ilkeleri çerçevesinde değerlendirerek besleyip geliştirir. Bu kesintisiz korku, felaket tellallığı, reform ve sürekli değişim kültüründe yüzeysellik, üstesinden gelinmesi gereken bir eksiklikten ziyade değerli bir özellik halini alır. Hatta diyebiliriz ki, korku kültürü yüzeysellik kültürüdür ve yüzeysellik kültürü de korku kültürüdür. Ancak buradaki yüzeysellik yanlış bir adlandırma neticesinde *uyum sağlama becerisi* ve *esneklik* olarak ifade edilir (tıpkı William Shakespeare'in 66. sonesinde "basit gerçekliğin yanlışlıkla basitlik olarak adlandırılması" gibi). Bu durum yüzeysel ve sığ kurumsal uygulamalara, sayısız ve anlamsız strateji oyunlarına ve boş söylemlere neden olur. Sözcükler kavramlardan koparılır ve anlamsız dil oyunlarına dönüşür.

....

2013 yılında, sen ve ben Zygmunt, duyarlılığın kaybı üzerine birlikte bir kitap yazdık. Kitabımızın başlığı olan Ahlaki Körlük ifadesi senin fikrindi ve Portekizli yazar José Saramago'nun *Ensaio sobre a cegueira** adlı romanında ustalıkla geliştirilen körlük metaforuna bir gönderme olarak ortaya çıkmıştı. Bununla beraber kitabımızın alt başlığı olan Akışkan Modernlikte

* José Saramago, *Körlük*, Çev. Işık Ergüden, Kırmızı Kedi, 2022. (y.h.n.)

Duyarlılığın Yitimi, senin dokunuşunla da olsa benim kendi teorik kelime dağarcığımdan geldi. Senin kitapların "akışkan" sıfatı olmadan düşünülemez, bu ister akışkan modernite ister akışkan korku veya akışkan sevgi olsun.

Çalışmalarında, Nazi konsepti olan "yaşamaya değer olmayan yaşam" ifadesine yaptığın göndermeyi hatırlıyorum. "Yaşamaya değer olmayan yaşam" ifadesi (Almancada *lebensunwertes Leben*) nüfusun yaşama hakkı tanınmayan kesimleri için Nazilerin yarattığı bir tanımdı. Günümüzde ise, bazı bölgeler ve ülkeler için akışkan-modern bir tanımlamaya şahit oluyoruz: Bu ülkelerin trajedilerinin haber olarak görülme hakkı yok, siyasi terörizm ve şiddet dolayısıyla verdikleri sivil kayıplar veya çektikleri acılar Rusya ile AB'nin ana oyuncuları arasındaki karşılıklı ilişkileri ve ticari anlaşmaları değiştirme hakkına da sahip olamıyor.

Bir dizi kendini yakma eyleminin görüldüğü Tibet gibi Ukrayna da bir turnusol testi vakası halini aldı (tabii ahlaki ve siyasi duyarlılık gösterdiğimiz ölçüde bunu değerlendirebiliriz). Sağduyu gösterebilmek için daha kaç tane ölüm ve trajediye ihtiyacımız var? Duyarlılık düğmemizi açmamız için ölüm faturası ne kadar kabarık olmalı? Ünlü bir söz vardır; bir insanın ölümü trajedidir, milyonlarca insanın ölümü ise istatistiktir. Ne yazık ki bu ifade son derece doğru görünüyor. Diğer bireyleri istatistiksel birimlerden veya işgücünden ziyade etik varlıklar olarak görebilme yetimiz ile ahlaki körlüğümüz arasındaki mücadele, kendi bağlantısallık ve bağlantısızlık, merhamet ve kayıtsızlık yetilerimiz arasındaki mücadeledir, ki kayıtsızlık ve bağlantısızlık, ahlaki yıkımın ve sosyal patolojinin birer göstergesidir.

Siyasi tarihten, diğer bireylerin acı ve ıstırabı ile empati kurma yeteneğimizi geri çekebileceğimizi öğreniyoruz. Diğer yandan, bu yetiye geri dönebiliriz; gerçi bu da, yaşamın tüm sıkıntılı yönlerine, olaylarına, milletlerine ve bireylerine karşı eşit ölçüde hassas ve merhametli olma kapasitemize dair hiçbir şey söylemez. Bir insanı bir şeye veya yok hükmünde bir kimseye indirgeme yetisine sahibiz ve yalnızca kendimiz veya yakınımız saydığımız insanlar aynı tipte bir felaketin veya saldırının

kurbanı olduğunda kendimize geliriz. Bu geri çekme ve geri döndürme mekanizması, insan onurunun ve yaşamının ne kadar kırılgan, hassas, tahmin edilemez olduğunu ve bunun evrensel ölçüde geçerli oluşunu göstermektedir.

Bunlar almamız gereken veya yine göz ardı edeceğimiz derslerdir. Eski ve yeni kötülük biçimleri hakkında yazılmış olan bu kitabın, Zygmunt'un kavramsal sıfatı "akışkan" olmadan düşünülemez olmasının sebebi de budur. Bu kitap, her türlü kötülük teolojisinin ve demonolojisinin çok ötesinde kendini gösteren ve yüzeye çıkan akışkan kötülük hakkında bir kitaptır. Bu kitap, zamanımızın sözde iblislerinden ve zebanilerinden ziyade, duyarlılığımızdan uzaklaşma ve kopma mekanizmalarımız ve kötülük halleri üzerine bir kitaptır.

Zygmunt Bauman Gerçekten de, Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor; alternatif yokluğunun hayaleti.

Böyle bir hayalet ilk defa ortaya çıkmadı; bununla beraber bu kez ufuk açıcı bir yeniliğe sahip: Üzerinde dolaştığı dünyanın küreselliği. 1648'deki Westfalya Barışı'nın ardından gelen bölgesel egemenlik ve bağımsızlık yüzyıllarında alternatif yokluğu (*cuius regio eius religio* [iktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir] formülüyle uyumlu biçimde "din" anlamındaki "religio"nun yerine "millet" anlamındaki "natio" geldi), her bir devletin sınırları içine hapsolmuş alanla sınırlıydı; sınır çizgisinin diğer tarafından başlayan uçsuz bucaksız alanlarda bolca alternatif vardı ve bölgesel egemenlik, ilk olarak ve her şeyden önce, böylesi alternatifleri, o ya da bu şekilde, bu sınır çizgisini geçmekten alıkoymak anlamına geliyordu. Yirmi beşinci yıldönümünü kısa süre önce kutladığımız üzere Berlin Duvarı'nın çatlaması ve yıkılışı (o kutlama tiyatrosunu hâlâ hatırlayan var mıdır bilmiyorum; neticede akışkan-modern hafıza hızlı tükeniyor) bölgesel olarak sınırlanmış TINA ("Başka Alternatif Yok") hayaletlerini iyice harmanlayarak küresel bir hayalet haline getirdi.

Aslında böylesi bir harmanlama süreci Duvar yıkılmadan çok önce de halihazırda yürürlükteydi. Bununla birlikte, bölgesel olarak egemen ulus-üstü kamplarda üstlenilen ve sürdürülen daha önceki harmanlama işlemi, gezegen çapında olmaktan daha uzaktı çünkü birbirine karşıt kamplar tarafından karşılıklı olarak dayatılan bölgesel sınırlarla kısıtlanmıştı. Rekabet içindeki bu iki kamp, gezegensel hâkimiyet kurmak peşinde olsa bile eriştikleri alanlar sınırlıydı. Berlin Duvarı'nın yıkılışı, gezegende o güne kadar sınırlar haricinde ve ötesinde kalmış sektörleri hayalet kardeşlerin neoliberal üyesine açarak, Fukuyama tarzı bir tarihin sonu mantalitesine ilham verdi ve yayılmasını sağladı. Hayaletler arasındaki yüzlerce yıllık rekabet, ki zaman zaman kardeş katili bir savaşa bürünmüştür, nihayet sona ermiş oluyordu ve dolayısıyla muzaffer taraf, yani neoliberal hayalet kendini gezegende yalnız buldu, artık alternatiflerini kontrol altında tutmak, sınırlamak veya dönüşüme uğratmak üzere çırpınmak zorunda kalmıyor, kendisine meydan okunmuyordu. Artık yalnızca yokluklarını hisseder durumdaydı. En azından neoliberal hayaletin peygamberleri ve havarileri durumun böyle olduğuna inanıyordu. Kısa süre içinde birbirini izleyen baba ve oğul iki Bush, İngiliz katipleri olan Margaret Thatcher ve Tony Blair ile işbirliği halinde hareket ederken, bu kanaatlerinin yanlışlığını ve anlamsızlığını zor yoldan (korkunç, utanç verici ve küçük düşürücü yoldan) öğrenmek durumunda kaldılar.

Bununla birlikte, Avrupa'da, TINA inancının kısa –ancak kendi zamanında rakipsiz kalan– hükümdarlığı kalıcı sonuçlar bıraktı; bu sonuçların derinliği ve dayanıklılığı hâlâ tam olarak değerlendirilememiştir. Kurumlar ağının istikrarlı bir şekilde parçalanması, giderek düzen dışına çıkan açgözlü ekonominin kurban almasını kolaylaştırmak anlamına geliyordu; bu da, daha fazla sayıda vatandaşın yoksullaşmasıyla birlikte gelen azgın toplumsal eşitsizliğe karşı toplumun duyarsızlığını artırdı. Yoksullaşan insanlar (artık kapitalist düzene karşı potansiyel bir tehlike ve sosyal devrimin tohumlarını atabilecek kimseler olarak görülmedikleri için) şahsen sahip oldukları ve kontrol ettikleri

kaynaklara ve imkânlara terk edildiler, oysaki kendi imkânları artık fena halde ve bariz bir şekilde yetersizdi. Bunun sonucunda da demokrasinin paydaşları arasında ("eski Avrupa'nın" fiili durumu ile "yeni Avrupa'nın" beklentisi), demokratik kurumların vaatlerini yerine getirme yeteneğine olan güven istikrarlı bir şekilde düştü. Berlin Duvarı'nın yıkılışının ardından gelen coşkulu ve iyimser umutlara taban tabana zıt bir durum ortaya çıktı. Ayrıca siyasi elitlerle, kitlelerin arası açıldı ve koptu; oysaki bu elitlerin, sistemin bekçileri olması bekleniyordu ama göz ardı edildiler veya başarısızlığa uğradılar. Böylece paradoksal olarak (veya aslında o kadar da paradoksal olmayarak) insanların demokratik şekilde birlikte varoluşunun görünürdeki zaferi, pratikte, bu varoluşun muhtemel başarılarına karşı kamuoyu güveninin durdurulamaz şekilde solmasına ve tükenmesine neden oldu. Bu tür tatsız ve iç karartıcı faktörler, eşit olmayan ölçülerde bile olsa, AB'nin tüm üye devletlerini etkiledi. Bununla birlikte bu etkiler, Berlin Duvarı'nın yıkıldığı haberlerinin en büyük umutları doğurduğu yerlerde muhtemelen en dokunaklı şekilde hissedilmektedir: Yani özgürlük ve bolluk dünyasına katılmak için komünist diktatörlüklerin demir pençesinden kurtulan ülkelerde.

Ivan Krastev'in belirttiği gibi,[5] günümüzde insanların seçimlere ve siyasi tartışma çerçevesinde geçen her şeye olan ilgilerini kaybetmelerine şaşırmamalı: "Siyasetin tam bir budalalık oyununa dönüştüğüne dair yaygın bir şüphe var". Tam bir kandırmaca oyunu olarak da ifade edilebilir ve bu kandırmacada bütün oyuncular hokkabaz tarzı inandırıcılık hilelerine başvurduklarının farkındalar. Politikacılar yönetiyormuş taklidi yapıyorlar, ekonomik güç sahipleri de yönetiliyormuş gibi yapıyorlar. Tarzı bozmamak için de insanlar her birkaç yılda bir kendilerini oy sandıklarına götürüp vatandaş olma taklidi yapıyorlar. "Ekonomiyi yönetmek" hâlâ seçilmiş yönetimlerin işi konumunda; gerçi "ekonomiyi yönetmek" politikacıların en büyük hevesle başvurdukları *–miş gibi yapmalardan* biridir:

5. Ivan Krastev, *Journal of Democracy*, 25 (4), (Ekim 2014).

Elbette buna şaşırmamak gerekiyor çünkü ekonomi yönetimindeki başarısızlıklar "piyasanın belirsiz yasalarıyla" veya bir o kadar gizemli olduğu söylenen "ticaret koşullarıyla" kolaylıkla açıklanabiliyor. İnsan hayatının tüm yönleri ekonomik boyutlarına indirgenerek parasal olarak niceliklendirilip barkodlara basılırken, herhangi bir vaadi yerine getirmekteki tüm başarısızlıklar bu şekilde açıklanıp bertaraf ediliyor. Galileo Galilei, tabiatın kitabının matematik dilinde yazıldığını söylemesiyle ünlüdür. Neoliberalizmin, (Antonio Gramsci'nin kavramını kullanmak gerekirse) o "hegemonik felsefenin" peygamberleri tarafından yazılan ve havarileri tarafından pazarlanan toplum kitabı ise ekonomi dilinde yazılmıştır. Bu kitap güvende olsun diye banka kasalarında saklanır, yazıldığı dil çoğumuz açısından matematiğin dilinden (daha fazla değilse bile) daha az ezoterik değildir, yalnızca bankerler tarafından okunabildiği iddia edilir. Peki bu tür bir felsefe, hegemonyasını nasıl sürdürebiliyor? J. M. Coetzee, 29 Mart 2010'da arkadaşı Paul Auster'a yazdığı bir mektupta bize bir ipucu veriyor: "Bugün etrafımıza bakınca, ne bekleyebileceğimizi görüyoruz: Biz, yani 'dünya', yeni ve üzerinde müzakere edilmiş bir gerçekliği yaşamaktansa, yarattığımız gerçekliğin ıstırabını yaşamayı tercih ediyoruz". Auster bir hafta sonra bu sözleri onaylar şekilde şu cevabı yazmıştır: "Bu durum yalnızca ekonomi için değil, aynı zamanda hem siyaset için hem de karşılaştığımız sosyal problemlerin neredeyse hepsi için geçerli".[6] Durum tam olarak böyledir diyebiliriz.

Dolayısıyla bu sadece doğuştan gelen ataletimizle mi ilgili? Belki de, bunun aksine, uydurma olsa da kolektif bilinçaltımıza sıkıca yerleşmiş bir yenilik mi? Ki biz uyanıkken bu yeniliğe övgüler düzüyoruz ve ona aşkımızı ilan etmek üzere yetiştirildik, böyle öğretildik ve talimden geçtik (tıpkı Italo Calvino'nun *Invisible Cities** romanındaki kent sakinleri gibi; onlar "gerçek

---

6. Paul Auster ve J. M. Coetzee, *Here and Now: Letters 2008-2011*, Vintage Books 2014, s. 136 ve 139.

* Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, Çev. Işıl Saatçioğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2002. (y.h.n.)

tutkularının yeni ve farklı şeylerin tadına varmak olduğunu" söylüyorlardı; ancak "dünün süprüntülerinin, dünden önceki günün ve tüm günlerin, yılların, on yılların süprüntüleri üstüne yığılmış olmasının bıkkınlığıyla" ve bu çöplerin "adım adım dünyayı istila etmesi" düşüncesinin dehşetiyle aslında asıl tutkuları "atmanın ve kurtulmanın hazzı mıydı?"). Bu, en azından, tartışmalı bir sorudur diyebiliriz çünkü her iki açıklama da geçerli doğruluk iddialarına sahiptir. Sürüp giden hegemonyaya dair hangi açıklamayı seçersek seçelim, psikolojik temellerinin izini sürdüğümüzde, son tahlilde düşüncelerimizi ve eylemlerimizi çelik gibi sıkıca kavrayan unsur, Coetzee'nin bize hatırlattığı üzere, "bizim yaratmış olduğumuz gerçekliktir". Bu gerçeklik, hayal gücümüzün çevresine katı sınırlar çizer, aynı şekilde irademize de katı sınırlar koyar, bunu da, seçeneklerimizi makul ve hayali olmak üzere bölerek yapar. Bu işleyiş esnasında, her şeyin değerini azaltır ve bizim kendi tercihlerimizin üstünü çizer; statükoya karşı geliştirmek istediğimiz alternatif vizyonlar ve bunları takip etmekteki kararlılığımız söz konusu olduğundaysa, "yaratmış olduğumuz gerçeklik" diğer tüm doğum kontrol haplarıyla girdiği rekabeti kolayca kazanan taraf olur.

Siyaset, bir zamanlar bildiğimiz haliyle, öncelikler dilini kullanmıştır; yani dünyaya dair tercih edilen vizyonların dilini kullanmıştır. O dilin kamusal hayatta ortadan kaybolmasına (terk edilmesine) siz de üzülüyor ve yasını tutuyorsunuzdur (tıpkı benim gibi). Böylesi bir dilin kayboluşunu, bugünlerde kamu arenasında sahnelenen performansların "post-politik" olarak adlandırılmasının gerekçelerinden biri, belki de en önemlisi olarak değerlendirebiliriz. Diğer yandan, "bir öncelik seçmek", açılış hamlesini yapmak anlamına gelir, bir tetikleyici veya bir mancınıktır, bir eylemin ilk basamağıdır; peki "bizim yaratmış olduğumuz" tipteki gerçeklik için ne diyebiliriz; sonraki basamağa erişilmesini önleyen ve (pek muhtemel olmasa da) bu basamağa ulaşmak için girişimde bulunulduğunda bu girişimin etkisizliğini ve faydasızlığını garanti altına almaya çalışan bu gerçeklik için ne söyleyebiliriz? Harekete geçme

yetisinin ve hangi eyleme öncelik verilmesi gerektiğine karar verme yetisinin birbirinden ayrıldığı ve uzak tutulmaya devam ettiği bir gerçeklik yarattık. Gerçekliğimiz, tekrarlıyorum, güç ve siyaset arasındaki ayrılığın damga vurduğu bir gerçekliktir. Bir tür kıskaç durumudur ama tersten kıskaç: Eskiden sımsıkı kilitlenerek iş göremezliğe sebep olan güç/siyaset kıskaçları şimdi sınırlanmadan açılarak buna neden oluyorlar. Siyasi kontrolden azat edilen güçlerle, gücü elinden alınan siyaset arasında büyüyen bir uçurum var. Neredeyse her şeyin olabildiği ama hiçbir şeyin başarma özgüveniyle üstlenilemediği bir boşluk bu. Öncelikli görevleri belirleme konusundaki artan ve yaygınlaşan suskunluğun, 21. yüzyılın meta-bulmacasına bir cevap bulunmadan üstesinden gelinebilmesi şüpheli görünüyor. Bu meta-bulmacayı da şöyle adlandırabiliriz: Ne yapılması gerektiğini bildiğimizi varsaysak bile, bu işin altından kim kalkabilir ve yapmaya gönüllü olabilir?

Bir yorum daha: Sen ve ben bugünü eksikliklerin ve kaybedilenlerin diliyle tanımlamaya meyilliyiz: "bu artık eskisi gibi değil", "şu ya da bu ortadan kayboldu", "şu ya da bu artık yok". Öğrencilerimiz (ve umarım okurlarımızdan en azından bazıları) "bizim" yaratmış olduğumuz ama "onların" hazır bulduğu dünyayı bu şekilde algılamıyorlar. Michel Serres'in ifade ettiği gibi ("bizim" düşünme alışkanlıklarımıza atıfta bulunarak)[7], "onlar" artık aynı zamanda yaşamıyorlar: "Onlar, görsellerin süresi yedi saniyeye, sorulara karşı yanıt süreleri on beş saniyeye indirilerek yanlış gelişen dikkat ve odaklanma sürelerini büyük çabalarla zedelemiş olan yetişkinlerin yayınladığı medya ile formatlandılar". Böylesi (resmi!) rakamları okurken ürperiyor olabilirsiniz, belli belirsiz de olsa şunu hatırlıyoruz ki, uzun uzun düşünmeyi teşvik eden, sabır isteyen ve hem mental konsantrasyon hem de uzun vadeli amaçlara yönelmeyi gerektiren dönemler vardı. Böylesi zamanların "onlar" için yabancı ülke gibi olduğunu söyleyebilirim ama sonra dilimi ısırıyorum çünkü "onlar" (doğduğundan

7. Michel Serres, *Thumbelina*: *The Culture and Technology of Millennials,* Çev. Daniel W. Smith, Rowman & Littlefield 2015, s. 5.

beri İnternet kullananlar) için "yabancı" kelimesi bile "bizim" için ifade etmiş olduğu (ve hâlâ ifade ettiği) şeyle aynı anlamı taşımıyor. Dolayısıyla akla şöyle bir soru geliyor: Haz peşinde koşmayı teşvik eden ve haz vaat eden kurnaz pazarlama teknikleriyle yetiştirilmiş, medya tarafından formatlanmış yeni neslin büyük bölümünün, kamusal alanı devasa ölçekte genişlemiş bir tür Woodstock sahnesi veya bitmek bilmeyen bir TV sitcom'u gibi görmeleri gerçekten çok mu tuhaf; günlük rutin hayatın tekdüzeliğinden kopuk olmalarına rağmen (veya bundan dolayı) izleyicileri keyif içinde tutma potansiyeline sahip bir boş zaman eğlencesi olarak görmeleri çok mu garip?

Tam teşekküllü demokrasinin, yani seçmenlerinin endişelerini ve umutlarını gerçekten temsil eden demokratik kurumların yeniden doğuşu ümitlerini, "güç merkezlerinde ve önde gelen başkentlerde değil, her şeyden önce bunları çevreleyen topluluklarda şekil alan" bir siyasete bağlıyorsun. Hiç düşünmeksizin buna şu yanıtı verebilirim: Şüphesiz iyi bir seçim fakat maalesef önerilmesi yapılmasından daha kolay. Bu yaklaşım, çoğundan daha iyi bir yatırım gibi görünüyor ama kendi kaynakları da derin bir kriz içinde olan, canlandırma ve iyileşme ihtiyacı içindeki rahatsız bir demokrasinin terapi edilmesi ümidine bel bağlıyor. Mevcut haliyle demokrasinin hastalıkları için etkili bir tedaviye dönüşmeden önce, toplulukların kendi sakatlayıcı kırılganlıklarından kurtulmaları gerekir.

Serres, atalarımızdan miras kalan ve günümüz insan birlikteliklerinin morfolojisine bağlanan topluluk fikrinin şüpheli yeterliliğini gözönünde bulundurarak, "birliktelik (kolektivite)" imgesini "bağlantısallık" kavramıyla değiştirmeyi önerir.[8] Birlikteliklerin aksine "bağlantısallık" tipinde bir insan oluşumu, gevşek ve fazlasıyla kırılgan bağlarla olduğu kadar, belirsiz bir şekilde işaretlenmiş ve aşırı derecede gözenekli sınırlarla karakterize edilir. Bugünlerde "topluluk" teriminin ortak dilde "ağ" terimiyle yer değiştirmesi tesadüf değildir. Topluluklardan

8. A.g.e., s. 62.

farklı olarak, ağlar, bağlanma ve bağlantı kesme etkileşimiyle şekillenir ve yeniden şekillendirilir, içerikleri ve sınırları bu nedenle sürekli doğum halindedir; belirsizdir ve sabit değildir. Toplulukların neredeyse tam aksine, ağlara katılmak ve çıkmak kolaydır; topluluklar, kompakt yapıları ve devamlılık tutkuları nedeniyle birlikteliklerinin ilkelerini müzakere etmek zorunda kalırken, ağlar, iletişimin kesilmesinin ve karşılıklı yabancılaşmanın ardından kısa yoldan bir ayrılık ve kopma ile birlikte müzakere etme ve belli koşulları zorlama gereğini pas geçmiş olur. "Topluluk" fikri genellikle istikrar ve süreklilik ile ilişkilendiriliyorsa, "ağ" fikri de istikrarsızlık ve süreksizlik ile ilişkilendirilebilir. Burada ahlaki duyarlılık için çok fazla talep yoktur, demokrasinin toparlanması ve dönüşü için de umut verici bir başlangıç görünmemektedir.

Alternatif yokluğu hayaletinin mevcut küresel statüsüne terfi edişi, beraberinde bir başka yenilik daha getirmiştir (getirdiği yeniliklerin en ufuk açıcı olanı belki de budur): Uluslar-üstü olarak bütünleşmiş blokların dağılması ve sıkı, güçlendirilmiş, geçilmez sınırların ortadan kalkması ve bir yandan da toprak egemenliği ilkesinin korunabilmesi (veya en azından buna niyetlenilmesi ve yapar gibi görünülmesi) "katı kötülük" çağına bir son verdi. Gerçekten ya da varsayımsal olarak egemen ulus-devletler vasıtasıyla yoğunlaşmaya ve tekelleşmeye açık olan kötülük, ulus-devlet kaplarından dışarı taştı; ne kadar yüksek ve kalın olursa olsun duvarları aştı ve ne kadar çok insanla tahkim edilmiş ve güçlü bir şekilde silahlanmış olursa olsun sınırların ötesine geçti. Kötülüğün en zehirli ve iğrenç kategorileri –bedensel olarak öldürücü olandan, sosyal ve ruhsal açıdan yıkıcı olana kadar uzanan kategorileri– artık en sıkı kapatılmış kapta bile tutulamaz hale geldi; artık serbestçe akıyorlar ve doğal ya da yapay herhangi bir sınırı kolaylıkla geçebiliyorlar. *Akışkan Modernite*'de ifade ettiğim üzere, katı cisimler, tabiri caizse, alanı belli, sınırlı ve dolayısıyla şeklini koruyabilen yapıdayken, akışkanlar

> "akar", "dökülür", "ıslatır", "sıçrar", "sızar", "taşar", "püskürür", "damlar", "kaçak yapar", "yayılır"; katı cisimlerin aksine kolaylıkla durdurulamazlar. Bazı engellerin etrafından geçerler, bazılarını çözerler ve başka engelleri de ıslatır ve delerler. Katılarla karşılaşmalarından zarar görmeden çıkarlar, karşılaştıkları katılar ise katı kalsalar bile değişirler; ıslanırlar veya nemlenirler.[9]

Son yıllarda, kötülük bu akışkan eğilimlere ve alışkanlıklara uydu ve uymaya da devam ediyor.

---

9. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Polity, 2000.

1
İnsan, Yok Hükmünde İnsana mı Dönüşüyor?

Suçluluk Duygusunun, Adiaforanın, Güvencesizliğin ve Kemer Sıkma Politikalarının Haritası

Leonidas Donskis Tarihimizdeki bu çalkantılı dönemi düşünmeye başladığımda hemen aklıma suçluluk ve tövbe soruları geliyor. 1980'lerin sonunda Berlin Duvarı'nın yıkılışını ve SSCB'nin dağılışını getiren her bir siyasi değişim parçasının ardında bu sorular vardı. Bununla beraber bu sorular, hepimizin bildiği gibi, savaş sonrası Avrupa'sına kadar uzanır.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Karl Jaspers, Almanların suçluluk duygusu sorununu felsefi olarak ele aldığı ve dile

getirdiği *Die Schuldfrage* [Suçluluk Sorusu, 1947] adlı çığır açan bir eser kaleme aldı.[1] Jaspers, ulusunun yalnızca ağır ve ölümcül günahlar işlemekle kalmadığını, aynı zamanda insanlığa karşı ağza alınmayacak suçlar işlediğini hissettiğinden, ona göre bir ulusun toplu halde suçlanıp savaş suçlarından sorumlu tutulup tutulamayacağı sorusu kesinlikle alakasız veya naif olmaktan uzaktı. Jaspers bu zemin üzerinde hareket ederek dört farklı suç kategorisi tanımlayan felsefi bir tartışma modeli oluşturdu: kriminal, siyasi, ahlaki ve metafizik.

Bu dört suç kategorisi Jaspers tarafından belirlenmiş ve analiz edilmişti: kriminal suç, doğrudan suça katılımı ve yasaların çiğnenişini kapsıyordu; siyasi suç, eylemlerini vatandaş olarak desteklediğimiz siyasi liderlerden veya kurumlardan –veya daha da kötüsü, siyasi operatörlerden, yalanların ve örgütlü nefretin çıkardığı seslerden– miras kalıyordu; ahlak suçları, siyasi sadakatimiz ve sivil itaatimiz nedeniyle aklanamayacağımız, insanlara karşı işlenen suçlardan doğuyordu; metafizik suçlar ise savaş suçları ve diğer ağır suçlar işlenirken, hayatta kalmamızdan veya diğer insanların hayatlarını kurtarmak için çok az şey yapmamızdan veya hiçbir şey yapmamamızdan dolayı ortaya çıkmaktaydı.

Jaspers'e göre, Almanların kriminal ve siyasal suçları doğrudan Nazi Almanya'sındaki canlı ve kanlı bireyler tarafından işlenen veya düzenlenen suçlarla ilişkiliyken, gelecek nesiller, aynı dili, kolektif bir ruhu ve ortak bir tarih anlayışını paylaşmaya devam ediyor olsalar bile, ahlaki ve metafizik suçlardan sakınma şansını bulabilirlerdi. Ancak insanlar, toplumlarına bağlılıklarını ve bağlantılarını devam ettirdikleri sürece, geçmişte işlenen suçların ceremesini bugün çekmekten kurtulamayacaklardır, buradan tek çıkış yolu, ebeveynlerinin yaşadığı travmaları içselleştirmek olabilir.

Suçluluk duygusu, kişinin ulusunun yakın geçmişine ait herhangi bir suçun körü körüne inkâr edilmesine dayanan Avrupa

1. K. Jaspers, *Die Schuldfrage*, Artemis-Verlag, 1947.

dışı (veya anti-Avrupalı) anlayış ile savaş sonrası Avrupa'sının anlayışı arasında bir ayrım noktası haline gelmiş görünmektedir. Fransız filozof Pascal Bruckner'in, kışkırtıcı kitabı *The Tyranny of Guilt*'te öne sürdüğü gibi, suçluluk duygusu fazlalığı, karakteristik olarak Avrupa'ya ait bir siyasi meta haline gelmiştir ve bu siyasi meta, gerçek ahlaki hassasiyetlerimizle illa bağlantılı olmak durumunda da değildir. Bunun yerine, muhalif kampı susturmak veya sevmediğimiz siyasi seçkinleri damgalamak için ideolojik bir araç olarak kullanılıyor olabilir.[2] Bu durum özellikle Batı Avrupa'nın sömürgecilik suçunda veya Amerika'nın ırkçı geçmişi için duyduğu suçluluk vakasında görülebilir.

Siyasi alandaki suçluluk etiğinin en belirgin örneği Alman Şansölyesi Willy Brandt'in, bir ahlak gösterisiyle iki kez diz çöküşüydü: İlk olarak Polonya'da Varşova'nın gettolarında ve sonra da Yad Vashem'de (Dünya Holocaust Araştırmaları Merkezi, Dokümentasyon, Eğitim ve Anma bölümü, İsrail) diz çöktü; kamuya açık olarak ve tüm dünyanın önünde ulusunun işlediği suçlar ve günahlar için kahramanca ve soylu bir davranışla pişmanlığını ortaya koydu. Bu hareket yenilgiye uğramış bir tarafın göstermelik bir jesti de değildi çünkü Brandt'ın bunu yapması için herhangi bir sebep yoktu; çünkü devlet devlettir ve birey, bu devletin başı bile olsa, kamuya açık bir pişmanlık eylemini veya özrü, kolay kolay uygun bir devlet politikası olarak sunamaz.

Dolayısıyla, Willy Brandt vakasında olduğu gibi, diz çöken ve özür dileyen devlet, Hobbes'un modern devlet anlayışını ihlal etmiş olur. Bu modele göre devlet yanlışlarını asla kabul etmez veya hatalarından pişmanlık duymaz, saf güç dışında hiçbir şeye yer bırakmayan bir devlet yapısı söz konusudur. Güç hakikattir ve hakikat de güçtür; Hobbes'un güç mantığı böyle konuşur. Kötülük ise güçsüzlük halinden başka bir şey değildir. Bu anlayışa göre erdem yalnızca en güçlünün cesaretinde ve hayatta kalma başarısında yatarken, ahlaksızlık tamamen zayıflıkla ilgilidir. Uluslararası hukuk, tüm normlar ve değerler,

2. Bkz. P. Bruckner, *The Tyranny of Guilt: An Essay on Western Masochism*, Princeton University Press, 2010.

büyük bir gücün en önemli önceliklerine ve ihtiyaçlarına göre değiştirilebilir durumdadır. Ne zaman ve nerede görsek egemen güce saygı duyarız ama hiçkimseye ait olmayan toprakları hor görürüz (buralarda ortaya çıkabilecek herhangi bir bağımsız ve onurlu yaşam biçimini bozabilmek için bu yerleri yeniden yaratır, destekler ve silahlandırırız) çünkü böylesi bölgelerdeki insan hayatı nahoş, vahşi ve kısadır; Vladimir Putin'in Rusya'sı tarafından üretilmiş olan Yeni Leviathan'ın gerçek mesajı budur.

Eski bir SSCB liderinin bir özür bildiriminde bulunarak ordusunun, yetkililerinin, seçkinlerinin ve genel olarak devlet mekanizmasının iğrenç suçları ve aşağılık davranışları için af dilemesini hayal edebilir miydik? Bugünün Rusya'sının herhangi bir liderinin, varoluşunu mahvetmese de altını oyduğu bir devletten özür dilediğini hayal edebilir miyiz?

Cevap oldukça basit ve net: hayır. Almanya ve Rusya yalnızca yüzeysel olarak siyaseten birbirine yakın iki ülke konumundadır. Savaş sonrasında Almanya'da yaratılan pasifist toplum, 20. yüzyıldaki başarılı Ostpolitik'leriyle* birleştiğinde (ki bu, Putinizmle karşı karşıya kaldıklarında yolunu kaybeden Alman siyasi elitini kör etmiş gibi görünüyor), iki eski saldırgan arasındaki temel farkı kamufle etmeye yetmiyor. Biri siyasetteki paradigmasını kökten değiştirirken, diğeri rotasını en çirkin şekilde sürdürmeyi seçti. Çünkü Almanya, modern dünyada gerçekten Hobbesçu olmayan ilk devlet olmayı seçmişken, Rusya her zaman, yırtıcı, pişmanlık duymayan ve son derece ahlaksız bir siyasi dünyanın nasıl canlandırılacağı ve yeniden sahneye konulacağı konusunda takıntılı olmuştur ve 21. yüzyılda da böyle olmaya devam etmektedir. Samuel Huntington'ın, Avrupa'nın kendi içindeki derin farkları ve ahlaki uçurumları hafife alan medeniyetler çatışması kavramı yerine, şu anda gerçekten söz konusu olan iki tür devletin çatışmasını anlamaya çalışmalıyız. Bu çarpışma, Thomas Hobbes'un ve Willy Brandt'ın reenkarnasyonlarının çatışmasıdır.

---

* 1967'de SPD genel başkanı ve Şansölye Willy Brandt'ın, ülkesindeki ABD egemenliğini kırmak için Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri normalleştirmek amacıyla oluşturduğu ve ilan ettiği politika. (ç.n.)

İçinde bulunduğumuz dönemde büyük önem taşıyan bir başka mesele de kötülük konusudur. Bu durum, siyasette radikal kötülük çerçevesinde ele alabileceğimiz Şeytan'dan çok daha karmaşıktır; radikal kötülükle başa çıkabiliyoruz. Şimdiki durumun temelinde yatan ve çok daha karmaşık olan şey, Zygmunt'un akışkan kötülük olarak tanımladığı şeydir. Dürüst olmak gerekirse, problemin bu yönünü, yeni diyaloğumuzun geri kalanı için hayati ve merkezi bir unsur olarak görüyorum.

Siyasette Şeytan ne ifade eder? Modern yaşamın görünürdeki bütünüyle insani yönlerinden bahsederken teolojiye ve demonolijiye geçmek anlamlı olabilir mi? Tarih bize bunu yapmanın anlamlı olduğunu söylemektedir. 20. yüzyıl, siyasetteki Şeytan'ın, yaşamı, kişinin kendine verdiği değeri, haysiyeti ve insanlığı açıkça değersizleştiren radikal kötülük biçimlerinin gelişini simgelediğini gösteriyor. Bu radikal kötülük biçimleri, bunların yerine korkuyu, nefreti ve bir başkasının özgürlüğünün ve kendini gerçekleştirme fırsatının ortadan kaldırılmasıyla elde edilen zaferleri getirir.

Vytautas Kavolis, kurulu düzene karşı isyan/yıkım sembollerinin ortaya çıkışına ilişkin analizinde, sembolik kötülük tasarımlarının izini sürmüştür; bu tasarımlar kendimizi ve etrafımızdaki dünyayı anlamak için bizim dönemimizde ortaya çıkan sorulara yanıt aramamızı sağlayan yorumsal çerçeveyi oluşturmaktadır.

Burada Prometheus ve Şeytan, Hıristiyanlık öncesi ve Hıristiyan düşünürlerin ve yazarların ahlaki tasavvurlarına hâkim olan kötülük kavramlarını ortaya koymak adına temel mitolojik figürler ve sembolik tasarımlar olarak alınmıştır. Prometheus düzenbaz bir kahraman olarak ortaya çıkar; Zeus'a karşı meydan okuması yalnızca Olimpos tanrılarına karşı olan doğal düşmanlığına değil aynı zamanda insanlığa karşı merhametine de dayanır. Şeytan, İncil'de Tanrı'nın kurduğu evrensel düzeni bozan kişi olarak görünür ve bu nedenle bu yıkımdan kaynaklanan tüm kötülük tezahürlerinin bütün sorumluluğunu taşır.

Kavolis'in kültürel psikoloji alanındaki çalışması, seküler ahlakın paradigmaları olarak kötülük modellerine ve kültürel

mantığın çelişen biçimleri olarak başkaldırı modellerine dair incelikli ve derin bir analiz sunar. Böylelikle Kavolis, Prometheus ve Şeytan mitlerinin ortaya çıkışına dair kendi değerlendirmelerini ortaya koymuş olur. Prometheus, Kavolis'in modernitenin yükselişi modelinde, teknoloji açısından ileri ve verimli bir medeniyetin, insanlığın acılarına ve arzularına karşı duyarlılık gösterebilmesiyle birleşen bir yapıyı anlatmak üzere kullanılır. Şeytan ise, meşru gücün yok edilmesini, hâkim toplumsal ve ahlaki düzenlerin yıkılmasını anlatmaya yönelik bir benzetme olarak kullanılmaktadır.

Böylelikle Kavolis, Marksizmin ve tüm büyük toplumsal veya politik devrimlerin sembolik mantığının nasıl analiz edileceğine dair en kışkırtıcı ve kavrayışlı ipuçlarından bazılarını geliştirmiş oluyordu. Bu devrimlerin özellikleri, bazı noktalarda Prometheus anlayışı çerçevesinde gelişirken, bazılarında Şeytani olmaya yakındır. Her bir modernite (çünkü Kavolis'e göre çok sayıda "modernite" vardır ve her biri medeniyetin kendisi kadar eskiye dayanır) veya medeniyeti şekillendirme hareketi, sınırları zorlandığında, Prometheus'çu ve/veya Şeytani temellerini ele verebilir.[3]

Edebi teori ve eleştiri için değerli bir araç olan bu bakış açısı, Kavolis'in, Herman Melville'in *Moby-Dick*'ine ve Mary Shelley'nin *Frankenstein*'ına ilişkin analizlerinin de temelini oluşturur. Kavolis, mantıklı bir sebebe dayanarak, Shelley'nin romanı *Frankenstein, or the Modern Prometheus*'un başlığının bile (*Frankenstein veya modern Prometheus*) derinden yanıltıcı olduğunu belirtmiştir; çünkü evreni ve insanı yaratmış olan Yaratıcı'ya meydan okuyan ve açık şekilde Şeytani olan Frankenstein karakteri, kitapta yanıltıcı bir yaklaşımla bir tür modern Prometheus olarak sunulmuştur.

---

3. Vytautas Kavolis, "Moral Cultures and Moral Logics", *Sociological Analysis* 38 (1977): 331-44; "Civilizational Models of Evil", M. Coleman Nelsonand M. Eigen (Ed.), *Evil: Self and Culture*, Human Sciences Press 1984, s. 17-35; "Logics of Evil as Secular Moralities", *Soundings* 68 (1985): 189-211; *Moralizing Cultures*, University Press of America, 1993.

Prometheus ve Şeytan ile, modern siyasi ve ahlaki duyarlılıklarımızın somutlaşmış hali olan edebi şahsiyetlerden ve kahramanlardan oluşan bir galeri kullanıyoruz: Don Juan, Don Kişot, Shylock, Othello veya Macbeth. Bu karakterlere yine duyarlılıklarımızı etkileyen Niccolò Machiavelli, William Shakespeare veya Marquis de Sade gibi bazı tarihsel kişileri, düşünür ve yazarları da ekleyebilirim. Medeniyeti şekillendiren karakterlerin ve modern dünyadan ayrılmaz olan duyarlılıklarının felsefi anlamını ve kavramsal değerini derinden anlamış olması açısından Stendhal'e de bu yorum bağlamında hakkını vermek gerekir.

Dolayısıyla siyasetteki Şeytan kavramı bir fantezi olmaktan uzaktır, birçok farklı kılığa girerek varlık kazanır, bunlardan biri de evrensel (veya en azından uygulanabilir) sosyal ve ahlaki düzenin devrilmesi ve yıkılmasıdır. Bununla beraber Şeytan kitle psikozuna yol açan hafıza ve duyarlılık kaybı olarak da ortaya çıkabilir. Bu her iki özellik de, büyük oranda günümüz Rusya'sında görülür ve temsil edilir. Rusya'da yazarlar radikal kötülüğün dokunuşunu fazlasıyla hissetmişler ve berrak biçimde anlatmışlardır; bu radikal kötülüğün özünde de insanın öz-değerini, haysiyetini, hafızasını, duyarlılığını ve hem birliktelik hem de merhamet gücünü kasıtlı olarak reddeden bir anlayış yatar.

Şeytan, yok hükmünde olma ve varoluşsuz bir hale gelme yazgısındaki insanların hafızalarını ellerinden alabilir. Hafızasını kaybeden insanlar kendilerini ve etraflarındaki dünyayı eleştirel gözle sorgulama kapasitelerini yitirirler. Bireysellik ve birliktelik gücünü kaybeden insanlar, temel ahlaki ve siyasi duyarlılıklarından da yoksun kalırlar. Nihayetinde de diğer insanlara karşı duyarlılıklarını kaybederler. Modernitenin en yıkıcı biçimleri altında güvenle gizlenen Şeytan, insanlığı yer, yuva, hafıza ve aidiyet duygusundan yoksun bırakır.

1980'lerin sonlarında, Litvanya'nın bağımsızlık hareketi yeni başladığında Gürcü film yapımcısı Tengiz Abuladze'nin filmi *Repentance* [Tövbe] ile karşılaştık, film bizim için bir sansasyondu, hatta adeta bir mucizeydi. Filmde neredeyse

Şeytani denebilecek bir totaliter sistemin insan ruhunu istila edişi, duyarlılığını ve hafızasını elinden alışı anlatılmaktaydı. Şehirdeki antik kutsal mekânın yıkımı, William Shakespeare'in 66. sonesi ile senkronize gerçekleşmektedir, bölgenin katili ve diktatörü Varlam Aravidze, soneyi, gelecekteki kurbanlarına karşı yürekten okuyup seslendirir. Giuseppe Verdi'nin operası Il Trovatore'den (*cabaletta Di quella pira*) alınmış bir arya performansı buna eşlik eder.

Aravidze'nin ölümünden sonra, ailesi bu canavar diktatör tarafından öldürülen ve bu adamın bedeninin hiçbir şey olmamış gibi Gürcistan topraklarına geri gönderilmesi gerektiği fikrini kabullenemeyen bir kadın ortaya çıkar. Film, katilin oğlu Abel'in, bir şeylerin doğru olmadığına ikna edilmesiyle sonlanır; babasının gömülmesini reddeder çünkü vicdanın ve insan duyarlılığının kaybedilmesinin, aileye sadık kalmak adına bile olsa ödenemeyecek kadar yüksek bir bedel olduğuna karar vermiştir. Geçmişin suçlarını kabul etmeyi reddettikleri için, şimdiki zaman, Aravidze'nin ailesini ve ulusun bütününü bir arada tutamayacaktır ve böylece içinde bulundukları mevcut zaman, bir yalanın kurbanı ve esiri haline gelir. Abel Aravidze'nin oğlu, katil Varlam'ın torunu, memleketinin insanlarının mahvolmuş kaderinin acısını ve utancını taşıyamaz; bu insanların yaşamları yalnızca önemsiz birer detay haline gelmiş veya şanlı geçmişlerini ve kahramanlıklarını anlatan aile anılarından ibaret bir noktaya indirgenmiştir.

Bu noktada Gürcü yönetmenin ölümsüz filmini sahnelerken çok iyi idrak ettiği Shakespeare ikileminden bahsedeceğim. Şunlardan hangisi daha önemli olabilir: Kente ilham veren ve kent halkı arasında maneviyat duyguları uyandıran tarihsel hikâye mi yoksa gerçekler ve vicdan mı? Bu unsurlar genel olarak bir arada huzur içinde bulunabilir mi? Küçük detaylar ve önemsiz meseleler (mevcut neslin ve gelecek nesillerin bir arada yaşamak zorunda olduğu insanların tamamı için muhafaza edilmesi zaten hiçbir durumda mümkün olmayacaktır), bir kahramanlık hikâyesi anlatabilmek uğruna göz ardı edilmeli midir?

Yazmış olduğun kitaplarda Zygmunt, bilincin adiaforizasyonu* teorisini geliştirdin. Çalkantılı dönemlerde veya toplumsal değişimlerin yoğun yaşandığı zamanlarda ve kritik tarihsel dönemeçlerde insanlar duyarlılıklarından bazılarını kaybederler ve başka insanlara karşı etik bir perspektiften bakmayı reddederler. Kısaca başkalarıyla etik ilişkiler içinde olmayı bırakırlar. Bu başkaları, mutlaka düşman veya şeytan olmak durumda değildir, daha ziyade birer istatistik, koşul, engel, faktör ve tatsız detay konumundadırlar. Aynı zamanda "yüz-yüze" bir durumda kalmak, bakışlarını yakalamak, gülümsemek veya Öteki'nin varlığını kabul etmek istemediğimiz için selamına da karşılık vermek istemeyeceğimiz insanlara dönüşmüşlerdir artık.

Duyarlılıklarını geçici olarak veya uzun bir zaman için kaybetmiş olan insanlar şeytan değildir. Sadece belirli insanları veya bazı grupları kendi duyarlılık alanlarından çıkarırlar. Antik dönemdeki Yunan stoacıların ve daha sonraları Rönesans döneminde dini reformistlerin ve düşünürlerin inandığı üzere, gerçekte gereksiz ve önemsiz şeyler vardı, bunlar, üzerinde tartışmaya veya uğruna kılıç çekmeye değmeyecek meselelerdi. Bu tarz önemsiz konulara adiafora adı verilir [Yunancada tekil ἀδιάφορον kelimesi, ἀ- (olumsuz anlamlı ön ektir) + διάφορος ("farklı"), "farkı olmayan", önemsiz anlamında kullanılır]. Kelimenin kullanımına dair bir örnek Philipp Melanchthon'un Martin Luther'e yazmış olduğu bir mektupta görülür: Melanchton, Katolik litürjisinin adiafora olduğunu söyler, yani bunları Katoliklerle tartışmanın anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

George Orwell 27 Nisan 1942'de *Wartime Diaries*** adlı kitabında insanın dikkatinin, hafızasının ve hassasiyetinin ne kadar seçici olabildiğini yazmaktadır. Orwell'e göre,

* Adiafora, ahlaki yönden değerli olup olmadığına karar verilemeyen ya da eyleme geçmek adına ahlaki yönü üzerinde durulmayan şeyleri ifade eden kavram. (ç.n.)
** George Orwell, *Savaş Günlükleri*, Çev. Levent Konca, Sel Yayınları, 2019. (y.h.n.)

> Pislik içinde boğuluyoruz. Herhangi biriyle konuştuğumda veya eleştirisi olan birinin yazılarını okuduğumda, entelektüel dürüstlüğün ve dengeli muhakeme gücünün yeryüzünden silindiğini hissediyorum. Herkesin düşüncesi bir mahkeme yargısı gibi, herkes kendi "davasını", karşısındakinin bakış açısını kasıtlı olarak sindirerek ortaya koyuyor ve dahası, kendisinin ve dostlarınınkilerden başka her türlü acıya karşı bütünüyle kayıtsız kalıyor... Hiç kimse dürüst değil ve insanlar, kendi çıkarlarına uygun kimselerden oluşturdukları yakın çevrelerinin dışında kalanlara karşı son derece kalpsiz. En çarpıcı olanı da, sempatinin politik çıkarlara göre bir musluk gibi açılıp kapatılabilmesi.[4]

Orwell burada değerlere ve etiğe karşı kayıtsızlık mekanizmasını uygun biçimde tanımlamaktadır. Bu mekanizma, insanların acılarıyla ve çileleriyle karşı karşıya kaldığımızda seçici olabilme yeteneğimizden doğar, hassas ve duygulu bir insan olmak yerine sanki eğitimli bir operatör tarafından kontrol edilen bir mekanizmaymış gibi duyarlılığımızı açıp kapatabilme eğilimimizde yatar. İnsan ilişkilerinde etik boyutu terk etmek ve reddetmek adına sessiz sedasız gerçekleştirilmiş bir anlaşma, adiafora'nın özüdür.

Bu durumu *Ahlaki Körlük* kitabımızda tartışmıştık.[5] Bu geri çekme-ve-dönüş mekanizması (Arnold J. Toynbee'nin *A Study of History* [1935] adlı eserindeki terimini ödünç alıp biraz değiştirerek kullandık) insan onurunun ve yaşamının ne kadar savunmasız, kırılgan, öngörülemez olduğunu ve bu durumun evrensel ölçüde geçerliliğini gösterir. Bununla beraber, akışkan kötülük biçimlerine derinden yerleşmiş bir başka rahatsız edici fenomen daha var: şehitler ve muhalifler kılığında yürüyen ahlaksız siyasi oportünistler. Onlar için faşizm, radikal milliyetçilik ya da özgürlüğü ve insan onurunu aşağılamanın herhangi benzer bir biçimi, yalnızca burjuvaziyi şoke etmek için kullanabilecekleri birer fırsat olarak görünür. Böyle bir duruşun altında gizlenen şey, tam bir ahlaki boşluk ve utanmazlıktır.

---

4. Alıntı T. Cushman, "George Orwell: Ethnographer of Modernity", *The Hedgehog Review*, 15, (1), (2013): 69-77, s. 75.
5. Zygmunt Bauman ve Leonidas Donskis, *Moral Blindness*, Polity, 2013.

İşgal altındaki Sarayevo'da makineli tüfek ateşlemesiyle kötü şöhret kazanmış olan Rus yazar Eduard Limonov, New York ve Paris'teki maceralı ve gösterişli yaşamıyla da tanınıyordu. Limonov, Rusya'da neo-faşist bir siyasi parti kurmasının yanı sıra, ki bu parti bir süre için Kremlin'in ve Vladimir Putin'in şiddetli bir muhalifiydi, Rus liberalleri ve demokratları cezp etmeyi de başarmıştı; daha sonrasında da Putin'i gerçek bir kahraman olarak kabul etti. Faşizmden başlayıp yolu bohemlikten ve muhaliflikten geçen, sonrasında yine faşizme varan uzun ve fırtınalı bir yolculuktu bu.

Limonov, kurgu haline getirilmiş anı kitabı *It's Me, Eddie*'de şöyle yazmıştı: "Benim utancım ya da vicdanım yok, bu yüzden vicdanım beni rahatsız etmiyor."[6] Dolayısıyla, Masha Gessen de makul sebeplerle Limonov hakkında şöyle yazmıştır:

> Limonov'un inanç eksikliği, Sovyetler Birliği'nde büyümüş insanların tipik bir örneğidir çünkü orada hayatta kalmak, sürekli değişen Parti çizgisine incelikli şekilde uyum sağlamaya bağlıydı. Ancak Limonov'un farkı şu ki, SSCB'deki ve Putin'in Rusya'sındaki çoğu insan duruma uyabilmek için fikirlerini değiştirirken, Limonov, fikirlerini genel olarak çoğunluğun o andaki pozisyonundan farklılaşmak üzere değiştiriyordu.[7]

Immanuel Kant'ın "asosyal sosyallik"[8] fikrini, örneğin "ahlaken bağlanılmayan bağlılık" veya "siyaseten bağlantısız bağlantı" gibi başka tezat ifadeler sunarak yankılandırabiliriz; böylece Eduard Limonov fenomenini, suçluluk ve utanç duygusundan yoksun derin bir immoralizmin (töre tanımazlık) tipik bir örneği olması bağlamında tanımlayabiliriz. Bu durum, belli açılardan, bilincin aidaforizasyonunun etkilerinden farklı değildir. Limonov yalnızca çoğunluktan farklılaşabilmek için kötülükle aynı

6. M. Gessen, "The Weird and Instructive Story of Eduard Limonov", *The New York Review of Books*, 62, (9), (21 Mayıs-3 Haziran 2015): 45-7, s. 47.
7. A.g.e.
8. Bkz. Immanuel Kant, "Idea of a Universal History from a Cosmopolitan Point of View" [1784], *Theories of History*, Patrick Gardiner (Ed.), Free Press, 1959, s. 22-34.

tarafta olmayı seçmişti. Paradoksal olarak –gerçi aynı zamanda da yeterince mantıklı olarak– bu yaptıklarının neticesinde kendini kitle psikozuna kapılmış kalabalığın arasında bulmaktan başka bir noktaya varamadı.

Zygmunt Bauman Bir gazetecinin "Aziz Petrus'un makamına çağrılmak nasıl bir duygu?" sorusuna Jorge Mario Bergoglio tek kelimeyle cevap verdi: günah gibi. Sanırım Âdem ve Havva'nın insanlara miras bıraktığı ilk günahtan kendi payına düşeni almak şeklindeki Kilise dogmasını tekrarlamaktan fazlasını söylemeye çalışıyordu (Kilise tarafından icat edilen ve kanonlaştırılan, üyelerini "apriori [daha baştan] borçlu" ve kilisenin kendisini de "apriori [daha baştan] alacaklı" statüsüne atayan bir dogma). Tahminim şu ki, Bergoglio böyle bir cevap vererek, Jaspers'in metafizik suç kavramını bütünüyle ve gerçek anlamıyla evrensel statüsüne taşımaya yakındı; günümüzün zaman-mekân açısından sıkıştırılmış kompakt küresel (Ulrich Beck'in söylediği şekliyle "kozmopolit") dünyasında bütünüyle kaçınılmaz bir durum olduğu söylenebilir: Evrensel anlamda karşılıklı bağımlılık dünyası.

José Saramago'nun 9 Ekim 2008'de[9] kendi *Lanzarote Defterleri*'nden (1990) alıntı yaparak belirttiği gibi: "Tanrı evrenin sessizliğidir ve insan da bu sessizliğe anlam veren yakarıştır." Şimdiki adı Papa Francis olan adamın evrenin süregelen sessizliğine verdiği anlam, öyle zannediyorum ki, suçluluğun evrenselliğidir. Biz –insanlar– birkaç yüzyıl önce dünyayı insan yönetimi altına almış olduğumuz için, Şeytan veya onun dünyevi elçileri veya uşakları tarafından nerede ve ne zaman işlenirse işlensin, her türlü kötü-yanlış uygulamanın sorumluluğunu taşıyoruz. Kabul etsek de etmesek de bu sorumluluğu taşıyoruz ve ister uzlaşma arayıp kendimizi kötülükten kurtarmak

9. Yer aldığı çalışma *O Caderno*, burada İngilizce versiyonundan alıntı yapılmıştır: *The Notebook*, Çev. Amanda Hopkinson ve Daniel Hahn, Verso, 2010, s. 29.

için kolları sıvamış olalım ister kefaret ödemeyi reddedip daha fazla alçaklığa dalalım, bu sorumluluk bize aittir. İncilin dilinde hepimiz günahkârız. Ruhani sınıftan olmayan dilde ifade etmek gerekirse hepimiz suçluyuz. Prometheus'u, bu ikinci dile geçiş yaparken, Mesih'e karşı ilk baştaki muhalefetinden çıkardık ve onu, açık bir şekilde, kötülüğün terbiyecisi/fatihi rolüne soktuk. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Frankenstein için "Modern Prometheus" denmesinin "çok da yanıltıcı" olmadığını söyleyebiliriz. Geriye dönüp baktığımızda, 1818'de Mary Shelley tarafından alınan bu karar, tam tersine, alışılmadık derecede iyi bir analiz gibi görünüyor. Gezegenin Avrupalı efendileri ve uygarlığın bayraktarları tarafından gezegen sahnesinde 100 yıl önce Avrupa ulusları arasında başlatılmış olan ve otuz yıl süren savaşın kardeş-katli dehşetini takip eden dönemlerde neredeyse sağduyu olarak nitelenebilecek yaklaşımın öngörüsü durumundaydı. Naif bir yaklaşımla Prometheus'un tüm yeteneklerinin hâlâ farkında olmayan insanlar açısından o savaşın yarattığı şoku son dönemde tekrar hatırlamaya, yeniden düşünmeye ve yeniden hissetmeye çalıştık. Bu olay beni hafıza meselesine, senin ortaya koymuş olduğun meseleye götürüyor Leonidas, şöyle söylemiştin: "Hafızasını kaybeden insanlar, kendilerine ve etraflarındaki dünyaya dair herhangi bir eleştirel sorgulama yapamaz hale gelirler".

Bu söze ilk reaksiyonum şöyle: Ne kadar da doğru! Ama bir an sonra kafamda şöyle bir düşünce uyanıyor: Evet, söylenen şey doğru ama bütün hepsi bu değil; çünkü insanlar unutma yetilerini kaybettiklerinde de eleştirel kapasitelerini en az aynı ölçüde kaybederler. Hafıza, iki yüzlü bir bıçaktır: Bir lütuf ile bir lanetin karışımı gibidir. İnsanı özgür bıraktığı kadar, hatta daha da fazla, köleleştirir; hayatın hizmetinde kullanılabildiği gibi cenaze arabasına da koşulabilir. Bu etkiyi artıran bir başka sebep de, hafızanın, genel olarak, eksiksizliğe ulaşma ve bunu koruma kapasitesine sahip olmamasıdır: Hafıza, geçmişi, tarihçi Leopold von Ranke'nin istediği şekilde saklayıp yeniden anlatamaz; gerçekte olduğu gibi aktaramaz. Aksine, tedavi edilemez

şekilde seçicidir, taraflı ve militandır, hırçınca partizandır ve dolayısıyla hem insanın gözünü açmak hem de kapatmak açısından kullanılabilir.

Hafızanın bu iki yüzü, yıllar boyunca yeni, ayrıntılı bir argüman gerektirmeyecek kadar iyi belgelenmiştir. Bu yüzden de bu konuda tek bir örnek vermekle yetineceğim. Aktaracağım örnek, Ivan Krastev'in 7 Temmuz 2014'te *Open Democracy* dergisinde yayımlanmış "1914 Versus 1938: How Anniversaries Make History" adlı makalesinde yer almıştır. Putin'in Ukrayna'yı işgalini savaş hali olarak ilan etme konusunda Batı'nın niçin bu kadar isteksiz olduğunu soran Krastev, bu sorusunun yanıtını öğrenilmiş derslerle dolu kitap raflarında, benzeri durumlarla ilgili olarak yazılmış fikir verici makalelerde ve tarih belgesellerinin yer aldığı TV ekranlarında bulmuştur. Tüm bu dökümanlar 1914 felaketinin yüzüncü yıldönümünden yararlanmak için geriye yaslanıyor ve hep birlikte, Büyük 1914-1918 Savaşı'nın, o günün koşullarında "yanlış anlama, yanlış iletişim ve Büyük Güçler arasındaki güven eksikliğinden" kaynaklanan tesadüfi bir savaş olduğunu ilan ediyor. Bu kaynaklara göre tüm bunlar, Saraybosna'da nevrotik bir genç tarafından yapılan tek bir tabanca atışından beklenmeyecek ölçüde orantısız bir "aşırı tepki" neticesinde "Avrupa'nın topyekûn intiharıyla" sonuçlanmıştı, o gencin tek bir mermisi milyonlar gücündeki orduları tetiklemişti. Krastev'in düşüncesine göre, Putin'in Kırım'ı işgali 1938'in yıldönümü ile çakışmış olsaydı, Avrupa'daki reaksiyonlar oldukça farklı olurdu. Nihayetinde 1938 yılı, ortak hafızamıza, tek bir amaçla yola çıkan, dediğim dedik ve vicdansız bir saldırganın "yatıştırılmaya çalışıldığı" bir tatbikat yılı olarak kazındı. Saldırganın bu eylemi anlamsız olduğu kadar deliceydi ve nihayetinde bir felakete ve intihara dönüştü. Bu arada Krastev'in bir diğer iddiasına göre, eğer Berlin Duvarı'nın yıkılışı Fransız İhtilali'nin yıldönümüyle çakışmış olmasaydı, olay bir şekilde başka bir noktaya gidebilir ve tarihçiler tarafından başka şekilde kaydedilip toplum hafızasına başka bir isimle kazınabilirdi. İki olayda da (Krastev'in mikroskobu altına giren bir başka olay

da "Küba krizinde" Kennedy'nin yaşadığı ikilemdi) Krastev, bana göre, önemli hatta oldukça önemli bir noktaya parmak basmıştır. Soru şöyle: Böylesi düşünceler, hafıza çalışmasının –seçici hatırlama ve seçici unutkanlık– kolektif düşünme ve eleştirel yeteneklerimiz üzerindeki etkisi açısından iyi midir yoksa kötü müdür? Korkarım güvenilir bir yanıt için bir başka (hangi?) yıldönümüne kadar beklememiz gerekecek; bu durum, ikiyüzlü ve iki-dilli toplum hafızasındaki övgülerle yergiler arasındaki dengeye ihtiyatla yaklaşmamız için bir başka sebep olarak gösterilebilir.

Şunu sormuştun Leonidas: "Modern yaşamın görünürdeki bütünüyle insani yönlerinden bahsederken teolojiye ve demonolijiye geçmek anlamlı olabilir mi? Tarih bize bunu yapmanın anlamlı olduğunu söylemektedir". Bütünüyle katılıyorum. Modern siyasetin hegemonik felsefesinin içine yerleştirildiği anlayışın, biraz değiştirilmiş bir teoloji anlayışı olduğunu söyleyen ilk kimseler sen ve ben değiliz. Niccolo Machiavelli, siyasi bir oluşumun çıkarlarının, ahlaki ve dini buyruklardan önce geldiğini söyleyen ilk kişiydi belki de. Ancak o zaman için aykırı olan bu düşünce, modern siyaset teorisi ve uygulamaları tarafından sıkı sıkıya bağlanılan bir anlayışa dönüştürüldü. Carl Schmitt'in tam olarak hemfikir olduğum çok az başarısından biri, (modern) siyasetin, teolojik bir yaklaşıma son derece uygun olduğunu söylemesiydi. Schmitt, modern "egemenlik" fikrinin, çok eskilerden beri süregelmiş olan teolojik fikrin, yani Tanrı fikrinin seküler hale getirilmiş bir versiyonu olduğunu göstermiştir: Tanım itibariyle bir hükümdar, eylemlerinde yalnızca ulusal çıkarlara göre hareket ederken, bütünüyle ve emsalsiz şekilde, "Devletin mantığının" nelerden oluştuğuna, ne yapmamızı emrettiğine, nasıl ilerlememizi buyurduğuna ve düşmanlarının kim olduğuna (dolayısıyla kimin yoldan çekilmesi gerektiğine) karar verme yetkisine sahip bir hâkim güçtür (ve nihayetinde de bu yetkiye sahip yegâne varlıktır). Bu egemen gücün egemenliği, Tanrı'nınki gibi, her şeye kadir olma ayrıcalığının vücut bulmasıdır. Bu iki mutlak hükümdarın ikisi de, tebaasına (veya herhangi bir kimseye)

karşı eylemlerinin sebebini açıklamak durumunda değildir; özür dilemesinden bahsetmiyorum bile. Eyüp Kitabı'nda "fırtınalar arasından" konuşan Tanrı (sadece Tanrı bunu yapar) prosedürü belirler: "Ben sorular soracağım ve sen de yanıtlayacaksın" (Eyüp 40, 7); zaten aksi düşünülemezdi. Tanrı'nın uzun süren monoloğunun sonunda Eyüp şöyle yanıtlar: "Senin her şeyi yapmaya kadir olduğunu ve senden öte hiçbir amaç olmadığını biliyorum. Ben anlayamadığım kadar harika, bilemeyeceğim kadar muhteşem şeylerden bahsettim. [...] Bu yüzden eriyip gidiyorum; toz ve küller içinde tövbe ediyorum" (42, 2-3, 6). İnsanın kararına bırakılan tek şey ise bir buyruğun Yüce Varlık'tan gelip gelmediğinden emin olmaktır; bu yüce varlık ister Tanrı ister egemen güç olsun. Bu, insanın sorumluluğunun başladığı ve tüm pratik niyet ve amaçlar için sona erdiği noktadır: Üstün varlığa karşı, buyruğa itaat için ve itaatsizlikten vazgeçmek için sorumluluğu vardır. Ancak buyruğun içeriği konusunda insanın herhangi bir sorumluluğu yoktur. Buyruğun mantığı, aklı, getirileri veya diğer göreceli nitelikleri insan algısının ötesinde kalabilir; Tanrı'nın veya Egemen Gücün iradesini uygulamaya geçiren insanın, bu içeriğin niteliklerini ve niteliksizliklerini anlamaya ne gücü yeter ne de böyle bir görevi vardır. Bu mantık yürütme şekli belki "kötülük nerede?" sorusunu yanıtlamaz ama iyi niyetli, iffetli, dindar (aslında ahlaklı) insanların neden bu kadar çok sayıda –yürekten olmasa bile, ciddiyetle– kötülükler işlediklerini açıklamak açısından önemli bir yol katetmemizi sağlar. Bu arada, Levinas'ın, eylemlerin ahlakını "toplumun ihtiyaçlarından" (bu genel ifade neyi kastetmek için kullanılıyor olursa olsun) türetmek yerine, etik mahkemesinde toplumu davalının yerine koymamız gerektiğinde ısrar etmesinin nedeni de budur. Hannah Arendt'in ahlaklı kalmanın tek yolunun itaatsiz olmak (açıkça söylemek gerekirse: Ne pahasına olursa olsun ahlakın emirlerini diğer tüm unsurların üzerine koymak) olduğunu ileri sürmesinin nedeni de budur.

Levinas veya Arendt neler yaptıklarını yazdıklarından beri ufuk açıcı ayrışmalar oldu: Hem de çok önemli bir şey oldu; "katı" moderniteden "akışkan" moderniteye geçildi, bir üreticiler

toplumundan tüketiciler toplumuna, "bütünleştirici" siyasi yapıdan "bireyselleştirici" alternatifine ve sonuçta da "düzenleyici" bir toplumdan "düzensizleştirici" topluma geçildi. İçinde yaşadığımız dönem, *egemenlik krizi dönemidir*; ister orijinal ilahi güç biçiminde ister güncellenmiş sekülerleştirilmiş/laikleştirilmiş enkarnasyonu biçiminde olsun.

Bu geçişlerin sonuçlarından biri de, devlet tarafından başlatılan, devlet tarafından yönetilen ve devlet tarafından gözetim altında tutulan kötülüklere kitlesel katılımı gereksiz hale getirmek olmuştur. Artık zorunlu askerlik uygulamasıyla oluşturulan devasa ordularımız yok; cinayet, profesyonel askerlerin görevi haline dönüştü ve bu profesyoneller de büyük oranda, akıllı teknolojik mekanizmalara tam olarak programlanmış eklentilere dönüştü. Bu durum, gelecekteki fabrikalar için tasavvur edilen ve bir zamanlar ikonik olan vizyona yakın görünüyor, bu vizyona göre gelecekte fabrikalarda yalnızca iki tane canlı varlığa iş verilecekti: Bir insana ve bir de köpeğe; insanın görevi köpeği beslemek olacaktı, köpek de insanın hiçbir şeye dokunmaması için bekçilik yapacaktı. Akıllı füzeler ve insansız hava araçları, savaş gemilerini ve savaş pilotlarını yerinden etti. Katiller, öldürdükleriyle gitgide daha ender yüzleşir oldu ve böylece emre itaatin getirdiği talepler, eskisinden çok daha az sıklıkla ahlaki vicdan azabıyla doğrudan karşı karşıya geliyor (hatta belki hiç karşılaşmıyor). Sonuç olarak, bir zamanlar kötülüğün toplumsal kökenlerinin izini sürmek için ileri sürülen tüm argümanlar şimdi geçmişteki açıklayıcı güçlerinin bir kısmını kaybediyor. Kötülüğün günümüzdeki barınaklarını veya kalelerini, laboratuvarlarını veya çiftliklerini bulmak ve keşfetmek için, modern dünyada varoluş tarzının şimdiye kadar gözden kaçırdığımız bazı özelliklerine dikkat çekmemiz gerekiyor.

Modernite, başlangıcından itibaren, insan varoluşunun yorucu ve meşakkatli yönlerine karşı bir savaş ilan etti ve yürüttü. "Modernitenin vaadi", konforsuzluktan ve rahatsızlıktan arınmış bir yaşam vizyonuydu; zor görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştıran bir hayat olacaktı; daha az zahmetli eğitim gerektiren

daha verimli eylemlerle sonuç alınacaktı; harcanan zaman ve enerjiye göre elde edilen sonuçların sürekli artması ve arzuları tatminlerinden ayıran mesafelerin giderek daralması mümkün olacaktı; bir bütün olarak, hayatı daha kolay, daha az külfetli, daha az rahatsız edici ve daha az sinir bozucu hale getirme vaadiydi. Bu vaat, açık bir şekilde, rahatsızlık ve sıkıntıya neden olan veya neden olduğu varsayılan nesne ve durumların hepsini (ister sıkıntı vermek için özel olarak tasarlanmış ister yapıları itibariyle temelden sıkıntı verici olsunlar) veya en azından çoğunu tek tek ortadan kaldırma vaadi anlamına geliyordu. Başlangıçta, insani koşulların iyileştirilmesinin, devletler ve belediyeler tarafından yapılması gereken bir iş olarak görüldüğü zamanlarda (böylece devletler ve belediyeler "iyi toplumlar oluşturulmasıyla", misafirperver, düzenli, güvenli ve kullanıcı dostu sosyal ortamların inşasıyla uğraşıyordu), bu vaadi yerine getirmek, devletlere ve devletlerin görevlendirdiği tam yetkili temsilcilere düşüyordu. Ancak sonrasında, genel bireyselleştirme trendini takiben, bu vaadi yerine getirme görevi idarenin ve siyasetin alanından çıkarak, yeni bir alan olan "yaşam siyasetinin" konusu haline geldi (Anthony Giddens tarafından bu şekilde adlandırılmıştır), dolayısıyla bu görev, bireyler olarak toplum üyelerinin şahsi sorumluluğuna bırakıldı ve indirgendi, onların elindeki kaynaklarla üstesinden gelinmesi istenir oldu (Ulrich Beck'in bu konuyla ilgili yerinde tespitiyle ifade etmek gerekirse, artık her bireyin –yani her birimizin– toplumsal olarak yaratılan sorunlara bireysel çözümler bulması ve uygulaması bekleniyor; şunu da eklemeliyim ki, bu yeni beklenti, bireysel olarak yaşanan sıkıntılara toplumsal çözümler getirilmesi beklentisinin yerini almıştır, ki bu beklenti de geçmişte kalmıştır). Bilerek veya bilmeyerek, kaderin bir cilvesi sonucu biz bireyler, daha önce devlet tarafından gerçekleştirilen düzen kurma görevlerini yüklendik; kendi inisiyatifimize ve kendi –şahsi– kriterlerimize göre takip etmeyi seçtiğimiz tipte bir "düzeni" uygulayabilme hakkıyla donatıldık. Bireysel konfor, refah ve tatmin de, eylemlerimizin meşru (aynı zamanda doğru ve uygun) sebebi mertebesine yükseltildi.

Bu çığır açıcı değişimin, toplumsal kötülüğün "akışkanlaştırılmış" biçiminin temel kaynaklarından biri haline geldiğine inanıyorum. Parçalanmış, toz haline getirilmiş, koparılmış ve yayılmış, öncekinden tamamen farklı, merkezi olarak yönetilmesinin yanı sıra yoğunlaştırılmış ve koyulaştırılmış bir kötülük bu. Eski tip kötülük, devletin elinde toplanmış, biriktirilmiş ve sıkı sıkıya kavranmış durumdaydı ve bu devlet baskı ve tehdit araçlarını kullanmak açısından tekel konumundaydı (şu anda, yani devlet fonksiyonlarının sadece "outsourcing [dışarıdan hizmet kullanımı]" ve "kontratla" devredildiği dönemlerin ardından, bu fonksiyonların, devlet kontrolünden muaf herkese açık piyasa güçlerinin rekabetine bırakıldığı günümüzde eski tip devlet tekeli yapısı tümüyle terk edilmiş ve unutulmuştur). Ancak bu eski tip kötülük, bir tür yan etki olarak, insanları dayanışmaya itiyordu (gerçi devlet sınırlarıyla kısıtlanan bir dayanışmaydı). Şimdi ise kötülüğün beraberinde getirdiği zarar yayılıyor ve bireylerin yönetimine bırakılan "yaşam siyaseti" dünyasına sızıyor veya "ortak iştirak haline getirilerek" içine işliyor ve/veya siyasi gözetimden muaf, kuralsızlaştırılmış piyasaların herkese açık dünyasına transfer ediliyor. Bu tip yeni kötülük insanları rekabete ve çekişmeye, düşmanlıklara, karşılıklı güvensizliklere ve mesafeli durmaya itiyor; "kapabildiğin kadarını kap", "kazanan her şeyi alır" ve nihayetinde "herkes kendi başına, altta kalanın canı çıksın" gibi yaklaşımlar şiar haline geliyor. Kötülük, tamamen kuralsızlaştırılmış sosyal alanın sayısız kara deliklerinde pusuda bekliyor. Kıyasıya rekabet ve karşılıklı yabancılaşma, işbirliğinin ve dayanışmanın yerini aldı, şiddetli bireyselleşme insanlar arasındaki bağları aşındırıyor. Kötülük, insanlar arası etkileşim ve ticarette görülen akışkan-modern yapı tarafından her gün örülen kumaşın dikişlerinde barınıyor, insanların birlikte yaşayışının dokusunda ve gündelik rutin yaşamsal faaliyetlerinin akışında gizleniyor. Mevcut güvenli yuvasında kötülüğü tespit etmek, ortaya çıkarmak, ayırmak ve tahliye etmek oldukça güçtür. Hiçbir sebep olmadan, uyarmadan birdenbire ortaya çıkar ve rastgele darbeler vurur. Sonuçta mayın tarlasına benzer bir

sosyal ortam ortaya çıkar; patlayıcılarla dolu olduğunu biliriz, er ya da geç patlama olacağından eminizdir ancak bu patlamaların ne zaman ve nerede olacağını tahmin edemeyiz.

Bu anlamda Jean-Claude Michéa gerçekten her şeyiyle temel bir soru sormuştur:

> Erdem sadece kendini sevmenin bir maskesiyse, kimseye güvenilemiyorsa ve kişi yalnızca kendine güvenebiliyorsa, herkesin herkese karşı savaşından kaçmak nasıl mümkün olabilir? Bu soru kesinlikle modernitenin öncelikli sorusudur. Tarihte ilk kez, ilerlemelerini metodik güvensizlik ve ölüm korkusu üzerine kuran, sevmenin ve verici olmanın imkânsız eylemler olduğu inancına dayandıran garip bir uygarlık bu.[10]

Akışkan-modern deregülasyonun hegemonik felsefesi olan neoliberalizmin yukarıdaki soruya sunduğu yanıt, insanın kendi çıkarını ortaya koyarak bu korkunç çıkmazdan bir çıkış yolu aramasıdır. Kişisel çıkarın, işini müdahale olmaksızın yapmasına izin verme kararı, eğer Kant'ın kategorik buyruğuyla birleştirilirse (felsefenin önerdiği gibi) "ampirizmi ve ılımlılığı" teşvik edecektir; ancak ve ancak böylesi bir koşulla kötülüğün ana nedeni ve doğal yaşam alanı olan korkunç, ürkütücü tutkuları ve duyguları hafifletecek ve yatıştıracaktır. İnsanlığın kötülük hastalığını sonlandırmayacaktır ancak "dini fanatizmden ve ütopyacı hayallerden eşit derecede uzak, ne Tanrı'nın şehri ne de Güneş'in şehri" olacak bu yapı "mümkün olan en az kötü toplumu" doğuracaktır; bu toplum, tüm insanların, nihayetinde barış içinde yaşamanın ve sıradan mesleklerini sükûnet içinde sürdürmenin aracıları olduğunu iflah olmaz egoistlere söyleyerek insanlığı ideolojik şeytanlarından koruyacaktır.[11]

Gerçi "mümkün olan en az kötü toplum", pratikte, kendi çeşitliliğinin ve yaratılışının tüm kötülükleriyle dolup taştığını kanıtladı. Bu yeni cesur İnsan Şehri veya daha ziyade Yalnızlar

10. Jean-Claude Michéa, *L'empire du moindre mal*, Flammarion 2007; alıntı David Fernbach'ın çevirisi: *The Realm of Lesser Evil*, Polity, 2009, s. 138.
11. A.g.e., s. 139.

Şehri, Tanrı Şehri'nin veya Güneş Şehri'nin bir zamanlar katı, taşlaşmış olan kötülüğünü yalnızca "akışkanlaştırdı", eski öfkesinden ve zehrinden hiçbir şey eksiltmedi. Bu Yalnızlar Şehri'nin sakinleri, yani solup gitmiş, bir başına kalmış, kendinden başka kimsesi olmayan varlıklar fazlasıyla vazgeçilebilir ve kenara itilebilir durumdalar; insanlar arası ilişkiler kişisel bakım ve kişisel çıkar odaklı kozalara sarılmış halde şekilleniyor (her biri kendi başına, tıpkı Edgar Allan Poe'nun *Girdap*'ındaki denizci gibiler; yalnızca bir kazazededen daha fazlasına sığınma imkânı veremeyecek kadar küçük bir fıçıda azgın sulardan kurtuluş arıyorlar). Bu bireyler, büyük bir sadakatle kişisel "refahlarını" merkeze almışlar, bedenleri ve ruhları bununla meşgul; endişelerin, bağlılıkların ve yükümlülüklerin özelleştirilmesinden sonra ahlaki emir ve dürtülerden geriye kalanların çarpık kalıntıları bunlar. Katı kötülük (kardinaller, prensler, tiranlar ve sahte kurtarıcılar tarafından el konan, yoğunlaştırılan ve tekelleştirilen kötülük) insan toplumunu ezdiyse ve onu bir hamura indirgediyse, kötülüğün akışkan çeşidi toplumu kılcal kan damarları modeline göre ıslatır ve doygun hale getirir, içine sızar, her bir hücresinden içeri ve dışarı doğru akar.

Kötülüğün "akışkanlaştırılması" –onun kuralsızlaştırılması, yayılması, özelleştirilmesi– kötülüğün tüm çeşitlerine ve her türlü kötülük kategorisine damgasını vurdu, aynı zamanda kötülüğe karşı direnişi daha zor ve onun yeniden üretilmesine aktif katılımı daha kolay hale getirdi. Bunun ardından, böylesi etkilerin gözlendiği bir dizi rastgele örnek sunabiliriz. Bu örnekler, kötülüğün "akışkanlaştırılmasından" doğan en güncel sonuçlar arasından seçilebilir. Son otuz yılda (son olarak *Liquid Life** [2005] ve *Collateral Damage*** [2011] adlı kitaplarımda) insanlık tarihinin akışı boyunca kötülüğün çeşitli enkarnasyonlarından ve onun inatçı varlığından, gücünden bahsettim;

---

* Zygmunt Bauman, *Akışkan Hayat*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, 2018. (y.h.n.)

** Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm, Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, 2014. (y.h.n.)

dolayısıyla kendimi tekrarlamak istemiyorum. Burada kendimi daha önceki kitaplarımda yer almamış olan yeni gelişmelerle sınırlı tutacağım.

"Beyin yıkama" etiketi altında çokça ağıt yakılan fenalığı ele alalım. Bu terim, *Miami News*'te gazeteci olan Edward Hunter tarafından 7 Ekim 1950'de yayımlanan bir makalede ilk kez yer aldığından beri olağanüstü bir kariyere ulaşmıştır. Aslında MÖ 2700'lere kadar uzanır ve Laozi ile Zhuangzi'nin yazılarına atfedilmektedir. Taoizm, müritlerine, zihinlerini ve yüreklerini gündelik hayatın tortu ve artıklarından temizlemelerini salık vermiştir, böylece yüce ve kutsal evrene girmek üzere kendilerini hazır tutabilecekler ve bunu hak edebileceklerdi. Bu fikir binlerce yıl sonra Mao tarafından yeniden ortaya çıkarılarak, yürekleri ve zihinleri gerici yaklaşımların artıklarından temizleyerek ortaya çıkan sınıfsız komünist toplumun üyeliğini hak edebilme varsayımına aktarılmıştır (Maocu Çin'de bu operasyon için yaygın olarak kullanılan bir başka terim de "dönüştürme" idi).

Aslına bakılırsa Taocu fikir, çok daha geniş, hatta neredeyse evrensel bir kültürel fenomen olarak görülebilir. Bu fenomen Victor Turner[12] tarafından bir sosyal durumdan/koşuldan diğerine "(sembolik) geçiş ayini" olarak tanımlanmıştır (örneğin, gençlikten yetişkinliğe veya bekarlıktan evliliğe geçiş gibi). Başlangıç noktası ile varış noktası arasında bir "geçiş aşaması", bir "araf", "kimsenin olmadığı bir diyar" olmalıdır. Buna bir tür sembolik "sosyal çıplaklık" diyebiliriz: Yeni statünün rozetlerini takmadan önce terk edilmek üzere olan statünün tüm aksesuarlarına ve donanımlarına el konması gerekir; sökülür, kaldırılır, silinir ve süpürülür. Statü geçişini yapacak olan kişiler önce çırılçıplak soyulmalıdır, hatta geçmişin izleri kökten temizlenmelidir, böylece yeni toplumsal kimliklerine kabul edilebilirler. Bu durum, yeni bir binanın inşaatı için bir alanı temizlemek gibi düşünülebilir; gerçi bu olayda inşaat objesi insan zihnidir.

12. Bkz. Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Aldine Transaction Press, 2008.

"Beyin yıkama" olgusu günümüzde hem propaganda hem de ticari reklamcılıkta fazlasıyla mevcuttur; gerçi "reklamcılık", "yayıncılık", "halkla ilişkiler" gibi siyaseten doğru etiketler ardına gizlenir, bazen açıkça "istihbarat hizmeti" olarak ifade edilir ve Joseph Nye'ın deyimiyle, "sert" güçler yerine "yumuşak" güçlere başvurur. Dolayısıyla, beyinler, tekrar doldurulmadan önce boşaltılmalıdır. Bu işler için görevlendirilmiş hevesli politikacılar tarafından tutulan basın danışmanları ve Vance Packard tarafından pazarlamacıların hizmetine verilen "ikna ediciler", derslerini iyi çalışmışlar ve bu sanatı Hunter'ın ve onun Çinli ilham kaynaklarının hayallerinin ötesinde yeni zirvelere çıkarmışlardır.

Bununla birlikte, gizli, saklı, kaçamak ve tespit edilemez olmak gibi nitelikler (bu nitelikler uygulamada amaçlanan tüm hedefler açısından görünmez kılınmıştır ve bu nedenle ürkütücü, karşı konulamaz ve her ihtimalle yenilmezdir) beyin yıkama teknolojisi tarihinde yepyeni, eksiksiz ve gerçek bir dönüm noktası oluşturur. Elektronik gözetimin ördüğü örümcek ağının içine sıkıca sarmalanmış durumdayız ve bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek, her halükârda iznimiz alınmadan, bu ağı örmüş olan örümceklerin veya onların itaatkâr ve genellikle pek hevesli yardımcılarının rollerinin içine çekiliyoruz. Günümüz beyin yıkama teknikleri bu belayı lütufmuş gibi sunuyor. Modern dönem beyin yıkama işleminin başlıca silahı olan algoritmaların açık işlevi –Luke Dormehl'den alıntı yapmak gerekirse– "her gün üretilen 2,5 kentilyon baytlık veride gezinmemize izin vermek (insan beyninden bir milyon kat daha fazla bilgi tutma yeteneğine sahiptir) ve bundan eyleme geçirilebilir sonuçlar çıkarmaktır".[13]

Bu tür işlevlerin sunduğu bariz nimet, yerleşik algoritmaları olan bilgisayarların, kendi başımıza yüzmeyi (dalmak bir yana dursun) denesek boğulacağımız veri okyanuslarında bizi güvenle taşıyacağı umududur (gerçekten de, Google'da yapacağınız bir

13. Luke Dormehl, *The Formula: How Algorithms Solve All Our Problems . . . and Create More*, W. H. Allen 2014, s. 3.

arama, bu suların inatçı, göz korkutucu, aşılmaz enginliğiyle gözlerinizi kamaştıracaktır). Bununla birlikte gizli bela ise şudur ki, "bizler" arasından bu veri okyanusunda dolaşmaya imkân bulanlar, öncelikle, bizi yöneten güçlerdir ve bu tarz dolaşımcılar tarafından çıkarılan "eyleme geçirilebilir sonuçlar", (bizim tarafımızdan denetlenmeyen) kendi amaçları için bizi kusursuz olarak hedefleyebilmeleri adına her birimizi tespit edebilmeleridir. Onların bu amaçları da, bizi paramıza veda etmeye zorlamak veya ayartmak, kendi seçimimiz olmayan davalara katmak veya bir sonraki insansız hava aracı turu için bizi hedeflemek gibi şeyler olabilir.

Bir belayı "lütufmuş gibi sunma" eğilimi, günümüz beyin yıkama teknolojisinin temel ve tanımlayıcı özelliğidir. Gözetim altına alınanın güvenliği adına yapılan gözetim, belki de bunun en sembolik ve göze çarpan örneğini teşkil eder. Son zamanlarda yaşadığım bir deneyimi anlatmama izin verin. Birkaç gün önce Heathrow Havaalanı'nda aynı terminal (beşinci terminal) içinde transfer uçuşu yapmam gerekli oldu. İniş yaptığım kapıyla uçuş yapmam gereken kapı arasındaki birkaç yüz metrelik mesafe içinde beş (evet beş!) farklı güvenlik kontrolüne maruz kaldım. Her biri en son teknolojiyle övünmekle birlikte benzer ölçüde aşağılayıcıydı: pek hoş olmayan enstantaneler, vücut aramaları, kısmi soyunma, kemerleri ve ayakkabıları çıkarma, bacakları açma veya kaldırma vb. Haysiyet kırıntıları ellerinden alınan binlerce dert ortağımla beraber çektiğim bu çilenin ardından kocaman bir ilan panosuyla karşılaştım. Renkli istatistiksel grafiklerle bezenerek hazırlanmış bu panoda havaalanı kullanıcılarının bahşettiği övgülerden gururla bahsediliyordu, kullanıcılar güvenlik ve mutlulukları için bu kadar zahmet gösteren havaalanına minnettardı. Bu ilan panosunun yanı sıra, daha az kullanıcı dostu duyurular da vardı: Örneğin, "Bagajınızı baş üstü dolaplara yardım almadan kaldırabilmeniz gerekmektedir" veya "uçağa binişler tamamlanmadan önce kapıya ulaşmak için yeterli zamanı ayarlamak" sizin sorumluluğunuzdadır (ama uçakların kalktığı kapı numaraları, monitörlerde kalkıştan yalnızca 20

hatta daha az dakika önce gösteriliyordu). İlk saçmalığı homurdanmadan yutmaya alışmış yolcuların, bu tür yeni zorlukları hizmetin kullanım kolaylığının tezahürleri olarak görmeye hazır olmaları umuluyordu.

Yukarıdaki beyin yıkama vakası, birçoklarımızca tespit edilip tanımlanabilecek kadar aşina olduğumuz gayet açık ve sık yaşanan bir durumdur; hatta önemsiz göründüğü için kaçınılmaz ve karşı konulmaz bir şeymiş gibi kabul edilmiştir. Beyin yıkama işleminin alıcısı tarafında olan bizler, "güvenliğimiz için özen" kisvesi altında kamufle edilmiş, durdurulamaz bir şekilde yükselen ve rafine edilen gözetim teknolojisi için açık bir çek imzaladık; temelde güvenlikle ilgili konulardan oldukça uzak amaçlar için kullanılan bir teknoloji bu. Bununla birlikte, bir tür "dolaylı beyin yıkama" veya "vekil yoluyla beyin yıkama" tekniğinin kullanıldığı sayısız durum da söz konusudur veya Orwell'in "çift-konuş" anlayışının en güncel yorumudur diyebiliriz (yani, kelimelerin anlamlarının kasıtlı olarak çarpıtılması veya tersine çevrilmesidir); toplumsal etkisi ve verimliliği, kullanımının eşi benzeri görülmemiş yoğunluğu, momentumu ve salınımı sayesinde artırılıp şişirilen eski bir prosedür konumundadır. Buna örnek geçenlerde Amsterdam Schipol Havaalanı'nda dev bir ekranda gördüğüm şey olabilir:

Orada gördüğüm, haftanın 7 günü 24 saat *CNN* "haberlerini" yayınlayan sayısız dev ekrandan biriydi. O anda "haberler" ne olursa olsun, her 10 dakikada bir *CNN*'in kendi kendini tanıtmasıyla kesintiye uğruyor ve izleyicilere "*CNN*'nin dünyayı birbirine bağladığı [CNN connects the world]" güvencesini veriyordu. Bu kesintilerin arasında, bir yerde bir felaket, başka bir yerde bir cinayet, başka bir yerde bir mahkeme duruşması, uygun egzotik bir ortamda yapılan bir topluluk dansı ve daha da tuhaf sahnelerde konuşan her ten renginden insanın kafaları gösteriliyordu. *CNN*, bırakın "dünyayı" hiçbir şeyi birbirine bağlamıyordu; bunun yerine dünya imgesini parçalanmış ve dağılmış binlerce küçük parçaya bölüyor ve doğruyordu, bu parçalar da sindirilmek bir yana dursun ne olduğu bile anlaşıl-

mayacak kadar kısa süreler halinde gösteriliyordu. Zaman, çok sayıda bağlantısız ve dağınık kırpıntı halinde doğranıyordu. Bu görüntü ve sözcük akışında ne süreklilik ne de tutarlılık vardı ve kesinlikle, hiçbir mantık yoktu. Dolayısıyla tasarım gereği veya yapısı itibariyle, önde gelen ve çok izlenen yayın şirketlerinden biri, izleyicilerini anlamadan izleme ve anlamadan dinleme konusunda eğitmiştir; izleyici anlamını, sebeplerini veya sonuçlarını düşünmeden veya öğrenmeyi ummadan bilgiyi tüketmeye yöneltilmektedir. Ekrandan çıkarılan ders oldukça açıktı: Dünya kaotik bir bütündür veya daha ziyade, herhangi bir sebebi olmadan bile çok az mantıkla birbirinden ayrılmış ve yerinden edilmiş parçalardan oluşan kesintisiz bir akıştır. Bu dünyayı mantığa ve mantığa dayalı önlemler alma, değiştirme veya düzeltme eylemlerine daha uygun hale getirmek şöyle dursun, onu anlamlı kılmak için hiçbir şey yapılamaz.

Eski tip beyin yıkama, bölgeyi yeni mantık ve anlam inşasına hazır hale getirmek için eski mantık ve duyu kalıntılarından temizlemeyi amaçlıyordu. Günümüzün beyin yıkama tekniği ise, alanı kalıcı olarak boş ve çorak tutuyor, kurması kadar sökülmesi de kolay olan çadırların gelişigüzel bir şekilde dağılmış halinden daha düzenli bir yapılanmayı kabul etmiyor. Artık bir defaya mahsus bir amaç taşıyan bir girişim şeklinde ilerlemiyor, kendi devamlılığını tek amacı olarak gören sürekli bir eylem olarak işliyor.

Şimdi bir başka örnek vermek istiyorum. Hayatın mantıksızlığının çamurlu sularından kristal berraklığında mantık avlamadaki ustalığıyla tanınan büyük oyun yazarı ve hikâye anlatıcısı Anton Çehov, oyunlarda ipucu arayan arkadaşlarına, ilk sahnede duvarda bir silah asılıysa, en geç üçüncü sahnede ateşleneceğini söylemiştir. Çehov, bu mantığı gözler önüne sererek, farkında olmadan, günümüz dünyasının gerçekleri ve hâkim imgeleri arasında sürekli genişleyen bir alan işgal eden spektaküler şiddet olaylarının iki ana nedeninden birine parmak basmış oluyordu. Son teknolojiye sahip, kâr hırsıyla dolu silah endüstrisi sayesinde (yüksek GSMH rakamlarına ulaşma hırsıyla dolu politikacılar

tarafından tüm kalpleriyle desteklenmektedir, silah siparişlerini kontrol etme konusunda gönülsüzce destekledikleri girişimler ise başarısız kalmaktadır) günümüzde kitleler tarafından hırsla oynanan oyunların ilk sahnelerinin duvarlarında daha önce hiç olmadığı kadar çok silah var.

Şiddetin günümüzde patlama yapmasına katkı yapan ikinci sebep ise, son teknolojiyle donanmış, rating ve kâr hırsıyla dolu medya endüstrisi ile şiddetin spektaküler unsurlarının birleşiminden doğmuştur. Şiddet görüntüleri ve hikâyeleri, endüstrinin satışa sunduğu en çok satılan mallar arasındadır: Ne kadar acımasız, kanlı ve kan dondurucu olursa o kadar iyi olur. Medya yöneticilerinin, bu hikâyeleri, kahve satan dükkânlar gibi satmaya çalışmalarına şaşmamalı: taze ve sıcak. Kendini dünya çapında görünür kılmak isteyen herkes, bir silah fiyatına, milyarlarca dolar değere sahip medyanın ateşli ve yürekten işbirliğini kesinlikle satın alabilir; görece küçük ve üzücü küçük çaplı bir olay bile çok fazla çaba sarf edilmeden hemen bir anda küresel olarak önemli, dünyayı sarsan bir olay düzeyine yükseltilebilir. Hatta bu olayın yankıları uzun zaman sürebilir; kim bilir belki de milyonlarca izleyici tarafından tarihin akışını değiştiren bir olay olduğuna bile inanılabilir! Ne derseniz deyin, böylesi bir olay, yeni yetişen bir teröristin göz ardı edemeyeceği kadar cazip bir fırsat oluşturur (ayrıca ezilmiş, dışlanmış, değersizleştirilmiş ve aşağılanmış bir genç de kurnaz ve deneyimli işe alım görevlileri tarafından terörizme katılabilir çünkü önlerindeki yegâne şans budur). Şöhret arayanların içi rahat olsun ki, iyi ve ölçülü insanlara karşı hoşgörüsüzlüğüyle tanınan, akışkan kötülükle astarlanmış toplumumuz, Herostratus'un varislerine karşı görülmemiş ölçüde misafirperver davranacaktır.

Yukarıda kabataslak özetlenen iki sebep, elbette ki (parça parça olsa da) sürekli tekrar eden "dalgalı şiddetin" sebebi olarak ifade edilemez. Bu sebepler, tek başlarına veya bir arada, bu tarz şiddet için yeterli koşul teşkil etmez. Ancak birleştiklerinde, gerekli koşulu oluştururlar. Her ikisi birlikte var olmadan veya birlikte hareket etmeden, şiddetin mevcut şekliyle patlayışı ne-

redeyse anlamsız olurdu. Gerçi bu patlamalara dair en yaygın ve inanılan yorumlar, bahsettiğimiz bu iki sebebin varlığından söz etmez. Bunun yerine, suçlular ve sanıklar olarak "kökten dinciliğe" ve (Huntington'dan sonra) "medeniyetler çatışması"na yapılan göndermeler buluruz; sanki kötülük hâlâ eskisi gibi katıymış, deregülasyonu gerçekleşmemiş gibi bir hava yaratılır. Karşılaştığımız durumda, içerik için kılıf bulunmaya, madde için biçim bulunmaya, sebepler için sonuç bulunmaya çalışılıyor; özetle, konu için obje bulmak niyetindeler. Şunu anlamanın zamanı geldi ki, şiddetin hacmindeki ve erişim alanındaki artışın arka planında, çok büyük çaplı bir insan sefaletinin yaratılması olduğu görülmelidir: aşağılanma, insanlık onurunun ayaklar altına alınışı ve yaşamdan beklentilerin reddedilişi ve tüm bunların sonunda ortaya çıkabilecek yegâne sonuç: İntikam için tutuşan yaralı bir yürek. Bu ortamda artması sürpriz olmayan terörizm, hükümetler ne kadar kararlı görünürse görünsün ve terörü sindirmek adına televizyonda ne kadar güç gösterisi yaparsa yapsın, diyebiliriz ki, topluca sizlahsızlandırılmış olanların silahıdır, bireysel olarak gücü elinden alınmışların gücü konumundadır. Dışlanmış olmanın ya da bir insanın hayatını dışlanma tehdidi altında yaşamasının ısdırabı ve kederi, şimdiki gibi azalmadan devam ettiği sürece bu böyle olmaya devam edecektir. İnsanlık onuruna (hatta hayatımızı sürdürmemize) yönelik bu meydan okuma devam ettikçe, bomba ekiplerine yeni katılımcı arayanların elleri boş döneceklerini varsaymak fazla naiflik olur; müstakbel intihar bombacılarının toplanması için hangi bayrağı öneriyor olursa olsunlar yeni insanlar bulmakta zorlanmayacaklardır.

Son zamanlarda küresel çapta halka mal olmuş şahsiyetler arasında mevcut çıkmazımızın kökenlerine ulaşan kişi Papa Francis oldu. Onun *Evangelii Gaudium* vaazında "tüm insanların, özellikle de dünyanın en yoksul insanlarının çığlığını duymanın" önemli olduğunu söylemiştir çünkü "huzur, yalnızca insan haklarına saygı duyarak değil, aynı zamanda halkların haklarına saygı duyarak bulunabilirdi":

59. Günümüzde birçok yerde daha fazla güvenlik çağrısı duyuyoruz. Ancak toplumdaki ve insanlar arasındaki dışlanma ve eşitsizlik tersine çevrilene kadar şiddeti ortadan kaldırmak imkânsız olacaktır. Yoksul olan ve daha da yoksullaşan halklar şiddete başvurmakla suçlanıyor ancak fırsatların eşit olmadığı bir ortamda farklı saldırganlık ve çatışma türleri, büyümek ve nihayetinde patlama yapmak açısından verimli bir alan bulacaktır. İster yerel, ister ulusal, ister küresel olsun, bir toplum bir parçasını uçlara ittiğinde, kolluk kuvvetleri veya gözetim sistemlerine harcanan hiçbir kaynak veya hiçbir siyasi program sonsuza kadar huzuru garanti edemez. Bu, yalnızca eşitsizliğin sistemden dışlananların şiddetli tepkisini kışkırtması nedeniyle değil, sosyoekonomik sistemin kökünde adaletsiz olması nedeniyle böyledir. Tıpkı iyiliğin bulaşıcı olması gibi, kötülüğe imkân verilmesi halinde de, ki bu kötülük adaletsizliktir, habis etkisini yayacak ve ne kadar sağlam görünürse görünsün her türlü siyasal ve toplumsal sistemi baltalayacaktır. Eğer her eylemin bir sonucunun olduğunu düşünürsek, bu durumda toplumun temellerine yerleşen bir kötülük, sürekli olarak bir çözülme ve ölüm potansiyeline sahip olacak demektir. Daha iyi bir gelecek için umut yaratamayan adaletsiz toplumsal yapılarda ortaya en belirgin olarak çıkan şey kötülüktür. Sürdürülebilir ve barışçıl bir kalkınmanın koşulları henüz yeterince ifade edilmemiş ve gerçekleştirilmemiş olduğundan, "tarihin sonu" olarak adlandırılan durumdan uzağız.

60. Günümüzün ekonomik mekanizmaları aşırı tüketimi teşvik ediyor ancak eşitsizlikle birleşen dizginsiz tüketimciliğin sosyal dokuya iki kat zarar verdiği açıkça görülüyor. Eşitsizlik, nihayetinde, silahlara başvurmanın çözemediği ve asla çözemeyeceği bir şiddet doğurur. Silahlar, daha fazla güvenlik için haykıranlara yalnızca sahte umutlar sunmaya hizmet eder, keza bugünlerde silahların ve şiddetin, çözüm getirmekten ziyade yeni ve daha ciddi çatışmalar doğurduğunu biliyoruz. Bazıları, dertleri için yoksulları ve daha yoksul ülkeleri suçlamakla yetinir; yersiz genellemelere dalarak, çözümün yoksulları sakinleştirecek, uysallaştıracak ve zararsız hale getirecek bir "eğitim" olduğunu iddia ederler. Bütün bunlar, liderlerinin siyasi ideolojisi ne olursa olsun birçok ülkede kurumların, hükümetlerin, işletmelerin içine derinlemesine yerleşmiş ve yaygınlaşmış yolsuzluk göz önünde bulundurulduğunda, marjinalleştirilenler için daha da çileden çıkarıcı hale geliyor.

Papa Francis, "tüm bu halkların çığlığına" kulaklarımızı tıkayarak kendimizi içine attığımız kötü ve tehditkâr durumdan çıkış yolunu da işaret etmiştir (kesinlikle kolay bir yol olmasa da sonuç getirebilecek yegâne yoldur):

> Yoksulluğun yapısal nedenlerini çözme ihtiyacı ertelenemez; bunun sebebi de, yalnızca iyi bir toplumsal düzene acilen ulaşılmasının pragmatik sonuçlar doğuracak olması değil, aynı zamanda toplumun kendisini zayıflatan, hayal kırıklığına uğratan ve yalnızca yeni krizler doğuracak olan bir hastalıktan kurtarılması gereğidir. Bazı acil ihtiyaçları karşılayan refah projeleri, yalnızca geçici çözümler olarak düşünülmelidir. Yoksulların sorunları, piyasaların mutlak özerkliği ve finansal spekülasyon mekanizmaları reddedilerek ve eşitsizliğin yapısal nedenlerine inilerek kökten çözülmedikçe, dünyanın sorunlarına, hatta hiçbir soruna çözüm bulunamayacaktır. Eşitsizlik, toplumsal hastalıkların kökenidir.
>
> Piyasanın görünmez güçlerine ve görünmez eline artık güvenemeyiz. Adil bir büyüme, ekonomik büyümeden daha fazlasını gerektirir, şöylesi bir büyümeyi gerekli kılar: bilhassa daha iyi bir gelir dağılımına, istihdam kaynaklarının yaratılmasına, basit bir sosyal yardım zihniyetinin ötesine geçerek yoksulların bütünsel bir şekilde desteklenmesine yönelen kararlar, programlar, mekanizmalar ve süreçler gerektirir. Sorumsuz bir popülizm önerisinde bulunmak niyetinde değilim ancak ekonomi artık işgücünü azaltarak ve böylece dışlanan insanlardan oluşan safları sıklaştırarak kârlarını artırmaya çalışmak gibi çarelere yönelemez; bunlar yeni bir zehirden başka bir şey değildir.

Kontrolden çıkan şiddet konusunda endişe duyan günümüz kamuoyu mahkemesinde fazlasıyla insani bir dürtüyü, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma dürtüsünü reddeden (ve uygulamadaki tüm amaçlar açısından geçersiz kılan) topluma getirilen suçlama, yaygınlaşmakta olan "laikliği ve ahlaki rölativizmi" sorumlu tutarken, zihnimizi asıl sebeplerden, Papa Francis tarafından bu kadar canlı ve net şekilde ifade edilen sebeplerden uzaklaştırmaktadır. Bu anlayışa göre, aşağılanmış, alçaltılmış, yoksun bırakılmış ve dışlanmış mağdurların acısının "sistem dışı" kalmalarından kaynaklandığı söylenir: Bu mağdurların ortaya çıkmasına neden olan belirli "düzen"in ve talep ettiği "disiplinin"

spesifik yapısına bakılmaksızın, çarpıcı biçimde benzer oldukları söylenerek aynı kefeye konurlar. İşin püf noktası, devam eden sistemler arası çekişmede bir "sistem" tarafından diğerine karşı işlenen yanlışların biriktirdiği insani gazap ve kindarlık sermayesinin nasıl da sahtekâr amaçlar için kullanılacağıdır. Antagonist işleyen tek tanrılı dinlerin havarileri, azizleri ve vaizleri tarafından hali hazırda sınırlar çizilmiştir. Büyük Norveçli antropolog Fredrik Barth'ın söylediği gibi, sınırlar bir kere çizildi mi, bu sınırların çizilmesini haklı çıkaracak farklılıklar da büyük hevesle aranır ve elbette, bulunur veya icat edilir. "Onların" (sınırın diğer tarafındaki insanlara atıfta bulunarak söylenir) "laiklikleri ve ahlaki rölativizmleri", isyanımızı tetikleyen ıstırabımızın sebebi olmak konusunda masum olmalarına rağmen, dertlerimizin sorumluluğunun kolaylıkla yüklendiği "farklar" arasında gösterilir ve hem adaletin tesis edilmesinin hem de "karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın" önündeki başlıca (belki de yegâne) engel olarak sunulur.

Diğer bir grup insan da, tam tersine, kökten dinciliğin yükselişinin ve yayılmasının, günümüzün "akışkan şiddetinin" başlıca nedenleri olduğunu iddia ediyor ve birçokları da buna inanıyor. Açıktır ki, köktendinciliğin çeşitli kolları, gazabı yönlendirmek ve intikam için hedefler belirlemek konusunda üstüne düşen rolü oynamaktadır. Tek tanrılı inançlara özgü bir paradoks vardır: Her bir inanç, seçtiği Tanrı'nın tek ve eşsiz olduğu konusunda ısrar eder; gerçi bu iddiayı ısrarla yinelemekte olması neticesinde, dolaylı olarak o Tanrı'nın rakiplerinin mevcudiyetini kabul eder. Bu paradoks nedeniyle, tek tanrılı dinler sürekli olarak mücadeleye hazır olmalıdır. Süngülerle doludur çünkü Tanrı'nın statüsüne talip olan alternatif (ona göre bu alternatif yanlıştır çünkü zaten kanıtlanamaz) karşısında hırçın ve kavgacı olmalıdır. Tek tanrılı inanç, doğası itibariyle militandır ve kendi âlemi dışındaki dünya ile sürekli düşmanlık ve aralıklı olarak savaş (sıcak veya soğuk savaş) durumundadır. Bu yüzden de birçok farklı davanın savaşçıları için oldukça cazip, hatta en çok tercih edilen motivasyon kaynağıdır; özellikle de aralarında en uzlaş-

maz ve acımasız olanlar için. Ne de olsa, Kilise'ye bağlı olanların tek ve eşsiz bir tanrı adına düşmanlarına karşı yürüttüğü bir savaşta tüm engeller kaldırılabilir. Bunu bildiğiniz zaman, *in hoc signo vinces** [işte bu işaret seni zafere ulaştıracak], kapabildiğin kadarını kaparsın. Dostoyevski'den yapılmış popüler ama bir o kadar da tartışılan bir alıntı şöyle söyler: "Eğer Tanrı yoksa, her şeye izin verilir." Hayatın gerçeklerine daha yakın bir yaklaşımla (ve ne yazık ki daha uğursuz ve sonuçları itibariyle kıyamet gibi olduğunu söyleyebileceğimiz bir yaklaşımla) tek ve eşsiz bir Tanrı varsa, O'nun adına O'nun ismini karalayanlara karşı yapılan her şeyin, ne kadar zalimce olursa olsun, mubah olduğu düşünülür. "Şüphesiz vardır" anlayışı "vicdansızlığa" varmaktadır.

Bununla birlikte, *cuius regio eius religio*, yani iktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir prensibi, artık küresel olmayan ve diasporalaşmış dünyamızı birbirine bağlar. Yoğun nüfuslu Londra'da Katolik ve Protestan kiliselerinin, Sünni ve Şii camilerinin, ortodoks ve reform sinagoglarının yirmi otuz metre arayla dizildiği sokaklar bulunur. Farklı inançlardan erkekler ve kadınlar (putperestler, kafirler, muhalifler veya onları damgalamak için kullanılan diğer aşağılayıcı/damgalayıcı/kınayıcı isimler ne olursa olsun) artık hiçbir zaman ziyaret etmediğimiz yabancı topraklarda yaşayan uzak ve puslu yaratıklar değil, kapı komşularımızdır, iş arkadaşlarımızdır, çocuklarımızın okul arkadaşlarının babaları ve anneleridir; onlar artık her şekilde kalabalık sokaklarda ve meydanlarda gündelik manzaranın sık rastlanan birer parçasıdır. Biz ne kadar tutkuyla denersek deneyelim, karşılıklı ayrışma artık söz konusu değildir. Tek tanrılı dinlerin tanrıları, tedavi edilemez derecede çok tanrılı gezegenimizde birbirine yakın yaşamaya mahkûmdur; hatta birbirleriyle kol kola yaşamak durumundalar. Huntington'un gezegen ölçeğinde yürütülen medeniyetler savaşı vizyonu, kentsel düzeye inemiyor; bu seviyede, tekrar tekrar göstermeye

* Roma İmparatoru I. Constantinus'un rüyasında haç gördüğü ve bu işaretin altında zafere ulaşacaksın sözünü duyduğu, bunun neticesinde Roma'nın ve Avrupa'nın Hıristiyanlığa geçtiği rivayet edilir. (ç.n.)

çalıştığım gibi, miksofili, miksofobiyi yenmektedir. İsteyerek veya istemeyerek, bilerek veya bilmeyerek, farklılıklara rağmen her gün barış içinde –hatta işbirliği içinde– yaşamanın yolları ve araçları icat ediliyor, deneniyor, test ediliyor ve benimseniyor. Ulrich Beck, son yapıtlarından birinde, dini inancın özelleştirilmesi sürecinin bir parçası olan "kişinin kendi tanrısı" fenomenine dikkat çekmiştir. Gerçekten de, inanılacak ve yardımına başvurulacak tanrıyı –bireysel olarak, bazen birkaç kişi halinde ve nadiren toplu olarak– seçme/oluşturma yönünde artan bir eğilim görülüyor. Dini inanç, kurumlardan bireylere, büyük "p" ile başlayan "Politika"dan bireysel olarak yürütülen "yaşam siyaseti" alanına sızan birçok olgudan biri olmuştur. Burada karşılaşılması en muhtemel kötülük türü, kötülüğün akışkan çeşididir.

Son derece daraltılmış örneğimdeki son duruma dönelim: Gezegenin sürdürülebilirliği konusunda endişelerimiz bulunuyor ve kaynaklarını harap etme ve tüketme eğilimine karşı onu güvence altına alma yolunda yükselen engeller var; yaklaşan felaketin korkusu içindeyiz, bir uçağın içinde ne kadar kalabalık olsak da pilot kabininin boş olması halinde gelmekte olan kazaya karşı çaresiz kalmamız gibi bir durum yaşıyoruz. Böyle bir felaket olasılığı hayal gücümüzün bir ürünü değildir. Küresel ölçekte olmasa da (henüz olmadı), geçmişte gerçekleşti. Nispeten iyi kaydedilmiş vakalardan biri, dünyadaki en büyük okyanusun ortasında izole edilmiş bir kara parçası olan Paskalya Adası'dır (en yakın kara parçasından, neredeyse hiçkimsenin yaşamadığı Pitcairn Adası'ndan 2.000 km'den fazla ve Güney Amerika kıtasından 3.500 km'den fazla uzaklıktadır). Bir zamanlar kendi kendine yeten ve MS ilk binyıl boyunca kurulan ilk insan yerleşimlerinden sonra ekonomik ve kültürel olarak gelişen adanın nüfusu 1722'de Avrupalıların gelişinin ardından 2.000-3.000 seviyesine düşmüştür, oysaki sadece bir yüzyıl önce nüfus yaklaşık 15.000'di.[14] Bu felaketin ana suçlusu ve başlıca nedeni, adanın ormansızlaşmasına

14. Tahmini rakam: Barbara A. West, *Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*, Infobase Publishing, 2008, s. 684.

ve ardından üst toprağın erozyona uğramasına neden olan aşırı hasat ve aşırı avlanmaydı. Dünyanın her yerinden derlenebilecek verilerin ışığında baktığımızda, Paskalya Adası'nın üzücü kaderi, dizinin yakında çıkacak olan küresel prodüksiyonunun yerel bir provası olarak değerlendirilebilir.

Başarılı Norveçli filozof Arne Johan Vetlesen, yeni kitabında, "mevcut tehlikelerin ciddiyeti üzerine daha fazla düşünme" göreviyle dürüstçe yüzleşmektedir. Bu yüzleşme neticesinde de Leonidas, senin iddianı daha da kuvvetlendiriyor, günümüzdeki sıkıntının kökenlerine ulaşarak şunun altını çiziyor: "Tabiat, ne kadar uzun süre yalnızca insan merkezli amaçların aracı olarak kullanılırsa, o kadar bozulacaktır. Tabiat ne kadar bozulursa, özünde değerli olduğuna yönelik argüman oluşturmak da o kadar zor olacaktır (teori ne kadar etkileyici olursa olsun)".[15] Bir tür kısır döngünün içindeyiz. Bu gidişatı radikal şekilde tersine çevirmediğimiz ve hegemonik felsefemizde derin bir revizyona gitmediğimiz için, meşhur Gordion düğümünün çözülmesi kadar göz korkutucu ve çetin bir meydan okuma ile karşı karşıyayız. Olan oldu ve olmaya da devam ediyor, şöyle ki, popüler ilgi gören ümitlerin tam tersine, bilimdeki ve teknolojik bilgi birikimimizdeki atılımlar, ki bunlara özetle "ilerleme" diyoruz, insanın kolektif olarak hayatta kalması için gereken koşulların altını oyuyor. Vetlesen'in ifadesiyle:

> Keşfedilmemiş, bilinmeyen, kullanılmamış halde bir doğa fiilen ne kadar az kaldıysa, güçsüzlük duygusunun şekillendirdiği kozmolojiler de hâkimiyetlerini o kadar çok kaybederler. Bu durumda, yaşanan geçiş süreci, tabiatın ve içerdiği tüm insan dışı yaşam biçimlerinin insafına kalmaktan çıkıp tabiat üzerinde açıkça artan bir kontrol ve egemenliğe sahip olmamızdır; bunun ana yöntemi de, daha öncekilerden çok daha etkili yeni bir teknoloji dalgasının kullanıma geçirilmesiyle uygulanabilir. "Ekstraktivizm (özünü çıkarmak)", hâlâ baskın olan paradigma için Naomi Klein'ın kullandığı uygun bir terimdir: "Dünya ile aramızdaki ilişki, karşılıklı olmayan, tahakküm temelli bir

15. Arne Johan Vetlesen, *Denial of Nature: Environmental Philosophy in the Era of Global Capitalism*, Routledge, 2015, s. 2.

ilişkidir, tamamen almaya dayalı bir ilişki olarak tanımlanabilir"... Bu ilişki, tabiatın akışıyla, ritmiyle ve yenilenme dinamikleriyle beraber çalışmaktan ziyade bu unsurlara karşı işliyor.[16]

Vetlesen daha sonra Teresa Brennan'dan şu alıntıyı yapar:

> Sermaye, Tanrı rolü oynar ve doğayı kendi hızında ve kendi özne-merkezli bakış açısıyla yönlendirir. Burada sermaye büyük bir risk almaktadır çünkü dünyanın fiziksel yapısını tam anlamıyla değiştiriyor, doğanın yerleşik mantığını ve uzam-zamansal sürekliliğini kendisine uyacak şekilde ayarlıyor. Kendi temelini kuruyor ancak bunu, gerçek temelleri, doğal maddelerin mantığını tüketerek yapıyor.[17]

Brennan ve çağdaşlarının öncülleri vardı; aralarında en dikkate değer ve belki de en etkili olanı Lewis Mumford idi.[18] "Sürdürülebilirlik" kaygıları ve araştırmalarındaki mevcut patlamadan çok önce, hatta "gezegenin sürdürülebilirliği" kavramı ortaya atılmadan önce, Mumford, insan-dışı doğaya ve altında yatan felsefelere dair iki ideal-tipik yaklaşım geliştirdi, bunlar sırasıyla tarım (endüstrileşme öncesi tarihle sınırlandırılmıştı) ve madencilikle (19. yüzyılın ortasındaki tam olgunluğa kavuşmuş haliyle ele alınmıştı) ilişkiliydi:

> Tarım, vahşi doğa ile insanın sosyal ihtiyaçları arasında denge kurar. İnsanın topraktan aldığını bilinçli olarak toprağa geri döndürür; sürülmüş tarla, süslenmiş meyve bahçesi, sıralı bağ, sebzeler, tahıllar, çiçekler, hepsi disiplinli bir amaç, düzenli büyüme ve güzel biçimin örnekleridir. Öte yandan madencilik süreci yıkıcıdır. Madenciliğin doğrudan ele geçen ürünü düzensiz ve inorganiktir; ve bir madde taş ocağından veya madenden bir kez çıkarıldı mı yerine yenisi konamaz. Bunun yanı sıra, tarımda devamlılık arz eden toprak kullanımı, peyzajın kümülatif olarak iyileştirilmesini ve insan ihtiyaçlarına daha

16. A.g.e., s. 1617, Naomi Klein'dan alıntı, *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*, Allen Lane, 2014, s. 169.
17. Vetlesen, *Denial of Nature*, s. 41, Teresa Brennan, *Exhausting Modernity: Grounds for a New Economy*, Routledge, 2000, s. 131.
18. Bkz. özellikle, Lewis Mumford, *The City in History*, Harcourt, Brace & World, 1961.

incelikli şekilde uyarlanmasını sağlar; madenler ise bir kural olarak, genellikle yalnızca birkaç kuşak içinde, zenginlikten tükenmeye, tükenmeden terk edilmeye doğru hızlı bir geçiş yaşar. Dolayısıyla madencilik, bugün burada bulunmasına rağmen yarın yok olan, şimdi kazançla coşkunluk yaşarken, yarın tükenmiş ve boş kalan insan süreksizliğinin görüntüsünü sunar.[19]

Kendi gelişim mantığını ve kendi momentumunu geliştiren teknolojinin egemenliği altında yaşadığımız çağımızda, Martin Heidegger'in belirttiği gibi dünya, kendisini (sadece) bir kömür madenciliği bölgesi, toprağı da bir maden yatağıymış gibi ortaya koymaktadır:

Yel değirmeni, enerjiyi depolamak için hava akımından enerjiyi zorla almaz. Buna karşılık, kömür ve cevher bir araziden zorla çıkarılır. Dünya artık kendisini bir kömür madenciliği bölgesi, toprağı da bir maden yatağıymış gibi ortaya koymaktadır. Köylünün daha önceleri ektiği ve düzenlediği tarla, düzenlemek ifadesinin hâlâ ilgilenmek, bakmak ve korumak anlamına geldiği dönemlerdekinden daha farklı görünüyor. Köylünün çalışması, tarlanın toprağını zorlamaz. Tahılın ekiminde, tohumu, büyütücü güçlerin koruması altına yerleştirir ve büyümesini izler.[20]

Dolayısıyla elimizde güçlü bir iddia var; gerçi yukarıda alıntı yaptığımız tüm yazarların ve burada adı geçmeyen ama çokça okunan ve saygınlığıyla tanınan birçok başka yazarın da iddiaları güçlüydü. Rakamlar zaten durumu ortaya koyuyor ve yapılan çıkarımlar bütünüyle ikna edici durumdalar; ancak önemlerinin ve ciddiyetlerinin gerektirdiği ilgiyi gördüklerine dair neredeyse hiçbir işaret bulunmuyor (veya çok az işaret var). Son zamanlarda gezegenimizin sürdürülebilirliğini tehdit eden tehlikeler ve dolayısıyla hep birlikte hayatta kalma beklentilerimiz hakkında eskisinden daha fazla konuşmuş ve yazmış

19. A.g.e., s. 450-1.
20. Bkz. Heidegger's "The Question Concerning Technology" (1950), burada alıntının yapıldığı yer: http://simondon.ocularwitness.com/wp-content/ uploads/2008/05/question_concerning_technology.pdf

olabiliriz. Ancak davranışlarımız ve yaptıklarımız sözlerimizle uyuşmuyor. Bu sözlerle ne kadar çok kişiye ulaşılmış olursa olsun ve ne kadar büyük güç ve etkiyle telaffuz edilmiş olursa olsunlar, sonuç elde edilemiyor; aslında bu durum da kötülüğün "akışkanlığının" bir tezahürüdür. Kolektif bilincimizin, öyle görünüyor ki, kolektif vicdanımıza ulaşabilmek için daha çok mesafe katetmesi ve vicdanımız aracılığıyla yeterli kolektif eylemi doğurması gerekiyor. Yirmi otuz yıl öncekinden farklı düşünüyor ve konuşuyor olabiliriz ama gündelik yaşam tarzımız ve özellikle tercih hiyerarşimiz neredeyse hiç değişmedi; değişen tek şey şu ki, bu uğursuz, lanetli eğilimler kendi kendini daha da güçlendiren bir ivme kazandı.

1975-6'da Elias Canetti, 26 yıllık bir zaman diliminde yazdığı bir dizi makalesini *Das Gewissen der Worte* "(Kelimelerin Vicdanı)" başlıklı bir ciltte topladı; eser, Canetti'nin Ocak 1976'da Münih'te yazarlık mesleği üzerine yaptığı konuşmayla sonlanmaktadır. Konuşmasında, dünyanın mevcut durumunda, "yazarların veya şimdiye kadar yazar olduğu düşünülen insanların işe yarayabileceği bir şey olup olmadığı" sorusunu ele almıştır. Aklından geçen yazar profilini açıklamak için bilinmeyen bir yazarın 23 Ağustos 1939'da yaptığı bir açıklamayı aktarır: "Her şey bitti. Eğer gerçek bir yazar olsaydım, savaşı engelleyebilirdim"; bu sözlerin yazarı ısrarla şunu söyler: Yazar, sözlerinin esenlik ile felaket arasında yarattığı fark ölçüsünde "gerçek bir yazardır". Bu yaklaşıma göre yazarları "gerçek" yapan şey, sözlerinin gerçeklik üzerindeki etkisidir. Canetti'nin yorumunda ise yazarlık, "kelimelerle ifade edilebilecek her şeyin sorumluluğunu üstlenme ve kelimelerin başarısız olması halinde kefaret ödeme arzusudur". Canetti, düşüncesinin hafife alınmamasını sağlamak için kasvetli ama neyse ki geçmişte kalmış olaylardan bahsederken, tehdidin güncelliğinden hiçbir şey kaybetmediğini vurgulamaktadır: "Günümüzde yazar yok ama olmasını tutkuyla arzu etmeliyiz… Dünyaların en körü olarak tanımlayabileceğimiz bir dünyada yaşadığımızda, her ne olursa olsun değişim olasılığı üzerinde ısrar eden insanların varlığı büyük önem kazanır."

Dünyamız, Canetti'nin tanımladığı şekliyle "gerçek yazarlara" kesinlikle konuksever bir yer olarak görünmemektedir. Bu dünya, felaketlerden değil, az sayıdaki kâhinlerinden iyi korunmuş görünmektedir ve çoğumuz, bu iyi korunan dünyanın sakinleri olarak, kendi ıssız âlemlerinde haykıran birkaç çığlığın, yani kâhinlerin sesini işitemiyoruz; en azından barınma hakkımız zorla elimizden alınana kadar korunaklı yaşayabiliriz ama bu yapmacık sağırlığımız devam edecek olursa, bunun da çok uzak olmayan bir gelecekte gerçekleşeceğinden emin olabiliriz. Eskinin bir başka büyük entelektüeli olan Arthur Koestler, bir başka felaketin arifesinde bize şunu ısrarla hatırlatmaya çalışıyordu: "1933 yılında ve sonraki iki veya üç yıl boyunca genç Nazi Almanya'sında olanları yakından gören ve anlayan yegâne insanlar birkaç bin göçmendi", bu durum onları "Cassandra'nın* hiçbir zaman popüler olmayan, tiz sesli bölümüne" mahkûm eden bir ayrımdı. Koestler'in vardığı sonuç iç karartıcıydı: "Amos, Hoşea, Jeremiah oldukça iyi propagandacılardı ve yine de insanlarını sarsıp onları uyarmayı başaramadılar. Cassandra'nın sesinin duvarları deldiği söylendi ama yine de Truva Savaşı gerçekleşti." Görünen o ki, felaketlerin gelişini tanımak ve kabul etmek için yaşanmaları gerekiyor. Ürpertici bir düşünce bu...

Şimdi senin gündeme getirmiş olduğun ve mükemmel bir açıklıkla sunduğun başka bir meseleye dönmeme izin ver; aynı zamanda çağdaş kötülüklerin "akışkanlığı" ile yakından ilişkili olan ve onun "akışkanlaştırılması" sorumluluğunun bir kısmını taşıyan bir fenomen konumundaki adiaforizasyon sorununa dönelim: Şu anda kötülüğün olağanüstü direnciyle ve güç yitirmemesiyle son derece yakından ilişkili bir mesele bu ve bu kötülük, modern dönemin o eski "katı" fazlarındaki kadar veya hatta daha da fazla güç kazanıyor. Ancak bir noktanın altını çizmek istiyorum: "Adiaforizasyon" aksiyolojik nötralizasyonu hedefler ve onunla sonuçlanır; "adiaphora", değerlendirmeden (özellikle dini veya ahlaki açıdan) muaf tutulan

---

* Cassandra sendromu, yaptığı geçerli uyarılar kabul görmeyen, endişelerine kulak asılmayan kişilerin durumuna işaret eder. (ç.n.)

ve dolayısıyla dini ve ahlaki yükümlülükler evreninin dışına atılan, değer-tarafsız düşünce ve eylemlerdir; canlı veya cansız, adiaforik konular ele alınırken, o konuda eylemde bulunmanın veya bulunmamanın doğuracağı sonuçların etik yükü ne olursa olsun ahlaki dürtüler bir kenara bırakılır. Bu durum, terimin oluşturulduğu ve Kilise konseylerinin kararlarında kullanıldığı eski zamanlarda olduğu gibi şimdi de geçerlidir. Gerçi şöyle bir düşüncem var ki, adiaforizasyon modern zamanlarda ilave bir anlam ve uygulama alanı kazanmıştır. Değer-tarafsızlığını ilan etmenin yanı sıra, ilgisizlik temeline dayandırarak dışlamayı/elemeyi de kapsamaya başlamıştır: Planlanan eylemin sonuçları açısından önem teşkil etmemek, eylemin başarısızlığına olduğu kadar başarısına da katkıda bulunamamak ve dolayısıyla araçsal değerin yokluğu ve hepsi bir arada, kullanışsızlık neticesinde bu unsur dışlanır/elenir. Böylesi durumlarda, adiafor haline getirilmiş unsurlar, araçsal rasyonalite ve rasyonel hesaplama açısından gereksiz unsurlardır. Bu unsurlara kızgınlık veya nefretle bakılmaktan ziyade basitçe hesap dışı bırakılırlar veya fark edilmezler. Politika oluşturulurken dikkate alınmazlar; kampanya ve politikaların "ikincil duruma düşen kurbanları" kategorisine indirgenirler; bunlar, acıları ve ıstırapları teşebbüsün maliyetlerine dahil edilmeyen ve maliyet-etki oranı tahmin edilirken veya değerlendirilirken hesaba katılmayan unsurlardır. İlgisizlik ve kayıtsızlıktan kaynaklanan ihmalin kurbanı olurlar; açıkça veya farkında olmadan duyulan bir nefretin, küçümsemenin veya düşmanlığın kurbanı durumunda değildirler. Gerçi bir kez daha, ihmalin sonuçları damgalanıp kamuya açık olarak kınandıktan sonra, ortaya çıkan gerçekliğe karşı nefret ve düşmanlık oluşturulup argümanlarda kullanılır. Kullanışsızlık gerekçesine dayandırarak dışlama veya dışlama olasılığı ve tehdidi bugünlerde daha yaygın hale geliyor ve momentum kazanıyor. Bu tarz bir dışlamanın, kötülüğün diğer tezahürlerini geride bırakma yolunda ilerlediğini düşünüyorum; kötülüğün başlıca oyun alanı ve en yaygın en sık kullanılan silahı olma eğilimindeymiş gibi görünüyor.

Bu argüman neticesinde şunu söyleyebiliriz ki, akışkan kötülük, toplumsal organizmanın geri kalanına hasar vermeden sağlıklı dokudan ayrılabilen, ameliyat edilebilir bir kanser tümörü değildir. O organizmanın endemik bir parçasıdır, normal işleyişi ve mevcut haliyle hayatta kalması için vazgeçilmezdir. Kötülük budanabilir, yumuşatılabilir ve kısıtlanabilir, ayrıca gerçekten de her karşılaşıldığında karşı konulması ve savaşılması gerekir ancak tamamen ortadan kaldırılamaz. Kötülük, bizim bu dünyada müşterek varolma tarzımızın, içinde yaşadığımız ve paylaştığımız dünyanın içine inşa edilmiştir. Kötülüğün ortadan kaldırılması, mümkün olsa bile, bu tarzın baştan sona yeniden düşünülmesini ve radikal bir şekilde elden geçirilmesini gerektirir.

Leonidas Donskis Akışkan kötülüğün temel bileşenlerinin kutsal olmayan üçlüsü, yani senin kötülüğün "akışkanlaştırılmasının" unsurları olarak tanımladığın deregülasyon, yayılma ve özelleştirme, benim burada bahsedeceğim rasyonel impersonalizmden (gayri-kişiselcilik) ayrılamaz bir ekonominin tiranlığı şeklinde adlandırabileceğimiz duruma oldukça yakındır.

Yuva, hırslı ve yaratıcı bir birey için acı verici bir sorundur ancak üstü örtülü bir şekilde tek dünya olarak adlandırdığımız ekonominin tiranlığı için sorun değildir. Masum bir fabl kılığına bürünmüş ve 18. yüzyılın başında basılmış ilginç bir felsefi kitap, tüm bu karmaşaya ve modernitenin karışık mantığına yeni bir ışık tutabilir. Kitap, Bernard Mandeville'in *Fable of the Bees: Private Vices, Publick Benefits* [Arıların Masalı, Şahsi Kötülükler, Toplum Çıkarları] (1714 ve 1723'te birbirini takiben iki baskı) adlı kitabıdır. 1705 yılında ucuz kitaplar serisi dahilinde hiciv tarzında manzum bir hikâye olarak *The Grumbling Hive; or, Knaves Turn'd Honest* [Vızıldayan Kovan veya Dolandırıcılar Namuslu Oldu] başlığıyla yayımlanan eser daha sonra birtakım yorumların ve diğer parçaların da eklenmesiyle bir kitaba dönüşmüştür.

Arı kovanını insan toplumunun aynası şeklinde sunarak güçlü bir argüman oluşturan bu manzum hikâye, üç fenalığa,

Dolandırıcılığa, Lükse ve Kibire karşı kinayeli ve zekice yazılmış bir eleştiri niteliğindeydi. Toplum gibi, kovan da yolsuzluk ve bolluk içinde yaşıyordu. Yine de bu toplum erdeme özlem duyuyor ve erdemi geri getirmek için dua etmeye devam ediyordu. Sonra bu dua kabul olduğunda, her şey tanınmayacak ölçüde değişti. Artık fenalıklar yoktu ama aktivite ve bolluk da kayboldu. Aktivitenin ve bolluğun yerine miskinlik, sefalet ve can sıkıntısı geldi. Son olarak, önemli noktalardan bir tanesi de şuydu ki, tüm bunlar önemli ölçüde kısıtlı bir popülasyonda gerçekleşiyordu.

Mandeville'in paradoksu olarak tanımlayacağım şeyin özü, evrensel ahlakta bireysel kusurun bir kamu yararına dönüşebilmesidir, bununla beraber *bireysel erdem* toplumun refahını muhakkak artırır diyemeyiz. Kendi çıkarımızın peşinde koşuyor olmamız toplum yararına olduğunda, şahsi fenalıkları kolayca ortadan kaldıramayız. Mandeville, Machiavelli'nin görüşüne yakın bir noktaya ulaşmıştır: Toplumsal gerçeklikte tek bir doğru yoktur, insan ilişkileri ve sosyal yaşam söz konusu olduğunda madalyonun iki yüzü vardır. Egemen toplumsal ve ahlaki düzenin arkasında kişisel bir şey gizli değildir ve yaşamımızın kusurları ve yetersizlikleri için kimse şahsen suçlanamaz. Kıskançlığımız ve açgözlülüğümüz diğer bireylerin arzuları ve istekleriyle çakışır.

Tıpkı ortak faydanın gerçekçiliğimizden, aklı başındalığımızdan ve kusurlu doğamızdan geldiği gibi, kamu yararı da şahsi fenalıklardan kaynaklanır. Açgözlü ama çalışkan bir aptal, toplum için aylak bir bilgeden daha faydalı olabilir; bu yaklaşımın içinde, çelişkileri, şüpheciliği ve rölativizmiyle birlikte modernitenin ilk ayak seslerini duyabiliriz.

Mandeville'in Arı Masalı'nın kurgusal araç gereçlerinin arkasında Pierre Bayle'in *Dictionnaire historique et critique* (1697) [Tarihsel ve Eleştirel Sözlük] adlı eseri bulunabilir. Mandeville'in şüpheciliği, antirasyonalizmi, rölativizmi ve bunların yanı sıra psikoloji ve şehvet üzerine yaptığı güçlü vurgu, onu, Bayle ve Pierre Gassendi'nin yarattığı Fransız teorik ve entelektüel etki-

lerle bağlantılı hale getirir. Bu arada rastlantı eseri Adam Smith de bu fablı Francis Hutcheson aracılığıyla biliyordu. Smith'in şu meşhur sözlerinin, Mandeville'in paradoksunun özünde yatan mantıkla gerçekten çok ortak yanı bulunmaktadır: "Akşam yemeğimizi kasabın, meyhanecinin ya da fırıncının hayırseverliğinden değil, onların kendi çıkarlarına yönelmelerinden elde edebiliriz."[21]

Burada Ken Jowitt'in dediği gibi "rasyonel gayri-kişiselciliğin" doğum sancılarını duyabiliriz.[22] Gayri-kişiselcilik, çelişkiler ve muğlaklık, Max Weber'in "demir kafes" olarak tanımladığı durumla birleştiğinde, modern dünyamız tarafından geri dönülmez bir şekilde kaybedilmiş olan şeyi geri getirmeyi isteyenlerin gözünde moderniteyi ve kapitalizmi böylesine acıklı ve nefret edilesi kılan içsel güçler ortaya çıkmış olur. Geri gelmesi istenen unsurları tahmin edilebilirlik, netlik, görünürlük, istikrar ve toplumsal gerçekliğin belirli oluşu; emniyet ve güvence; siyasi tutkular ve toplumsal ayaklanmalar; duygusal yakınlık; insanların yoldaşlığı; topluluk olma duygusu olarak adlandırabiliriz.

Yine de bunlar madalyonun yalnızca bir yüzünü oluşturuyor. Rasyonel gayri-kişiselciliğin ve şahsi fenalıklarımızın kamu yararına dönüşmesi anlayışının benimsenmesi, komünizm sonrası bir toplumun eleştirel olmayan ve ihtiyatsız tavrını yansıtıyordu. Mandeville'in arılar masalı, ekonomik ve ahlaki bireyciliğin uzun süredir bastırıldığı ve daha sonra hem insanın hem de etrafındaki dünyanın siyah ve beyazla tasvir edilişini dengelemenin hiçbir yolu olmadan serbest bırakıldığı bir toplumda geçici bir dönem için neredeyse mükemmel bir alegori gibi görünüyordu. Kamusal etki alanının kademeli olarak yok edilişi, ki bu olmadan demokratik politikalar imkânsız hale gelir, serbest piyasayı ve görünmez eli demokrasi yerine kullanılan farklı

21. Bu konuda daha fazla bilgi için, bkz. Leonidas Donskis, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009.
22. Bkz. Ken Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, University of California Press, 1993.

kelimeler olarak bağrına basanların akıllarında ve dillerinde yer almıyordu aslında.

Jeffrey Sommers ve Charles Woolfson'un *The Contradictions of Austerity: The Socio-Economic Costs of the Neoliberal Baltic Model* [Neoliberal Baltık Modelinin Sosyoekonomik Bedeli] adlı kitabı, tüm bu konuları ele alan güncel, isabetli, kavrayışlı, kışkırtıcı ve önemli bir kitaptır. Ekonomik krizin tüm yıkıcılığıyla vurduğu Baltık Devletleri'nin her biri hemen hemen aynı güçlüklerle karşılaştı ve bunları aşabilmek adına benzer süreçlerden geçti ancak verdikleri tepkiler birbirinin aynı olmaktan çok uzaktı. Letonya, Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) borç alırken Litvanya bunu yapmayı kararlılıkla reddetti ve dış yardım olmaksızın krizin üstesinden gelmek için kendilerine müsaade edilmesini istedi. Lafı fazla uzatmadan Litvanya'nın kemer sıkma politikasının bazı yan etkilerine bir göz atalım.

Kamu harcamalarındaki büyük kesintiler, ne kadar vazgeçilmez ve kaçınılmaz olursa olsun, kamusal etki alanının hızla bozulmasına neden oldu. Litvanyalı siyasi yorumcular ve kanaat önderleri, diğer Baltık meslektaşları gibi, sık sık Rusya'nın propaganda ve enformasyon savaşına karşı çıkma gereğini vurgulasalar da, yüksek kaliteli ve araştırmacı gazeteciliğin, daha küçük çaplı yayıncıların, sivil eğitimin ve çeviri programlarının zayıflaması, Baltık Devletleri'nde kamusal etki alanını ve sivil toplumu güçlendirmek açısından pek iyi olmadı. Analitik gazeteciliğin, siyasi analizlerin, entelektüel çevrelerin ve ticari olmayan kültürel sektörlerin kemer sıkma politikalarından büyük oranda etkilenmiş olmaları karşı çıkılamayacak kadar bariz bir gerçektir. Baltık Devletleri'ndeki kemer sıkma politikalarının en büyük çelişkilerinden ve paradokslarından biri, Baltık bölgesinin Rus medyasına ve enformasyonuna sürekli artan bağımlılığıydı. Her ne pahasına olursa olsun, krizden hızlı bir çıkışın, Litvanya'yı Rusya ve Rusya'nın gitgide agresifleşen jeopolitik tutumu karşısında daha güçlü kılacağı şeklindeki genel düşüncenin aksine, sivil toplum ve dayanışma anlayışı, yukarıda bahsedilen ciddi kesintilerden ve kemer sıkma politikalarından genel olarak pek fayda sağlayamadı.

Ancak söz konusu kitapta editörler ve katkıda bulunan yazarlar daha da ileri gidiyor. Baltık bölgesinin neoliberal modele daha az bağımlı olması halinde, ekonomi ve siyasette kemer sıkma paradigmasının kamu sektörüne zarar veremeyeceğini savunuyorlar. Modern ekonomi ve siyasetin ana anlatılarının çelişkileri, üzerinde durulması gerekmeyecek kadar açıktır. Tıpkı Arıların Masalı gibi, kemer sıkma hikâyesi de heyecan verici bir bilgelik ve erdem hikâyesi gibi okunabilir. James K. Galbraith'in kitabın Önsöz'ünde yazdığı gibi: "Yayılmacı kemer sıkma hikâyesi basit olmasının yanı sıra hem zamandan hem de bağlamdan bağımsız olsa da, bu sayfalarda sunulan tablo başka bir zamanda veya yerde oluşturulmuş olamazdı."[23]

İktisadi düşüncenin klasikleşmiş ustalarının düşüncelerine gelince, bunlar her zamankinden anlamlı görünüyor çünkü sosyalizmin ve liberalizmin kurucu babaları bizi modernitenin aşırılıklarına ve karanlık tarafına karşı uzun zaman önce uyarmışlardı. Kitabın editörleri Jeffrey Sommers ve Charles Woolfson, dayanışmaya dayalı Sosyal Avrupa'ya karşı neoliberal Baltık kemer sıkma modeline odaklanan Sonuç Bölümü'nde kitabın zengin analitik dokusunu özetlerler: "Yalnızca on yıl önce hayali bile kurulamayan şekilde, birçok Avrupalı, Karl Marx'ın 'sefilleştirme' iafdesiyle tanımladığı şeyin geniş çaplı olarak geri dönüşünü yaşadı ve Adam Smith'in şu uyarısını göz ardı ediyorlar: 'Mensuplarının çok büyük bir bölümünün yoksul ve sefil olduğu toplumların hiçbiri tam anlamıyla gelişemez ve mutlu olamaz'. "[24]

Galbraith'e göre, kemer sıkma dogması, bu tür tehlikeli bir sosyal deneyi yürütmek açısından Baltık Devletlerinde neredeyse mükemmel bir ortam bulmuştur: "Pilot projelerin, savaş alanlarının ve mitlerin doğduğu yerler olarak işlev görmek, küçük ülkelerin kaderidir."[25] Kamu sektörünün ve harcamaların teşvik

23. Jeffrey Sommers ve Charles Woolfson (Ed.), *The Contradictions of Austerity: The Socio-Economic Costs of the Neoliberal Baltic Model*, Routledge, 2014, s. xv.
24. A.g.e., s.139.
25. A.g.e., s. xv.

edilmesi şeklindeki Keynesçi paradigmanın veya inovasyonları ekonominin özü ve özelle kamu arasındaki köprü olarak gören Schumpeter paradigmasının aksine, kemer sıkma paradigması, herhangi bir regülasyona, kamusal güvenceye ve refaha karşı sıfır saygı anlayışıyla neoliberal deregülasyon hevesini birleştirerek kamusal alana, eğitime ve kültüre karşı korkutucu ölçüde bir kayıtsızlık üretmiştir. Bu durumda, Charles Woolfson ve Arunas Juska'nın, 21 Kasım 2013'te Riga'da Litvanya'nın sahibi olduğu Maxima süpermarketinin çatısının trajik çöküşüne odaklanan bu kitaba tartışmalı bir dipnot sunması şaşırtıcı değildir. Kurdukları şu cümle, hikâyenin kasvetli bir özetini sunuyor: "Maxima olayı, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Baltık bölgesinde gelişen yeni bir kapitalizmin suça yol açan özelliklerini ortaya koymaktadır."[26]

Bu noktada şu soru ortaya çıkar: Baltık Devletleri bu tehlikeli (hatta yıkıcı da denebilir) sosyal deneyden kaçınabilir miydi? Kitaba katkıda bulunan bazı yazarların bu konudaki önermesi oldukça açıktır: Baltık Devletleri, Rusya ve Almanya arasında bir sınır bölgede bulunmaları (ve Kuzey ülkelerine yakın olmaları), geçmişlerinin oluşturduğu yük, karmaşık siyasi ve tarihi mirasları, Rusya'dan gelen varlık tehditleri, bütünüyle gözden düşmüş sol değerler, sosyalizm ideolojisinin reddi ve paranın içeri insanların dışarı akması ikilemi neticesinde, bu sivil deney için biçilmiş kaftan durumundaydı. "Bu ülkelerin her biri Avrupa'dan gelen özel sermaye akışı ve resmi yardımlar ile büyük ölçüde finanse edildi. Her biri hızlı bir nüfus azalmasının yanı sıra eğitimli ve sağlıklı işçilerin dışarıya göçünü yaşıyor. Bu ülkelerin her birinde, siyasi sınıflar uyarı işaretlerini dikkate almadılar ve kendilerini kemer sıkma dogmasına geri dönülmez bir şekilde adadılar."[27]

Baltık ülkeleri, toparlanma için klasik ekonomik reçetelere dayanan alternatif bir senaryo bulabilir miydi? Veya AB trenini yakalama ve kendilerini oyunun kaybeden tarafında bulan Doğu Avrupa'daki talihsiz aktörler ligine katılmama girişimlerinde

26. A.g.e., s. 149-73, s. 150.
27. A.g.e., s. xv.

onlar için başka bir seçenek var mıydı? Bu konuda ciddi şüpheler olduğunu söyleyebiliriz çünkü Baltık Devletleri az gelişmişlik sorunuyla uğraşmak zorundaydılar. Ne pahasına olursa olsun entegrasyon sürecini hızlandırmak mecburiyetindeydiler. Erik S. Reinert ve Rainer Kattel'in "başarısız ve asimetrik entegrasyon" olarak tanımladıkları şey de buydu. Şöyle söylemişlerdir: "İhracattaki ve doğrudan yabancı yatırımlardaki etkileyici büyüme rakamlarına rağmen, Doğu Avrupa ekonomileri, Schumpeter anlayışındaki kusurlu rekabet dinamiklerinin asli unsurlarını geliştirmeyi başaramadılar", yani serbest piyasa ekonomisi için gerekli önkoşulları ve sonuçları sağlayamadılar.[28]

Avrupa entegrasyonunun Latin-Amerikalılaşması ve az gelişmişlik temaları, Michael Hudson tarafından da tekrarlanmıştır. Hudson, bağımsızlık neticesinde Letonya'nın yaşadığı yapısal azgelişmişliği vurgulamaktadır. Kemer sıkma politikalarının Letonya'da ekonomik büyüme sağlayabileceğini iddia eden neoliberallerle tartışan Hudson, Letonya'nın "2008-10'daki ekonomik daralmasının acımasız boyutlarda olduğunu" ve "Romanya ve Bulgaristan'dan sonra AB'deki en yoksul ülke olmaya devam ettiğini" belirtmiştir.[29] Jeffrey Sommers ve Charles Woolfson da, kitabın giriş bölümündeki yazılarında, bu bakış açısına katılıyorlar, ayrıca kemer sıkma yoluyla Avrupa'ya entegrasyon konusuna bir katkı yaparak " 'Baltık' ekonomik çöküşünün tamamen özel sektör bankacılık krizinin bir sonucu olduğunu" söylüyorlar, onlara göre bu kriz, küresel durgunluk bağlamında kendi ekonomilerinin daha derin boyuttaki yapısal azgelişmişliğini ortaya çıkarmıştır. "Bu rahatsız edici gerçekler, Baltık Devletlerinde kemer sıkma önlemlerinin başarılı bir şekilde uygulanması için genel bir formül bulma telaşı arasında gizli kalmıştır."[30]

Bu karmaşık hikâyeyi çok uzatmamak adına şu soruyu sorabiliriz: Baltık toparlanması bir başarı hikâyesi midir değil midir? İşte Galbraith'in kasvetli ve aklı başında cevabı:

---

28. A.g.e., s. 64.
29. A.g.e., s. 46.
30. A.g.e., s. 3.

Ve elbette, burada ortak bir tema, Baltık başarısının hiçbir şekilde başarı olmadığıdır. Artan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), yalnızca gelirleri gerçekten yükselenlere yarıyor ve çoğunluğun geliri yükselmiyor. Baltık ülkeleri kutuplaşmış ve parçalanmış toplumlar haline geldi, oligarkların ve memurların egemen olduğu, toplumun geri kalanı için düşük ücretli, küçük menfaatlerin söz konusu olduğu güvencesiz bir yapı ortaya çıktı. O kadar uzlaşmaz hale getirilmiş bir hayat hikâyesi ki bu (ideolojiler, oligarklar, kreditörler, ekonomistler tarafından bu hale getirildi), her bir Baltık ülkesinde birçok kişi ülkeyi terk ediyor. Gidenlerin çoğu asla geri gelmeyi düşünmüyor. Her üç ülke de hızlı bir demografik düşüş içinde ve bu durum devam ederse onları çok yakında büyük ölçüde göçmen dövizleriyle ayakta kalabilen birer emekli toplumuna dönüştürecek, elbette gidebildiği yere kadar.[31]

Baltık ülkelerinde, özellikle de Litvanya ve Letonya'da varoluşsal bir problemin de söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Son on yılda, yarım milyondan daha fazla insan Litvanya'dan ayrıldı. Bunların çoğu yüksek nitelikli, eğitimli, aktif ve medeni fikirli insanlardı. Ülkenin nüfusu oldukça azaldı ve 3 milyonun altına düştü; eski SSCB'den kopan ilk ülke konumundaki bu asi cumhuriyet 3.5 milyonluk bir nüfusla bağımsızlığını kazanmıştı. Bu durumun, büyük diasporası olan küçük uluslarda 20. yüzyılda görülen toplumsal göç modellerini mi yansıttığı yoksa modern yaşamın birçok alanında yetkinlikten yoksun yeni bir başarısız devletin sonucu mu olduğu konusunda çok fazla şey yazılıp çizildi.

ABD'deki Chicago Illinois kentinin yanı sıra (uzun süredir bölgedeki göçmenler ve Litvanyalılar tarafından Litvanya dışındaki öteki Litvanya olarak tanımlanıyor) Dublin ve Londra gibi şehirler de son yıllarda küçük Litvanya haline geldi. Litvanyalı yazar Marius Ivaškevičius, Londra'ya Litvanya, Letonya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden gelen ekonomi göçmenlerinin hayatlarını, tutkularını ve dramalarını anlattığı *Expulsion* [ülke dışına ihraç] (2011) adlı oyunu kaleme almıştır. Bu oyun son dönemde Litvanyalı tiyatro yönetmeni Oskaras Koršunovas tarafından Vilnius ve Riga şehirlerinde sahnelendi ve sansasyonel

31. A.g.e., s. xvi.

bir kült prodüksiyon haline geldi. Koršunovas'ın hikâyesi yeni bir Litvanya ve belki de yeni bir Baltık anlatısıydı: Değişimin içinde boğulan ve bununla başa çıkmaya çalışan bir topluma dair postmodern bir destandı; Sommers ve Woolfson tarafından editörlüğü yapılan kitapta kullanılan ifadeyle *austeriat*'ın [kemer sıkanlar] muhteşem destanıydı. Toplum kuramcıları daha önceleri prekaryadan (güvencesiz yaşayan çalışanlar) bahsederken (Guy Standing ve bizzat sen bundan bahsettin Zygmunt), şimdi de *austeriat* yabancılaşmış emeğin ve kitlesel yoksullaşmanın yerelden küresele dönüşen kesimi olarak görünüyor.[32]

Aslına bakılırsa Doğu Avrupa ülkeleri, zihinsel açıdan, 19. yüzyıla özgü kapitalizmin içkin mantığının keşfi ile Weimar Cumhuriyeti sonrası dönem arasında bir yerde sıkışmış görünüyor: inanılmaz hızlı bir ekonomik büyüme, serbest teşebbüs ve kapitalizm değerlerinin tutkuyla savunuluşu, buna eşlik eden önemli miktarda anomi, toplumsal yapının bölünüşü, toplumda şiddetli ayrışmalar, şoke edici ölçüde yolsuzluk, yoksulluk kültürü (Oscar Lewis'in kullandığı bu terim, güven eksikliği, kendini mağdur olarak görme, toplumsal bağlara ve ağlara inanç eksikliği, kurumlara karşı öfke vb şeklinde karşılık bulur) ve kuşkuculuk söz konusudur.

Galbraith, hızlı akmaya başlayan tarih ve siyasetimizdeki bu durumu bir Şeytan pazarlığı benzetmesiyle şöyle özetliyor:

> İnsan yine de merak etmeden duramıyor. Mephistopheles'in 1991'de Baltık bağımsızlık liderlerinin önüne çıktığını ve şu pazarlığı teklif ettiğini varsayalım: Bağımsızlık. Kapitalizm. Özgürlük. Demokrasi. SSCB'nin dağılışı. NATO. Avrupa. Nihayetinde euro. Peki bedeli ne olacak? Sadece yarım yüzyıl içinde Letonyalılar, Litvanyalılar ve Estonyalılar kendi ülkelerinde yaşlı bir kalıntı olacaklar, toplumları paramparça, çocukları ekonomik sürgünde, evleri terk edilmiş veya virane olacak ve nihayetinde de ekonomileri ve hükümetleri kalıcı olarak yerli ve yabancı yeni elitlerin egemenliği altına girecek.
> Bu teklifi kabul ederler miydi?[33]

32. A.g.e., s. 107.
33. A.g.e., s. xvii.

Peki bu ne anlama geliyor? Ekonomi ve siyasetteki Şeytan'dan mı bahsediliyor? Yoksa ahlaki körlükten mi? Yoksa insanı bir istatistiğe indirgeyen ve çektiği acıyı GSYİH'nin sınırlarına havale eden, dolayısıyla dünyayı yalnızca kâr ve haz maksimizasyonu çerçevesinde algılamamıza neden olan gözlükleri bir türlü çıkarmayıp olan biteni görememememiz ve kavrayamamamız mı anlatılıyor? Sanırım durum bu kadar dramatik değil ve daha ziyade bitmek bilmez bir değişimin dayanılmaz hafifliğiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Baltık bölgesindeki postmodern ve post-totaliter dönemimiz, iki yüz yıllık kesintisiz Avrupa tarihini on yıllık bir "geçiş" dönemine sığdırabileceğini kanıtladı ve Baltık ülkelerinde ve diğer Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde komünizmin planlı ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine ve küresel kapitalizme geçildi. Doğu Avrupa, bir bakıma, toplumsal değişimin ve kültürel dönüşümün hızının ölçülebildiği ve test edilebildiği bir tür laboratuvar haline gelmiş gibi görünüyor. Aslında Baltık ülkeleri ve toplumları, bizim büyük tarihsel anlatı olarak bildiğimiz şeyin çok ötesindeler ya da açık açık söylemek gerekirse, öngörülebilir olan ve ahlak dersi veren tarihin çok ilerisindeler; gerçekten de, bu toplumlar tarihten daha hızlı akıyorlar.

Yine de, şu anda Rusya'da olup biteni göz önünde bulundurarak, şu basit soruyu sorabiliriz: Baltık Devletleri açısından, Batı'nın nesiller veya yüzyıllar boyu süren gelişimlerini on veya yirmi yıllık bir sürece sıkıştırmak ve Batı'yı yakalamak açısından neoliberal model dışında makul bir alternatif var mıydı? Ben bir alternatifin var olduğunu düşünmüyorum. Elbette bu saptama, bu modelin alternatiflerinin büyüsünü taşıyan onlarca düşüncenin veya farazi tarihin ve "şu veya bu böyle olsaydı ne olurdu?" gibi sorularının cazibesini azaltmaz.

Baltık Devletleri, tarihin ve gelişimin vazgeçilmez ve kaçınılmaz hızının bedelini ödediler. Şu anda açıkça görebildiğimiz üzere, alternatifler onları Batı yerine yeniden Doğu'ya da yönlendirebilirdi. *C'est tout.*

ZB Analizini neden Litvanya'nın kötü durumuna ve Litvanyalıların deneyimine bu kadar yakından odakladığını anlıyorum (burada "deneyim"in her iki anlamını da kullanabiliriz: *Erfahrung* –bana ne oldu– ve *Erlebnis* –nasıl hissettirdi– gibi), ayrıca ardından gelen güçlüklere nasıl tepki verdiklerini analiz edişini de anlıyorum; Litvanya gerçekten de kendi başına bir vaka teşkil ediyor (aslına bakılırsa diğer Baltık ülkeleri de öyle) ama diğer ülkelerde çarpıcı ölçüde ortak bazı noktalar var: Olayların kaynağını, bölgesel özelliklerinin ötesinde aramaya yönelmemize neden olan bir durumdur bu. Bir süre önce, aylık bir dergi olan *Eutopia*'nın editörleri (İtalya merkezli ancak yazar ve hedef kitle seçiminde tüm Avrupa'yı kapsayan bir dergi) Berlin Duvarı'nın yıkılışının yirmi beşinci yıldönümü hakkında yorum yapmamı istediler. Yanıt olarak, Polonya'nın kötü durumuna/deneyimine ve Polonyalıların reaksiyonlarına yöneldim, ki bu senin Litvanya'da gözlemlediğin şeye çok benziyor. Cevabımdan alıntı yapayım:

> Ülkenin önde gelen kanaat önderlerinden *Gazeta Wyborcza*'nın 24 Ekim tarihli sayısında, gazetenin kültür editörü Roman Pawłowski, günümüz Polonyalılarının, şu anda bir arada varolan iki nesle bölündüğünü söyler; bu iki nesli, "dönüşümün çocukları" ve "krizin çocukları" olarak adlandırmıştır. Adı geçen iki kuşaktan, şimdi kırklarında ve üzerinde olan ilki, "90'ların coşkusunun gelgitiyle, 'eğitim ve sıkı çalışmanın iyi bir hayat getireceğine' inanmıştı, [ama şimdi] kredi borçlarını ödeyip ailelerini geçindirebilmek adına günde 16 saat köle gibi çalışıyorlar, şirketlerin kendilerine kötü muamele yapıp suistimal etmesine izin veriyorlar." Şu anda 30'lu yaşlarında olan, "ailesi olmayan ve krediye layık görülmedikleri için ödeyecek kredileri olmayan" diğer kuşağın üyeleri ise "çer-çöp işlerde çalışıyorlar, kiralık odalarda yaşıyor ya da ebeveynlerinin evinde mahsur kalıyorlar". Pawlowski'ye göre birinci neslin üyeleri yine de hâlâ "kamulaşmaya karşı özel mülkiyet hakkına ve kamu çıkarı kavramı yerine kişisel çıkar anlayışına inanıyorlar ve 'paranın çöpe atılması' olarak gördükleri kamu harcamalarına da şüpheyle yaklaşırken, kamu yardımından yararlananları da kan emici süngerler olarak görüyorlar". "Onlar için önemli olan kendi konfor ve çıkarlarıdır; nihayetinde vergi ödeyen ve GSYİH'e katkı sağlayan kendileridir." Daha genç neslin üyeleri ise farklılaşıyor:

> "Küresel piyasaların bir nimet olduğu hayaline kapılmıyorlar" ve onlar için kamusal olan, paylaşılan şeyler de "şahsi ve özel meseleler kadar önemli". GSYİH'nin büyümesi de onları çok ilgilendirmiyor; daha ziyade toplumsal sermayeyle ilgileniyorlar. "Onların da dünyaya karşı yaklaşımları bencilce olmasına rağmen, daha zayıflara yardım etmekte problem görmüyorlar çünkü kendilerini benzer bir yardıma muhtaç halde bulabileceklerini biliyorlar."

Buradaki tespitlerin, bölgede olup bitenleri doğru saptadığına ve buna yol açan sebeplerin Litvanya ve Polonya'dan (coğrafi olarak yan yana bulunan iki komşu ülke) daha geniş bir bölge için de açıklayıcı olacağına inanıyorum. *Eutopia* için yaptığım yorumlarıma da şu gözlemle başlamıştım: "Berlin Duvarı'nın yıkıntıları üzerinde bir hayalet dolaşıyor: Alternatifsizlik hayaleti."

"Gayri-kişiselcilik, çelişkiler ve muğlaklık", "kamusal alanın ortadan kaldırılışı", "Karl Marx'ın 'sefilleştirme' ifadesiyle tanımladığı durumun geniş çaplı olarak geri dönüşü": Elle tutulur bir alternatiften yoksun bırakılmış dünyayı kasıp kavuran fenalıklara dair (küresel çapta olmasa bile en azından pan-Avrupa sathındaki fenalıklara dair) kelime envanterin kapsamlı ve çok yerinde. Cornelius Castoriadis'in toplumumuzda yanlış olanın, kendisini sorgulamayı bırakması olduğu yönündeki gözlemi daha önce hiç bu kadar inandırıcı, kesin ve hatta bugün olduğu kadar tartışılmaz görünmemişti.

Bu elbette, kendi kişisel meselelerimizin üzücü durumu hakkında şikâyet etmeyi bıraktığımız anlamına gelmiyor. Senin de bahsetmiş olduğun gibi, çok azımız, zamanımızın ruh halinde saptamış olduğun bu merhamet eksikliğinden, duyarsızlıktan, etrafımızdaki gayri-kişiselliğin insanlık dışı, yabancılaştırıcı kayıtsızlığından kaçabiliyor; böyle olmasına şaşmamak gerekir. Eşi benzeri görülmemiş derecede verimli yayın düzeneklerinin çokluğu sayesinde duyulabilir hale gelen şikâyetleri (sadece yakınmalardan, homurdanmalardan ibaret olanlardan tutun da, hırçınca meydan okumaya kadar tüm şikâyetleri) kaydetmek isteseydik, 1789 Fransız İhtilali'nin hızlanmasında etkili olduğu söylenen türden şikâyet defterlerine sonsuz sayıda ihtiyacımız

olurdu. İtirazlar ve memnuniyetsizlikler, çok çeşitli olmalarının yanı sıra (ve çoğu zaman yeterince geçerli ve ikna edici sebepler barındırırlar), halkın ruh halinin ve kentin sürekli, aralıksız gündelik konuşmalarının en belirgin özelliğidir.

Bununla birlikte, buradan, hoşnutsuzluk ve protestoların siyasi açıdan etkisiz olduğu anlamı çıkmaktadır. Protestolar, bir zamanlar kolektif siyasi eylemlerin, kendini ortaya koymanın ve değişimin potansiyel silahları iken, günümüzde tüketim ekonomisinin çarklarının başlıca yağlayıcıları haline getirildiler. Post-liberal tüketim toplumumuzun sorumlusu olduğunu söyleyebileceğimiz fenalıklarının etkileri, bireysel olarak çekilir ve yine bireysel olarak sızlanılıp şikâyet edilir; bu dertler esnasında aranan can yelekleri ve cankurtaran botları da bir o kadar kişisel ve özel olma eğilimindedir. Kişisel talihsizlik vakaları olarak algılanan ve yaşanan bu zorlukların ve tersliklerin oluşturduğu kısa devre hali ise, itirazdan doğan dayanışmanın "patlayıcı" veya "karnaval tarzında" bir tezahürü halini alır. Dolayısıyla bu tepkiler, bir kaide olarak, çelişkili ve rekabetçi çıkarların oluşturduğu kısa ömürlü koalisyonlar halinde tezahür eder; bu yapı ise, kolektif reform vizyonuyla donanmış, senkronize eylemlerden oluşan birleştirici bir programa sahip sürdürülebilir siyasi hareketler halinde birleşmeye ve birbirine karışmaya karşı dirençlidir. Bu kısa ömürlü dayanışmalarda çıkar çatışmaları yalnızca geçici olarak askıya alınır veya üstü örtülür; bu çatışmalarla doğrudan yüzleşme girişimleri (ciddi müzakerelerden bahsetmek bile istemiyorum), hemen anlaşmazlığa, çekişmeye ve dağılmaya yol açar.

Agora anlayışının (kırılgan ve bölünmüş haldeki geçici bölgesel koalisyonları bir arada tutmak için kesin çözüm olduğu söylenen bir tutkal olarak görülür) Kuveyt-pazarı benzeri bir havayla yeniden canlandırılması açısından çeşitli birleştirici unsurlar üzerinde tartışılmaktadır. Bu unsurların rekabetinden zaferle ayrılması en muhtemel ortak payda, daha fazla satın alma için daha fazla paraya yönelen tipik tüketimcilik anlayışıdır; mutluluğun ve yaşamdan doyumun evrensel bir reçetesi olarak

kabul edilen artan tüketim şiarı, her şeyden önce, günümüzün "hegemonik felsefesini" oluşturur: sınıflar-arası ve kültürler-arası en geniş desteği alma şansına sahip anlayış budur. Doğurduğu tüketimci zihniyetle (çeşitli bireysel hoşnutsuzlukların gerçek meta-nedeni) birlikte tamamlanan tüketim ekonomisi, kamuoyunun öfkesinin içinde yalnızca eksilmemiş ve bozulmamış olarak değil, aynı zamanda tekrar tekrar ortaya çıkan ve gerçekten de pekiştirilen bir şekilde yoğunlaşmış memnuniyetsizliğin periyodik olarak karnaval havasında patlama yapmasıyla ortaya çıkar. Mikhail Bakhtin tarafından uzun zaman önce açıklandığı üzere, karnavalın işlevlerinden biri (belki de en önemlisi) hasta statükonun tedavisidir. Çünkü karnavallar, bir tür emniyet valfi vazifesi görerek, halihazırda "kamusal arena" olarak kabul edilen bütün unsurlara ve bunların bireysel yetenekler üzerindeki etkisine karşı bastırılmış kızgınlığın periyodik olarak serbest bırakılmasına izin verir (ve böylece katılımcıların yenilenmiş bir dayanıklılık kapasitesiyle can sıkıcı ve uyuşturucu günlük rutinlerine dönmelerine imkân verir). Kamusal küskünlük karnavalları ve muhalefet tezahürleri, sağlık çiftliklerinin sosyopolitik kopyası işlevini görür: sosyopolitik sistemler, toplumda üretilen ve depolanan toksik potansiyele sahip sıvılardan bir süreliğine kendisini arındırmak için düzenli olarak bu karnavallara başvurmak durumundadır. Bu toksik sıvılar da, gündelik rekabetin zorlukları, bunun doğurduğu çekişmeler ve üstünlük sağlama çabaları ve kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı aşağılanma, alçalma ve dışlanma korkuları neticesinde oluşup depolanmaktadır.

Tüketim ekonomisine "sağlıklı yaşam" felsefesinin hegemonyası yardım ve yataklık eder (Hervé Juvin'in, *The Coming of the Body* adlı çalışmasında ifade ettiği gibi: "Bugünlerde iyi bir insan olmak, bedenin günahkâr özlemlerini dizginlemek anlamına gelmiyor... sağlıklı yaşamak anlamına geliyor" ve Carl Cederström ve André Spicer tarafından aktarıldığı gibi:[34] "Bugün, sağlıklı yaşam ahlaki bir talep haline geldi; ki bu bize sürekli ve yorulmadan hatırlatılıyor". Kendileri de şunu öne

34. Carl Cederströmand & André Spicer, *The Wellness Syndrome*, Polity, 2015, s. 1.

sürüyor: "Sağlığın ideolojik unsuru özellikle görünür durumda, öyle ki, bedenlerine bakmak konusunda yetersiz kalanlar tembel, dirayetsiz ve zayıf iradeli olmakla suçlanıyor"; "Sağlık bir ideoloji haline geldiğinde, uyum sağlamadaki başarısızlık bir leke durumunu alır".[35] Aslında durum şudur: Kâfirlerini, sapkınlarını, kötüleyicilerini ve sabotajcılarını belirlemeyen ve damgalamayan hiçbir ideoloji tamamlanmış sayılmaz). Bu sağlıklı yaşam felsefesi ile tüketim ekonomisi bir araya geldiklerinde "onları birbirine bağlayan, dokuların içine işleyen bir kılcal damar ağı" oluştururlar.[36] Kılcal damarlar, bütün organizmaya nüfuz eder, içine iyice emilir, doyurur çünkü bunlar "yalnızca bir epitel hücre kalınlığındadır. O kadar incedirler ki, kan hücreleri içlerinden ancak tek sıra halinde geçebilir." Diyebiliriz ki, akışkan haliyle kötülük, bireyselleşmiş, ben-merkezci ve sağlıklı yaşam takıntılı (Rabelais'nin Theleme Kilisesi metodunu* benimser) tüketim toplumunun "kılcal damar ağını" doldurur. Nihayetinde böyle bir toplumun kılcal damarları tarafından doldurulan ve taşınan özel sıvının, normal bir kan dolaşımı yerine lösemi etkileri yaratan türden olduğunu da gözlemleyebiliriz.

En son bilimsel görüşe göre, "lösemili insanlar anormal beyaz kan hücreleri üretir. Bu anormal hücreler kemik iliğinde birikir ve diğer önemli kan hücrelerinin üretilmesini engeller. Lösemi ile ilgili sorunların çoğu, lösemi hücrelerinin kendisinden ziyade kandaki normal hücrelerin eksikliğinden kaynaklanır." "Lösemi hücreleri sindirim sistemi, böbrekler, akciğerler, lenf düğümleri gibi birçok farklı doku ve organda veya gözler, beyin ve testisler dahil olmak üzere vücudun diğer kısımlarında toplanabilir." Löseminin özellikle tehlikeli özelliği, kan dolaşımının normal işlevi (yani, "oksijenli kanın atardamarlardan vücudun dokularına dağıtılması ve oksijensiz kanın dokulardan damarlara geri beslenmesi" işlevi[37]) tersine çevrilene kadar izlerini örter: "Semptomlar ortaya

35. A.g.e., s. 3-4.
36. http://learn.fi.edu/learn/heart/vessels/capillaries.html
* Yalnızca iyi görünen insanların alındığı bir kilisedir. (ç.n.)
37. www.medicinenet.com/script/main/art.asp?articlekey=2622.

çıktığında, genellikle ilk başta hafiftir ve giderek kötüleşir ancak bazen ilk tanıdan yıllar sonrasına kadar kötüleşmez."[38]

Daha da kötüsü, bu "hafif semptomlar", hafif kaldıkları ve bir zorunluluk hissine veya bağımlılığa dönüşmedikleri sürece (belli belirsiz bir halde kaldıkları sürece) ve bir tür alışkanlık ve büyük ölçüde gelişmiş bir davranış olarak algılanıp hissedildikleri müddetçe, başarıyla gerçekleştirilmiş bir görevin (kişinin kendisine karşı üstlendiği bu görev toplumsal, hatta insani bir görev seviyesine yükseltilir) artırdığı kendini beğenme duygusunu tatmin edici (dolayısıyla memnun edici) duyusal bir büyüyle birleştirerek, açık bir şekilde zevkli hissedilebilir. Cederström ve Spicer, Alenka Zupančič'in *The Odd One In* adlı kitabından şöyle alıntı yapmaktadır: "Biyo-ahlak olarak adlandırabileceğimiz şeyin (duyguların ve duyusal hislerin ahlakının yanı sıra), şu temel aksiyomu destekleyen olağanüstü bir yükselişi var: kendini iyi hisseden (ve mutlu olan kişi) iyi bir insandır; kendini kötü hisseden insan, kötü insandır."[39]

Kötülüğü akışkan hale getiren ve bu halde –kılcal damarlarda ve nihayetinde de lösemi halinde– tutan şey, son raddede, "bireyselleştirme süreci" olarak adlandırılan olgudur. Bu süreç pratikte insan varoluşunun zorluklarından kaynaklanan endişelerin ve yükümlülüklerin özelleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Isabell Lorey'in çarpıcı bir şekilde belirttiği gibi:

> Bu, en azından Thomas Hobbes'tan beri artık mümkün olmadığı düşünülen yönetim biçimine yol açar: koruma ve güvenlik vaadiyle meşrulaştırılmayan bir hükümet. Koruma karşılığında itaat talep eden eski egemenlik kuralının aksine, neoliberal yönetim, öncelikle sosyal güvensizlik yoluyla, minimum güvence getiren düzenlemelerle ilerler ve aynı zamanda istikrarsızlığı artırır. Refah devletinin ve onunla bağlantılı hakların sökülmesi ve yeniden modellenmesi esnasında, alternatiflerin olmadığı iddiasıyla desteklenen, mümkün olan en büyük güvensizliğe dayanan bir hükümet biçimi kurulur.[40]

38. http://nihseniorhealth.gov/leukemia/symptomsanddiagnosis/01.html
39. Alenka Zupančič, *The Odd One In*, MIT Press, 2008, s. 5.
40. Isabell Lorey, *State of Insecurity: Government of the Precarious*, Verso, 2015, s. 2.

Şunu da eklememe izin verin; egemenlik ve yönetim stratejisindeki bu vahim dönüşüm sayesinde, kötülüğün akışkanlaştırılması artık meşrulaştırılmaya ihtiyaç duymaz. Akışkan kötülük, uygulamadaki tüm emeller ve yönelimler açısından, hepimizin yapılandırılmasını sağlayan bir koşul haline gelir ve bu yapının sürekli yenilenmesinde (dizayn ve fabrika ayarlarımız itibariyle, bilerek veya bilmeyerek; savunmasız yakalanmamız nedeniyle) hepimiz kullanılırız ve bunun bir parçası haline getiriliriz. Tamamen bireyselleştirilmiş (yukarıda belirtildiği gibi) toplumda, "akışkan kötülüğün" yeniden üretilmesi, bireyler olarak bizim tarafımızdan ortaklaşa gerçekleştirilen bir DIY (kendin yap) işidir; hükümetlerin rolü, bu işi yapmak ve doğru yapmak yönünde bizi harekete geçirme, güçlendirme ve zorlama rolüne indirgenmiştir. Lorey'in bir başka başarılı özetinden alıntı yapmak gerekirse: "Devlet, kendisini polisin ve askeriyenin koruma söylemleri ve uygulamalarıyla giderek daha fazla sınırlandırıyor, bu kurumlar da neticede giderek daha fazla disipliner kontrol ve gözetim teknikleriyle faaliyet gösteriyor... Sosyal güvenceler ne kadar aza indirilirse ve güvencesizlik ne kadar artarsa, iç güvenliği en üst düzeye çıkarmak için o kadar çok savaş veriliyor".[41]

Kısacası, günümüzde kötülüğün akışkanlığı (kötülüğü ileten kılcal damarların her yerde bulunması ve ağlarının yoğunluğu) için gereken ön koşullar, sosyal/varoluşsal güvensizliğin hükümetlerin desteğiyle normalleştirilmesiyle yakından ilişkilidir. "İş hayatında, para meselelerinde ve genel olarak kültürel alanda ezici bir güvencesizlik duygusu var; şüpheli bir durumda askıda kalmışlık hissi söz konusu ve sanki bu durum insan yapımı bir şeyden ziyade bir doğa kanunuymuş gibi bir hava yaratılıyor". Ivor Southwood, birkaç yıl önce ortak durumumuzu böyle özetlemişti.[42] Southwood son derece ikna edici bir şekilde şunu öne sürer: "(Tıpkı nevrozun bilinçdışına dayanması ve onu çarpıtması gibi en derin korkularımıza ve arzularımıza dokunan)

41. A.g.e., s. 64.
42. Ivor Southwood, *Non-Stop Inertia*, Zero Books, 2011, s. 3.

bu güvensizlik durumu yapay olarak sürdürülürken, kaçınılmaz bir şeymiş gibi, hayatın sıradan bir gerçeğiymiş gibi sunulur. Böylesi koşullar altında insanın orta karar yavan bir yaşam sürdürmesi bile ya batarsın ya çıkarsın şeklinde bir bireycilik gerektirir".[43] Siyasi ve ticari çıkarlar, elbette, bu koşullardan fayda sağlamaya fazlasıyla heveslidir: kişinin zamanını ve enerjisini neredeyse tamamen teslim etmesi (aslında, kişinin yaşam uğraşlarının neredeyse tamamını teslim etmesi) tatlandırılabilir, baştan çıkarıcı ve çekici hale getirilebilir, tam bir özgürleşme eylemi olarak sunularak tüketime sunulur.

43. A.g.e., s. 37.

2
Kafkacılıktan Orwellciliğe mi?
Savaş Barıştır ve Barış Savaştır

Leonidas Donskis Rusya ve Ukrayna dramı şu anda AB kamuoyunda en önemli konu ve böyle olması da normal. Yine de bu trajediye yorumcuların çoğunluğunun sunduğundan biraz farklı bir perspektiften yaklaşacağım. Putinizm ve yeni saldırganlığın Orwellesk dünyasına dönmeden önce, entelijansiyanın ve içindeki kalemşörlerin zehirli rolünü ifşa etmeye çalışacağım.

Manipülasyonun aşırı gücü, kamuoyu ve imgebilim açısından ve bu manipülasyonun politik ve ahlaki sonuçları itibariyle, günümüzde kontrolü elinde bulunduran siyasi yapıların eleştirilmesine katkıda bulunan bir film tarafından gayet güzel ortaya konmuştur. Bu film Barry Levinson'ın *Wag the Dog* [Türkiye'de

Başkanın Adamları olarak gösterilmiştir] adlı filmidir. Film bize Hollywood yapımcısı Stanley Motss ve Washington kalemşörü Conrad Brean'ın hikâyesini anlatır; bu ikili, Başkan skandal bir ilişkiye girdiği için Beyaz Saray'ın itibarını kurtarmak durumundadır.

Filmde Dustin Hoffman ve Robert De Niro ikilisi, yetenekli ama aynı zamanda ahlaksız ve değerlerden sapmış karakterlerin dünyasını ustalıkla gözler önüne seriyor. Yine de araçsal aklın ve araçsal ahlakın tasviri bu büyük filmin yegâne meziyeti olarak ifade edilemez. 1997 yapımı film, Bill Clinton ve Monica Lewinsky seks skandalının zirve yaptığı günlerde Yugoslavya'da yaşanan (gerçi film Arnavutluk'tan bahsetmektedir) bir askeri harekâtı da ilgi alanına katmıştı. Elbette, Yugoslavya'daki savaşın ABD iç siyaseti nedeniyle çıkarıldığını ve skandalı unutturmak için gerekli olduğunu ciddi ciddi iddia etmek aptallık olur. "Pasifist" Batı Avrupa bu savaşı belki de "militarist" Amerika'dan daha fazla istiyordu. ABD, sorunu çözmek için kullanılan maşaydı.

Ancak bu film başka bir konu üzerinde yaptığı vurguyla iz bırakıyor: Görünen o ki, bir savaş uydurma bir şekilde çıkarılabiliyor (aynı şekilde, yine görünen o ki, bir savaşın istenmesi, hatta çok arzulanması yönünde kamuoyu fikri yaratılabiliyor). Yapay bir kriz çıkarın, siyasi bir Moloch'a [Yahudi İncili'nde adı geçen, uğruna kurbanlar verildiğine inanılan bir tanrı] birkaç düzine masum yaşam kurban edin, insanların güvensizlik duygusunu artırın ve herkes, bir anda, neredeyse bir gecede hem sıkı bir kontrol gücü, hem de sert bir söylem, hatta belki de savaş isteyecektir: kısacası iyinin ve kötünün ötesinde olmaya benzer bir şey isteyeceklerdir.

Aslında söz konusu film, karakterlerinin monologlarında ve diyaloglarında dile getirebileceğinden ve ele alabileceğinden çok daha tehlikeli ve uğursuz bir şeyi öngörüyordu. Çağdaş dünyada, politik reklamlarla yapılan manipülasyon, yalnızca insanların ihtiyaçlarını ve onların mutluluk kriterlerini yaratmaya değil, aynı zamanda zamanımızın kahramanlarını üretmeye ve övgü dolu biyografiler ve başarı öyküleri aracılığıyla kitlelerin hayal

gücünü kontrol etmeye muktedir olmaktadır. Sistemin bu yetileri, "kadife" bir totaliterlik şüphesiyle durup düşünmemize neden olur: Liberal demokrasi kisvesi altında bilinci ve imgelemi manipüle etmenin kontrollü bir biçimidir; bu yapı, eleştirmenlerinin bile köleleştirilmesine ve kontrol altına alınmasına imkân verir.

Bununla beraber akıllarda şöyle bir soru kalır: Bu manipülasyon, beyin yıkama ve koşullandırma biçimleri ve metotları, diktatörlükler, çeteleşmiş rejimler ve haydut devletler tarafından, bütün o pazarlama tekniklerine ve araçlarına sahip demokrasilere göre daha başarılı şekilde kullanılabilir mi? *Wag the Dog*, diğer benzer sinematografik yapımlar gibi, kitle demokrasisinin bir yan ürünü ya da bir yan etkisi olarak sonsuz manipülasyonlar yapıldığı varsayımına dayanır. Bunu yaparken, askeri rejimlerin bu konuda demokratik hasımlarından çok daha başarılı olabilecekleri noktasını kaçırmıştır. Aslında, Batı'nın uyanmasının ve çevremizdeki dünyayı olduğu gibi görmenin zamanı geldi. Rusya'da kadife veya hayali değil, gerçek totalitarizmin yeniden canlanmasına tanık oluyoruz. Orada kamuoyu, rejimin istediği ölçüde tekrar tekrar oluşturuldu ve düşman sahibi olma ihtiyacı gözönünde bulundurularak Ukrayna'ya yönelik nefret üretildi. Rusya'nın Ukrayna'dan "faşistler" olarak bahsetmesi, kullanıcısını, yani Rusya'nın ta kendisini en iyi tanımlayan terimi benimsiyor çünkü Rus propagandası Ukrayna faşizmi hakkında ne kadar çok konuşursa, Rusya'nın kendisi, Goebbels tarzı propaganda ve yalanlarıyla ve gerçeklik karşısında gösterdiği nefret dolu yaklaşımla Nazi Almanyası'na o kadar çok yaklaşmış oluyor.

Rusya'nın inanılmaz bir hız ve yoğunlukla barbarlığa ve faşizme kayması nedeniyle, George Orwell'in *1984*'ü ve terminolojisi daha önce hiç bugünkü kadar yaşananlara yakın olmamıştı. O'Brien ve Winston Smith arasında geçen bir dizi sorgulama sahnesi, bir ideolojiye sahip olan ancak kurbanlarının şehit mertebesine erişmesine imkân veren komünistlerle Nazileri, Okyanusya'nın naif ataları olarak gösterirken, Putinizm'in savaş ve terör aşamasına geçtiği bu dönemde uyanmamız için yapılmış en iyi çağrı gibi görünüyor: Orwell'in Yenisöylemi, İki

Dakikalık Nefret seansları, sınırsız güç uğruna insanın yüzüne basan zorbalık postalı nihayet referans noktaları haline geldi.

Putinizm, gerçek bir ideolojisi olmayan bir faşizmdir çünkü haydutlarının ve teröristlerinin moralini yükseltmek için kullanılan araçlar seti, büyük ölçüde İtalyan ve Macar faşizmlerinden ödünç alınan eski tip klişelerden, geri dönüştürülmüş sloganlardan ve bunların üzerine Slobodan Milošević zamanından gelen bir miktar eklemeyle birlikte pastanın üstüne konan Nazi çileğinden oluşmaktadır. İrredantizm, yani dağılmış bir milleti yeniden bir araya getirme gereksinimi, dünyanın haklı insanlara sırtını dönmesi, yeniden canlandırılması adına tarihi savunma gereksinimi; tüm bunlar 20. yüzyıl faşizminin hayaletleri ve hortlaklarıdır.

Rusya'nın trajedisi, Rus halkının, Kremlin'in kalemşörlerinin ağına düşmesindedir; çünkü bu kalemşörler, kitlelerden gerçekliği saklayan sanal bir gerçeklik ve bir TV gerçekdışılığı yaratabilmektedir. Vladislav Surkov gibi Goebbels'in Rus reenkarnasyonları ve halefleri için Ukrayna, Barry Levinson ve filmi için Arnavutluk neyse o hale gelmiştir; iç politikalar uğruna üretilmiş bir sanal gerçeklik parçası konumundadır Ukrayna. Komik olan şu ki, "faşizm" teriminin aşırı ve saplantılı kullanımı Rus faşizminde bir tür bilişsel uyumsuzluk gibi görünüyor: Düşmanınızı tasvir etmek için kendi adınızı veya unvanınızı kullanmakta acele edin; o zaman etiketin kullanım hakkına el koymuş ve kendinizi bu yaftadan sıyırmış olursunuz.

Mutsuzluğumuzun kışı? Bildiğiniz gibi, *Mutsuzluğumuzun Kışı* John Steinbeck'in 1961'de yayımlanan son romanının başlığıdır. Başlık, William Shakespeare'in *III.Richard* adlı eserinin ilk iki mısrasına atıfta bulunur: "Şimdi mutsuzluğumuzun kışı var/bu York güneşiyle beraber harika bir yaza dönüştü." Şu anda mutsuzluğumuzun kışını mı yaşıyoruz?

Zygmunt Bauman Putin'in Rusya'sının ideolojisinin olmadığını söylüyorsun. Aslında gayet Orwellesk bir ideolojisi var; "insanın yüzüne basan zorbalık postalı" ve senin ifade ettiğin

gibi, kendi çıkarına kullanılan güç söz konusudur. Orwell'e yaptığın referans kusursuz görünüyor. Tesadüfen, University College London'dan Alena Ledeneva da dün kendi paylaşımında aynı çağrışımı kullandı:

> Baskıcı siyasi rejimlerden kurtulanların çoğu tarafından paylaşılan bir miras, George Orwell'in "çiftdüşün" dediği şeydir; Yuri Levada ve Alexander Zinoviev'in Homo sovieticus'un temel özelliği olarak adlandırdığı durumdur bu. Rusya ve Ukrayna'da günümüz elitlerinin büyüdüğü dönem olan geç sosyalizm esnasında insanların resmi ideolojik mesajlara inanıp inanmadıkları önemli değildi. Bunun yerine, resmiyet ile ilişkiler yapmacık bir destekten ve "gayriresmi" uygulamalardan oluşan karmaşık stratejilere dayanır hale gelmişti.

Bununla birlikte Ledeneva, Batı tarafından Rusya'nın sahip olduğu düşünülen "uzlaşmaz vizyonların" yanı sıra Rusya'da resmiyet kazanan vizyonun ve bir yandan da giderek daha popüler olan "folklorist" görüşün, "sentez olasılığı olmaksızın bir arada varolan bir tez ve antitez oluşturduğunu" da belirtiyor; "ama ne olduklarına dair bir belirsizlik de bulunmamaktadır. Buradaki sorun şu ki, kutuplaşmış konumların netliği, eldeki karmaşıklıklarla başa çıkmaya yardımcı olmuyor." Böyle bir durum, mevcut Rus-Ukrayna çatışmasına "işe yarayan bir çözüm" bulmamıza yardımcı olmadığı gibi, "Batı'nın", bir çözüm bulmaları için Rusya ve Ukrayna'ya yardımcı olmasına da imkân vermiyor. Bir şeyler yapılabilmesi açısından, "Batı" ve özellikle de Birleşik Devletler ("Birleşik Devletler'in Rusya yaklaşımı geleneksel endişelerini, hatta fobilerini yansıtmaktadır ve bunlar da, ülkeye dair yetersiz bir anlayışa dayanır ki bunun sebebi de kısmen Rusya'nın artık ABD dış politikasının odağı olmaktan uzaklaşmış olmasıdır. Birleşik Devletler'in Ukrayna'ya ilişkin yaklaşımları ise muhtemelen daha bile az bilgiye dayanmaktadır", şeklinde belirtir Ledeneva) şu anda karşılıklı olarak uzlaştırılamaz görüntülerin çizildiği kaba fırça darbeleriyle kavranabileceğinden veya sunulabileceğinden çok daha büyük bir karmaşıklığın söz konusu olduğunun farkında olmalıdır. Örneğin:

> Ukrayna elitinin çelişkileri *esaslı bir çelişki* olarak tanımlanabilir: Ukraynalılar, Rusça konuşan, Rus eğitimi almış ve Rusça düşünen, kendi evveliyatlarına karşı savaşan bireylerdir; *işlevsel çelişki* olarak da: Kendilerinin de bir parçası oldukları bir sistemi eleştiriyor ve karşı çıkıyorlar ve normatif bir çelişki olarak siyasi davranışlarıyla çelişen demokrasi yanlısı değerlere yöneliyorlar (örneğin AB üyeliğine ilişkin konumları ticari çıkarlarına ters düşüyor).[1]

Bu gözleme aynı derecede keskin ve düşündürücü birkaç tane daha saptama ekleyen Ledeneva, yine de vardığı sonuçları daha nitelikli hale getirme ihtiyacı hissederek şunu itiraf ediyor: "Ukrayna'daki durum belki de en iyi şekilde bir jeopolitika uzmanı, gücün (gayri)meşruiyeti konusunda bir profesör, bir isyan etnografı, bir medya propaganda savaşları analisti, bir travma terapisti veya bir fobi ve aşk-nefret ilişkileri psikoloğu tarafından anlaşılabilir. Ben bu uzmanlıklardan hiçbirine sahip değilim". Bu açıdan bakıldığında ben de böylesi bir itirafta bulunabilirim. Bu nedenle, Gordian düğümünün Rus-Ukrayna versiyonunun çözülmesi işini gerçek sahiplerine bırakmama izin verin; tıpkı Ledeneva gibi, alet çantamda bulunmadığını kabul ettiğim ancak kısa sürede de edinemeyeceğim tüm bu uzmanlıklara sahip kişilere bırakmam yerinde olur.

Hemen kendimi biraz daha güvende hissettiğim alana, senin gündeme getirdiğin hayati derecede önemli meseleye geçmeme izin ver: Siyasi reklamcılığın günümüz toplumunda "insanların ihtiyaçlarını, mutluluk kriterlerini yaratmadaki manipülasyon yeteneği sorunu ve bunun yanı sıra övgü dolu biyografiler ve başarı öyküleri aracılığıyla zamanımızın kahramanlarını üretme ve kitlelerin hayal gücünü kontrol etme yeteneği". Özellikle de ikinci soruna eğilmeye çalışacağım, olumlu olarak yanıtlandığında birincinin mesajını daha nitelikli hale getirecektir: "Bu manipülasyon, beyin yıkama ve koşullandırma biçimleri ve metotları, diktatörlükler, çeteleşmiş rejimler ve haydut devletler tarafından, bütün o pazarlama tekniklerine

1. Alena Ledeneva'nın kişisel mesajı. Ayrıca bkz. www.russia-direct.org/qa/russia-you-cant-beat-sistema.

ve araçlarına sahip demokrasilere göre daha başarılı şekilde kullanılabilir mi?"

Ancak buradaki seçimin olumlu ve olumsuz bir cevap arasında olduğunu düşünmüyorum; çünkü manipülasyonun yalnızca etkinliği ve başarı şansı değil, doğası da iki sistem arasında büyük farklılıklar gösteriyor: diktatörlük ve demokrasi. Son tahlilde, aradaki fark "sert" ve "yumuşak" güç arasındaki fark şeklinde özetlenebilir. Demokrasilerde, "sert güç" (mevcut seçeneklerin azaltılmasına ve istenmeyen seçeneklere karşı olasılıkların artırılmasına dayanan zorlama ve yaptırım gücünü ayrıca güç uygulanmasını ve tehdidini de içerir) cazip seçeneklere kapılma ihtimali düşük olan uçlardaki kimseler için kullanılır; cazip seçeneklere kapılmak "yumuşak güç" tahakküm stratejisinin alameti farikasıdır. Diktatörlüklerde ise, güç uygulaması stratejinin ana bileşeni olarak kalır. *1984*'ün güncellenmiş versiyonuna uygulandığında, bu fark, tiranların, diktatörlerin ve otokratların, muhalif görüşleri susturmak ve bu görüşlerin sahiplerine zulmetmek için devlete ait, devlet tarafından denetlenen ve devlet tarafından yönetilen bilgi kanallarının tekelinin üstünlüğünde kendini gösterir. Sonuç olarak muhalif olmanın bedeli öyle bir seviyeye çıkarılır ki, insanlara otosansür ve çiftkonuş uygulamalarını içselleştirmek yönünde ilham verilir/teşvik edilirler/ ve buna zorlanırlar. Ancak önemli ölçüde daha az bedel ödeten "yumuşak güç" tahakküm çeşitlerini (cazip görünen seçeneklerin gücünü) tercih eden ve ön plana çıkaran demokrasilerde, belirgin bir baskı uygulanması durumu, çoğu kişi için, bir "kanun ve düzen" problemi olarak uzak bir ufukta kalır (gerçi "ekonomik baskı", hayatın müzakere edilemez sabit bir unsuru olarak vatandaşların hesaplamalarına dahil olmaya devam eder). Dolayısıyla böylesi bir belirgin baskı "bizi" değil, "onları" hedef almış olur; böylece "onların" sorun çıkarma potansiyelini azaltıp bela yaratmamaları için gerekli bir şeymiş gibi görünür, bir yandan da "bizim" özgürlüğümüzü ve haklarımızı vurgulamış olur. Medya ve tüketici pazarlarından gelen muazzam yardımla beraber demokrasi, toplumsal hoş-

nutsuzluğu (artık bireysel, kişiselleştirilmiş ve özelleştirilmiş) üstlenmesi gereken bir yükümlülük olmaktan çıkarıp bir değere dönüştürmeyi başarır; yıkıcı, sistem karşıtı bir güç olmaktan çıkarıp bir kaynağa dönüştürür; volanlarını yağlayan bir varil dolusu makine yağı haline getirir. Demokrasinin (kapitalist ekonomi ve tüketim kültürüyle ilişkisi tesadüf değildir) tüm zamanların tüm düzen kurucularının başarmayı hayal ettiği ancak nadiren gerçekleştirdiği şeyi başardığını düşünüyorum; yapmak zorunda olduğumuz şeyi yapmayı istememizi sağlıyor. Günümüz pratiğinde demokrasi, Orwellci olmaktan çok Huxleycidir. Daha doğrusu Huxleyci araçlar kullanarak Orwellci etkilere ulaşır, böylece Hakikat ya da Sevgi Bakanlığı'na olan ihtiyacı ortadan kaldırır.

Uzun lafın kısası: Hangi sosyopolitik sistemin, öznelerinin zihinlerini ve davranışlarını daha başarılı bir şekilde manipüle ettiğini saptayabilmek zor. Ne biri ne de diğeri manipülasyon olmadan yapabilir. Nihayetinde düzenin özü –böylesi herhangi bir düzenin özü– olasılıkların manipülasyonudur ve başka da bir şey olamaz; toplumsal düzenler söz konusu olduğunda ise, insanın davranış seçimleriyle ilişkili olasılıkların manipülasyonudur. Diktatörlük tarzındaki manipülasyon, insanlık dışı gaddarlığının yanı sıra, ne çözümleyebildiği ne de barındırabildiği çatışmalar yaratır ve bunlar da zaten uzun vadede çöküşüne yol açar. Ayrıca, insan öznelerin çözülmez ve yok edilemez yürekten davranışlarını ne içine çekip eritebilir ne de ortadan kaldırabilir. Bu açıdan bakıldığında, demokrasi İngiliz halk öğüdünü takip ediyor gibi görünüyor: Onları yenemiyorsanız, onlara katılın. Demokrasi, insanın vazgeçilmez seçim özgürlüğüne karşı verilen beyhude ve sonuçsuz bir savaşta totaliter tarzda kan kaybından ölmek yerine, bu özgürlüğü en verimli ve tümüyle avantajlı kaynaklarından biri olarak kullanmayı başarmıştır. Gerçekten de, zorbalar ve diktatörler için erişilmez ve dolayısıyla kulağa inanılmaz gelen bir özelliktir bu.

Profesör Anna Wolff-Powęska geçtiğimiz günlerde, 21. yüzyılın başındaki popüler ruh halinin, 100 yıl önce Avrupa'da egemen

olan ve daha sonra dünya savaşına ve en dehşetli ve korkunç iki totaliter rejimin doğuşuna yol açan durumu ürkütücü bir şekilde anımsattığına dikkat çekti.[2] Bu ruh halinin kurucu özellikleri, o zamanlar olduğu gibi, şimdi de, "büyük oranda bilimsel bir teknolojik uygarlığın gelişimi söz konusuyken bir yandan da Avrupa'nın her yerinde, toplumsal duyarlılık eksikliğinin görülmesiyle beraber yıkıcı tutkularını harekete geçirmeye hazır insanların sefil moral durumu arasında görülen derin asimetridir"; bu insanların "kendilerini yitik, güvenecek kimseleri olmadan köklerinden koparılmış halde hissetmeleri", propagandacı ve popülist istismarlara son derece uygun bir hale gelmelerine neden olmaktadır. Entelektüel elitin önde gelen birçok isminin, çıplak ve acımasız gücü temize çıkarıcı/aklayıcı methiyeler düzmeleri, böylesi bir arka plan çerçevesinde gerçekleşiyordu ve bu arka plan sayesinde bu methiyeler duyuldu ve hevesle, neşeyle dinlendi. Max Scheler, "demir ve kan ruhu besler" diye yazarken, Thomas Mann, savaşın, aklama, özgürleştirme ve normalde kaybolan veya yok edilen umutları doğurma gücüne sahip olduğunu belirtmiştir. Hannah Arendt, "Nietzsche ve Sorel'den Pareto'ya, Rimbaud ve TE Lawrence'tan Jünger, Brecht ve Malraux'ya, Bakunin ve Nechayev'den Aleksander Blok'a", dönemin en seçkin ve etkili yazarlarından oluşan uzun bir listeye atıf ta bulunarak şu sonuca varmıştır: O kadar çok sayıda yazar "bu sahte güvenlik, sahte kültür ve sahte hayatlar dünyasının yıkıldığını görme arzusuna öylesine kapılmıştı ki, sınırsız bir yıkım, kaos ve harabeye dönecek bir dünya en yüksek değerler halini aldı".[3] Savaş sonrası neslin gitgide daha fazla sayıda üyesi için, "zulmü, insani değerleri ve genel ahlaksızlığı kabul etmek, en azından mevcut toplum yapısının üzerine inşa edildiği ikiyüzlülüğü ortadan kaldırdığı için" devrimci görünüyordu.[4]

---

2. Bkz. Anna Wolff-Powęska, "Iruszył kwiat młodzieżyz narz ędziami mordu" ("And the Bloom of Youth Took Off Carrying Tools of Murder"), *Gazeta Wyborcza*, 27 Haziran 2014.
3. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, André Deutsch, 1986, s. 328ff.
4. A.g.e., s. 334.

Bir asır sonra, "Güç sizinle olsun" ifadesi alışılmadık derecede büyük bir kült statüsüne ulaştı. İlk olarak *Star Wars* film serisi tarafından kullanılan bu ifadenin kariyerinin, yıldırım hızına ulaşmış olmasına rağmen aynı zamanda dayanıklı ve spektaküler olduğunu Wikipedia tarafından bu ifade için ayrı bir başlık açılmış olması da tasdik ediyordu. Böylesi bir güç, yani güç uğruna istenen güç, doğası itibariyle tüm problemlerin evrensel bir çözümü ve tüm kapıları açan evrensel bir anahtar olarak güçtür. Bu güç serinin hiçbir filminde, kazanmak ve mağlup etmek, dolayısıyla "ötekileri" geride bırakmak dışında belirli bir insani göreve ve belirli bir amaca yönelik olmamıştır. *Star Wars* filmleri, tüm zamanların en çok gişe yapan filmleri arasında yer aldı; serinin başarılı filmleri etrafında gelişen kült, etkisini kesinlikle yitirmiş değildir ve "güç seninle olsun" şeklindeki sihirli kelimeler de serinin hayranlarının ve bağımlılarının herhangi bir sohbetlerinde en sık kullandıkları cümle olmaya devam etmektedir.

Suçu Naziler ya da Stalinist "kabadayılar" gibi "kötü adamların" üzerine atarak kendimizi avutmanın cazibesine karşı dikkatli olmamız gerekiyor. Aynı şekilde, "iyi insanlar" olarak gördüğümüz kendimizi de herhangi bir suç ortaklığı şüphesinden muaf tutarken ve her şeyden öte, doğru koşullar oluştuğunda (cezasızlık vaadi ile desteklenen ve yüksek bir merciden gelen bir izin gibi) onların yaptığını yapar mıydık şüphesinden arındırırken, "onlarda" olmayan ama bizim sahip olduğumuz değerlerin, oluşturduğumuz medeniyetin ve "bize" özgü üstün ahlakın gücüyle bile bunu yapmayı reddedecek kadar sağlam olmayabiliriz. Sontag'ın ifadesiyle: "Nasyonal Sosyalizm; ya da daha geniş anlamda faşizm de bir ideali temsil eder ve bu ideal bugün de varlığını sürdürmeye devam etmektedir". Bazı eğilimler yeraltına kovalanabilir, itibarsızlaştırılabilir ve aşağılanabilir ancak bunlar direnir ve uygarlaştırma uygulamalarından büyük ölçüde zarar görmeden çıkarlar; ki bu uygarlaştırma uygulamaları, Norbert Elias'ın farkına varmamızı sağladığı üzere, yere tükürmemizi yasaklarken veya yemek masasında eti

ağzımıza bıçak yerine çatalla koymamızı söylerken veya Ervin Goffman'ın keşfettiği üzere; medeni olmayan dürtüleri "medeni dikkatsizlik" kisvesi altında örtbas ederken (daha iyi korunma için mi?), aslında içimizdeki hastalıklı potansiyelin derinlerine inmek yerine yüzeyde kalır.

Bu tür endişelere sahip olduğumu kabul etmek zorunda kaldığım için üzgünüm ve özür diliyorum. Ancak kısa bir süre önce, Boris Akunin takma adıyla yazan Grigory Shavlovich Chkhartishvili tarafından kaleme alınan Aristonomia ("Aristonomi") adlı roman neticesinde daha da fazla endişeye kapıldım. Chkhartishvili'nin iddialı, geniş perspektife sahip ve derin soluklu romanı, Rus Ekim Devrimi'nden hemen önceki ve hemen sonraki yıllarda Rusya tarihini kapsıyor. Romanın içine bunun yanı sıra daha da iddialı felsefi makaleler serpiştirilmiş (kelimenin tam anlamıyla) ve Chkhartishvili'nin "aristonomlar" olarak adlandırdığı insanların gizemini gözler önüne sermeye çalışıyor (soyluluk erdeminin somut örneği olarak aristokrasi fikrinden bir yaprak alıyor: Ancak bu aristokrasi rozeti, ayrıcalıklı bir kast tarafından hak edilmemiş ve kazanılmamış ayrıcalıklarını kaybetmemek için çalınmıştır ve tam da bu rozetin gerektirdiğinin aksi şekilde davranışlar sergilemektedirler. Chkhartishvili de bu rozeti geri almaya ve gerçek sahiplerine iade etmeye karar veriyor ve çalınan bu rozetin, gerçek sahipleri için, bunu kalıtsal unvanlarıyla değil eylemleriyle hak edenler için ne anlama gelebileceğini ortaya koyuyor). Aristonom kelimesiyle *aristos*'a (eski Yunancada "mükemmel") atıfta bulunulmasının yanı sıra, *aristonom* ifadesinde *nomos*'a da ("hukuk") atıfta bulunulur: Bir aristonom için üstün olmak için çalışmak, onun görmezden gelemeyeceği veya ihlal edemeyeceği bir yasadır. Sonuçları ne olursa olsun bu yasayı ihlal edemez; zaten böyle bir imkâna sahip olmaması onun üstünlüğünün temelini teşkil eder. "Ich kann nicht anders" [başka şekilde yapamam] cümlesi, Martin Luther'in yozlaşmış, para içinde yüzen Roma Kilisesi'ni kınama kararını kamuoyuna açıklama ve kararının ardından gelebilecek aforozu görmezden gelme cesaretini ortaya koyma şekliydi.

When the Light Pierced the Darkness adlı ufuk açıcı çalışmanın yazarı Nechama Tec'e yanıt verenler (öldürülmesi kararlaştırılmış Yahudi komşularını, darağacı tehdidine rağmen gizlemekte tereddüt etmeyen insanlar), amaçlarının ne olduğuyla ilgili soruları bu şekilde yanıtlamışlardı. Stanley Milgram, Philip Zimbardo, Christopher Browning veya diğer araştırmacılar tarafından, bir vahşet işlemeye veya işlemeyi reddetmeye hazır olup olmadıkları sorulsa, Gauss eğrisinin sol tarafındaki (ahlaksız olarak görülen komutları takip etmeyi reddedenlerin sayısını ifade eder) insanların yüzde 10-15'inin vereceği muhtemel cevap budur. Aristonomlar vicdanlarından daha üstün hiçbir yargıcı kabul etmezler; sanki Albert Camus'nün ilkesini izliyorlarmış gibidir: "İsyan ediyorum, öyleyse varız".

Akunin, tüm sınıflarda aristonomların doğup büyüdüğüne ve olgunlaştığına inanır ve bunu kanıtlamaya çalışır; gerçi her sınıfta küçük, hatta belki de çok küçük bir azınlık oluştururlar. Hüzünlü bir şekilde "aristonomların" hayatta kalma savaşı için yeterince donanımlı olmadığını eklemektedir; Darwin olsaydı onların sinekler gibi öldüklerini söylerdi. Üzüldüğüm ve endişe ettiğim başka bir husus da bu noktada Akunin'in haklı olabileceğidir.

Yaklaşan nesli tükenme bulutu altında hayatlarını sürdüren küçük bir tür olan Aristonomlar, muhalif kesimlere üye olma potansiyeli yüksek insanlardır. Leonidas, sen şöyle sordun: "Şu anda mutsuzluğumuzun kışını mı yaşıyoruz?" Yukarıda söylediklerimden dolayı şüphe duymaya meyilli olduğumu anlayabilirsin. Bunun birçok sebebi var, daha bunları keşfetme fırsatımız da olabilir ama muhtemelen başlıca sebep, yine doğru bir tespitle Putin'in Rusya'sının bir ideolojisinin olmadığını söylerken düşündüğünü tahmin ettiğim şeye dayanıyor. Gerçi Putin'in Rusya'sı bu anlamda kesinlikle bir istisna teşkil etmiyor. Daha büyük olasılıkla, bir kuralı temsil ettiği söylenebilir.

Eutopia dergisinde 8 Kasım'da yayımlanan yorumumdan daha önce bahsetmiştim. Orada, senin yanı sıra, Ivan Krastev'in (ortak durumumuzun dolambaçlı yollarının en anlayışlı göz-

lemcisi) Ekim 2014'te *Journal of Democracy*'de yayımladığı bir makaleden de alıntı yaptım. Sorunu yanıtlamak adına destek almak için bir kez daha ondan alıntı yapmama izin ver:

> Bugün bazı Avrupa ülkeleri, elde edebilecekleri şeylerin aşırı düşük seviyede olması nedeniyle bir demokrasi krizinin klasik örnekleri olarak duruyor. Yunanlılar veya Portekizliler, euro ile ilgili sorunların ardından, bir sonraki hükümetin politikalarının mevcut hükümetinkilerle aynı olacağını çok iyi biliyorken niçin oy kullansınlar? Soğuk Savaş günlerinde vatandaşlar, oylarının ülkelerinin kaderini belirleyeceği beklentisiyle sandıklara gidebiliyordu: Ülke Batı'nın bir parçası mı olacaktı yoksa Doğu'ya mı katılacaktı veya özel sektör kamulaştırılacak mıydı? O günkü düzeni büyük, heybetli sorular oluşturuyordu. Bugün, sol ve sağ arasındaki farklar esasen buharlaştı ve oy vermek ideolojik inanç adını hak eden herhangi bir şeyden ziyade kişinin zevkleriyle ilgili hale geldi.
> Seçimler yalnızca popüler hayal gücünü yakalama kapasitelerini kaybetmekle kalmıyor, aynı zamanda krizlerin etkili bir şekilde üstesinden gelmekte de başarısız oluyorlar. İnsanlar seçimlere olan ilgilerini kaybetmeye başladılar. Seçimlerin bir aptal oyunu haline geldiğine dair yaygın bir şüphe var.[5]

Bu alıntıyı bir varsayıma dayanarak sundum: Çoğumuzun çoğu zaman aldandığı şey, eski tanıdığımız TINA'dır ("Başka Alternatif Yok" inancıdır; Margaret Thatcher bu inancın ilk havarisiydi. Daha sonra da gitgide artarak büyük bir sayıya ulaşan müritlerinin ilk piskoposuydu).

LD Michel Houellebecq ile yazışmalarının yer aldığı *Public Enemies* adlı kitapta Bernard-Henri Lévy günümüz Rusya'sı hakkında şöyle yazmıştır:

> Bu Rusya bende hiçbir arzu uyandırmamakla kalmıyor, aynı zamanda içimi korkuyla dolduruyor. Bunun beni korkuttuğunu söyleyecek kadar ileri gidiyorum çünkü onda geç kapitalist toplumların yaşayacağı muhtemel kaderi görüyorum. Bir zamanlar, savaş sonrası "şanlı

5. Ivan Krastev, *Journal of Democracy* 25 (4) (Ekim 2014).

günleriniz" sırasında, Brezhnev'in komünizminin uzak toplumlarla sınırlı bir arkaizm değil, kendi geleceğimizin bir resmi olduğu söylenerek orta sınıf korkutuldu. Yanılıyorduk: Geleceğimiz için test niteliği taşıyabilecek olan zemin komünizm değil, postkomünizmdi, Putinizmdi.[6]

Ne kadar doğru! Putinizmin, Avrupa değerlerinin siyasi ve ahlaki üstünlüğünü kanıtlamaya yetecek bir delinin aptallıklarından uzak olduğu, gerçeklik duygusundan yoksun olmayan herkes için açıktır. Lion Feuchtwanger, André Gide veya Jean Paul Sartre; yani (Ernest Gellner'in bir zamanlar çok yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi) Batı'ya rakip bir medeniyet olarak Sovyetler Birliği'ne sevdalı olan Avrupalı yazarlar ve düşünürler, artık hepsi eski haber konumundalar. Kremlin'in Avrupa'daki yeni çıraklarıyla ilgili gerçek ve sıcak haberler, Edward Lucas'ın Avrupa siyasi sınıflarının Schroederleşmesi olarak adlandırdığı anlayış ve Gerhard Schroeder'in ta kendisi hakkında olmaktan ziyade, bu yeni rahatsız edici fenomen çerçevesinde gelişiyor.

Eski Sovyetler Birliği bir Shakespeare trajedisiydi. Rusların, Ukraynalıların ve eski SSCB'nin diğer uluslarının kahramanlıkları ve fedakârlıkları olmadan düşünülemeyecek olan II. Dünya Savaşı ve Nazilerin yenilgisi, Kremlin'e Bolşevizmin ve Stalinizmin dehşetini kısmen yumuşatan bir tarihsel-politik anlatı sağladı. Ne de olsa, Nazilere ölümcül bir darbe vuran ve II. Dünya Savaşı'nın en büyük yükünü omuzlayan SSCB değil miydi? Stalin'in ölümünden sonra, Batı ile SSCB arasında belirli bir *modus vivendi* [yaşam tarzı] belirlendi ve Holodomor'dan ve Stalinizmin diğer tüm dehşetlerinden sonra ne kadar cezp edici olursa olsun, Nazizmi veya faşizmi SSCB ile eşitlemek, Avrupalı veya Amerikalı akademisyenler ve gazeteciler tarafından en son düşünülen yaklaşım oldu.

SSCB, toplumlarındaki adaletsizliklere karşı ortak eleştirel tutumları açısından Avrupa ve Amerika Solundan çok fazla sem-

6. Michel Houellebecq ve Bernard-Henri Lévy, *Public Enemies*, Atlantic Books, 2011, s. 68.

pati ve destek kazandı; işçi sınıfına ve sömürülmelerine, büyük sanayi şehirlerinde yaşadıkları sefalete dair solun temel hassasiyetlerini ele almış olmasından bahsetmiyorum bile. Bugünün Rusya'sı ise, Batı'da, Fransa'da ve İspanya'da lüks malikanelere sahip kodamanların ve Londra'da çok para getiren işleriyle hayranlık uyandıran milyarderlerin ülkesi imajına sahip ve böylesi bir imaj, SSCB'nin eski günlerinde en kötü türden bir kâbus gibi görülürdü veya en iyi ihtimalle bir Sovyet dergisinde Batı'daki burjuvaziyi yermek amacıyla yayımlanan siyasi karikatürlerin hedefi olurdu.

Bununla birlikte, büyük Rus şairleri, aktörleri, film ve tiyatro yönetmenleri Doğu Avrupa trajedisi duygusuna büyük katkıda bulunmuşlardır: Nikolai Gogol, Nikolai Leskov veya Mikhail Saltykov-Shchedrin, topluma gerçek bir demokrasi ve özgürlük olarak sunulan SSCB'deki grotesk siyasi hayata dair ölümsüz yazılar kaleme almışlardır. SSCB bu eleştirel yaklaşımları sonuna kadar hakederken, 21. yüzyıl Rus kültürünün dehaları da (besteciler Sergei Prokofiev ve Dmitry Shostakovich, yazarlar ve şairler Mikhail Bulgakov, Osip Mandelstam ve Boris Pasternak, yazarlar ve çevirmenler Ilya Ehrenburg ve Samuil Marshak veya film yönetmenleri Grigory Kozintsev ve Andrei Tarkovsky gibi) incelikli gözlemleri sayesinde Sovyet Rusya'nın bir barbarlar ülkesi olarak tasvir edilmesine karşı en sağlam dayanaklar oldular. Siyaseti uğursuz ve şeytani olan, tüm dünya için varoluşsal bir tehdit oluşturan Sovyet ulusu için içinde bulundukları durum sürekli bir trajediydi; ama yine de bu insanların muhteşem kültürü, devletin yarattığı ahlaki ve siyasi felaket karşısında en iyi kurtarıcı konumundaydı. Modern Rus kültürü de, Rusya'nın zalim devletine ve siyasi barbarlığına karşı en iyi panzehir gibi görünüyor.

Letonyalı film yönetmeni Dāvis Sīmanis'in yarı belgesel filmi *Escaping Riga* (2014) [Riga'dan Kaçış], 20. yüzyılda kötülüğün içsel mantığını ele alabilmek açısından bir hareket noktası sunuyor. "Sahte belgesel" olarak tanımlayabileceğimiz türde modellenen bu film (sinematografik dil açısındn Woody Allen'ın başyapıtı

Zelig'le yakın benzerlik taşımaktadır) iki dahi insanı ele alıyor. İkisi de Letonya'nın Riga şehrinde doğmuştu. Her ikisinin de çalkantılı hayatları vardı ancak aynı anda büyük ölçüde farklı iki siyasi ortamda ve hatta iki karşıt ve uzlaşmaz medeniyette yaşamışlardı. Her ikisinin de Yahudi bağları Baltık tadıyla zenginleşmişti. Her ikisi de 20. yüzyılın dramalarına katılarak hayatlarını riske atmıştı. İkisi de ün kazanmıştı. Sīmanis'in filminde ustaca resmedilen söz konusu iki kişi, İngiliz siyaset teorisyeni ve düşünce tarihçisi Sir Isaiah Berlin ve Sovyet film yönetmeni Sergei Eisenstein'dan başkası değildir.

Rusçayı mükemmel bir şekilde konuşan Isaiah Berlin (1909-97), ilk gençlik günlerinden itibaren sadece Rus kültürüyle değil, aynı zamanda Baltık bölgesinin fikirleri ve tarihiyle de ilgileniyordu. Daha sonra dünyaca ünlü bir siyaset teorisyeni ve düşünce tarihçisi olduktan sonra, o bölgenin en büyük düşünürleriyle ilgilenmeye devam etti: Immanuel Kant, Johann Gottfried von Herder ve özellikle ikincisine ilham veren Johann Georg Hamann. Hamann Königsberg'de doğup yaşadı, Münster'de öldü ve ona "Kuzeyin Büyücüsü" diyen çağdaşları tarafından bir dahi olarak görüldü. Berlin'in Hamann'a olan ilgisi (Kant'la olan dostluğu, onun en büyük muhaliflerinden biri olmasını engellememişti ve duyguları akıldan daha önemli görüyordu) büyük olasılıkla, Karşı Aydınlanma olarak adlandırdığı olguya karşı duyduğu teorik ilginin ardında yatan unsurdu.

Isaiah Berlin'in eserlerinin kapsamı çok büyüktür. Avrupa düşünce hayatının ve kültürünün büyük dönemleri, Rönesans ve Romantik çağ hakkında kitaplar; Rus düşünürler ve yazarlar; Niccolò Machiavelli; özgürlük, liberalizm ve milliyetçilik kavramları; Avrupa çatışmaları ve barış arayışı, tüm bunlar onun eserlerinin kapsamı altındadır. O bir düşünür ve siyasi aktördü, tüm bunları bünyesinde barındıran bir insandı. Aktif bir diplomat ve halk figürü olmak, ardından Oxford Üniversitesi yaşamına dalmak, yeni kurumlar ve araştırma programları oluşturmak onun için bir konudan diğerine geçmek kadar doğaldı. Isaiah Berlin'in, Anna Akhmatova'dan Andrei Sakharov'a

kadar Rus kültürünün büyükleriyle bağlantıları hakkında epeyce araştırma bulunmaktadır.

Baltık bölgesi genellikle geç Romantik ve neo-Romantik hareketlerle ve özellikle muhafazakâr milliyetçilikle ilişkilendirilir. Bu bir klişedir. Bu bölgenin büyük liberal düşünürlerini (Immanuel Kant, Johann Gottfried von Herder, Paul Schiemann ve Isaiah Berlin) hatırlamak, Baltık topraklarının dünyaya benzer büyüklükteki diğer Avrupa ülkelerinden çok daha fazla sayıda ve önemli modern liberalizm temsilcisi kazandırdığı gerçeğini ortaya koymak için yeterlidir. Aynı şekilde, Isaiah Berlin ve Paul Schiemann, beyni yıkanmamış, totaliterlik karşıtı ve nefrete boyun eğmeyen 20. yüzyıl düşünürlerinin saflarında yer almaktadır; Hannah Arendt, Karl R. Popper, Leszek Kołakowski, Czesław Miłosz, Alexander Shtromas ve Tomas Venclova'nın da içinde yer aldığı bir listedir bu. Gördüğümüz gibi, çoğunun Baltık bağları bulunmaktadır.

Sergei Eisenstein (1898-1948) için durum farklıydı. Alman-Yahudi bir babanın ve Rus Ortodoks bir annenin oğlu olarak dünyaya gelen Sergei, ailesinin ilk inanç yörüngesinden ayrılmıştı. Çocukluğunda bir Rus Ortodoks inananı olan Sergei, daha sonra ateşli bir ateist oldu; Beyazların sadık bir destekçisi olan babasının aksine, Kızılların silah arkadaşı olacaktı. Büyük bir sinema yenilikçisi olan Eisenstein, birçoklarınca haklı olarak sinema sanatında çok önemli olan montaj tekniğinin babası kabul edilir.

Yine de Eisenstein büyük İngiliz meslektaşından tamamen farklı değildi. Isaiah Berlin gibi, Sergei Eisenstein da hem yurttaşları hem de başka yerlerdeki ev sahipleri için bir gizem olarak kaldı. Yeteneği, yenilikçiliği ve cesaretiyle ABD'de Charlie Chaplin, Theodore Dreiser ve Upton Sinclair ve daha sonra da Meksika'da Frida Kahlo ve Diego Rivera gibi ünlüler tarafından takdir edilen Eisenstein, filmlerini "hareketli freskler" olarak tanımlamaya başlamıştı. Hepsi de Rönesans ve Barok sanatının mirasının meşru mirasçıları olan Pier Paolo Pasolini, Federico Fellini, Michelangelo Antonioni ve Andrei Tarkovsky gibi en büyük 20. yüzyıl film yönetmenlerinin öncülüğünü yaptı.

Joseph Stalin tarafından SSCB'ye geri dönmesi gerektiği açıkça belirtildikten sonra, Eisenstein büyüleyici seyahatlerle geçen yurtdışı deney hayatını yarıda kesmek zorunda kaldı. Uzun zamandır sosyalist gerçekçilik sanatını terk ettiğinden şüphelenilen Eisenstein, Stalinist tasfiyelerden oldukça mucizevi bir şekilde kurtuldu. Bunun yalnızca vatansever –milliyetçi demeyelim– filmi *Aleksandr Nevsky* (1938) ve Stalin'in en sevdiği filmi *Korkunç İvan*'ın (iki bölüm, 1944-5) büyük başarısı sayesinde olduğuna dair çok az şüphe bulunmaktadır; böylelikle Eisenstein huzur içinde bırakıldı ve hatta Lenin Nişanı ve Stalin Ödülü aldı. Aynı şey, Şeytan Devletinde mucizevi bir şekilde hayatta kalan Mikhail Bulgakov, Sergei Prokofiev, Boris Pasternak ve Dmitry Shostakovich gibi bir grup diğer şanslı dahi için de geçerlidir.

Eisenstein ve Berlin bir araya geldi mi? Evet geldiler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Moskova'da bir kez buluştular. Dāvis Sīmanis'in tüm bunları anlatan filmi *Escaping Riga* aracılığıyla, tüm paradoksları ve rahatsız edici karmaşıklıkları ile 20. yüzyıla dair geniş bir bakış açısı kazanabiliyoruz.

Ukraynacaya çevrilen siyaset ve edebiyat üzerine kitabımda, Mihail Bulgakov'dan ve onun dahice eseri *Usta ve Margarita*'dan (1966-7) övgüyle bahsettim. Rus edebiyatındaki muhalif sesi onlarca yıl boyunca susturulmuş olan Ukrayna doğumlu yazar, modern barbarlığın ortaya çıkışını öngörmüştü. Az önce bahsedilen roman gibi (*Usta ve Margarita*, Faust masalının modern ve esasen Doğu Avrupa versiyonudur ancak bu sefer sevdiği erkek karşılığında ruhunu Şeytan'a veren bir kadın hakkındadır; adam bir akıl hastanesine kapatılmış, köşeye sıkışmış kederli bir yazardır) başyapıtları sayesinde şunu görüyoruz ki, Kafka Orta Avrupa için ne anlama geliyorsa, bu büyük Ukraynalı ve Rus yazar da Doğu Avrupa için o anlama geliyordu. O, kötülüğün modern biçimlerinin ya da belki de bir başka deyişle siyasetteki Şeytan'ın habercisiydi.

Bulgakov, *The Heart of a Dog** veya *The Fatal Eggs*** gibi romanlarında (iki kitap da metinler arası özellik gösterir, birbirini öngören kitaplardır ve *Usta ve Margarita*'nın da öncüleri niteliğindedir) ve hikâyelerinde gördüğümüz gibi politik ve ahlaki açıdan keskin olmasının yanı sıra, etki endişesinin aksine teorisyenlerin fiziksel yıkım endişesi dedikleri şeyin en parlak örneğidir. Etki endişesi göründüğü kadarıyla Batı'da daha yüksektir, fiziksel yıkım endişesi ise daha çok Doğu Avrupa'nın özelliği olarak görünmektedir.

Gerçeküstü, grotesk ve absürt yaklaşımların, Doğu ve Orta Avrupa edebiyatında derin bir şekilde temellendiğine yaygın olarak inanılmaktadır (bunun için somut nedenler vardır). Aslında bu özellik Eugène Ionesco aracılığıyla Paris edebiyat çevrelerine ulaşmış olsa da, Witold Gombrowicz ve Stanisław Ignacy Witkiewicz gibi Polonyalı yazarlarda da kendini göstermiştir. Bu tarz bir edebi duyarlılığı ve dünya tasvirini Jonathan Swift üzerinden yorumlarsak, Ukrayna edebiyatının dehası Nikolai Gogol'un tam anlamıyla bir Doğu Avrupa Swift'i olduğunu belirtmemiz gerekir. Doğu Avrupa edebiyatında önemli bir figür olan Gogol'un bir anlamda, güçlü bir absürt yaklaşıma dayanan modern siyasi masalın babası olduğu da söylenebilir. Bu yazarlar, üslup ve biçim açısından benzersiz ve kıyas kabul etmez olmalarının yanı sıra, zamanlarının ruhunu da en iyi şekilde yakalayıp ifade etmişlerdir.

Arthur Koestler'in bir keresinde yakın arkadaşı George Orwell'i Jonathan Swift ile Franz Kafka arasındaki kayıp halka olarak adlandırmasının iyi bir nedeni vardı. Hiç şüphesiz Doğu Avrupa ve dünya edebiyatında Ukrayna'nın çok dilli, zengin ve muhteşem edebiyatının dehalarına da benzer roller biçebiliriz: Nikolai Gogol, Mikhail Bulgakov, Sholem Aleichem, Sigizmund Krzhizhanovsky, Isaac Babel, Ilya Ilf, Yevgeny Petrov ve Yuri Olesha bunlardan sadece birkaçı.

---

* Mihail Bulgakov, *Köpek Kalbi*, Çev. Mustafa Kemal Yılmaz, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015. (y.h.n.)

** Mihail Bulgakov, *Ölümcül Yumurtalar*, Çev. Tuğba Bolat, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015. (y.h.n.)

Paul Celan'ı da hatırlayabiliriz; Celan, savaş sonrası Avrupa şiirinin en iyi örneklerinden bazılarını vererek Almanca konuşulan dünyanın edebi haritasına adını altın harflerle kazımış olan Ukrayna doğumlu büyük bir Rumen-Avusturyalı şairdi. Bir şiir dehası olan, aynı zamanda aralarında Osip Mandelstam'ın da yer aldığı Rus şairlerin çevirilerini de yapan Paul Celan, ismini *Todesfuge* (1948; "Ölüm fügü") ile ölümsüzleştirmişti; şiir Shoah* üzerine yazılmış en iyi şiirlerden biridir. Dolayısıyla Ukrayna, komediden trajediye kadar uçsuz bucaksız bir modern deneyim alanını kapsayan düşünce, ahlaki imgelem ve duyarlılık açısından oldukça verimli bir topraktır.

Edebi imalarla kurnazca bir oyun oynayan Timothy Snyder, bir keresinde Gogol'un *Burnu*'nu** Rusya'nın zalim devletinin ve onun ürettiği görünüşte güçlü ancak grotesk bürokrasinin absürtlüğünün ve deformasyonunun bir sembolü olarak vurgulamıştır. Bununla birlikte Ukrayna'nın eski Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç, Snyder'in makalesinde, burnu yerine ellerini kaybeden bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır; bu ellerin kendilerine ait bir hayat hikâyeleri vardır. Bunlar masum bir insanı kaçırabilen veya dövebilen ellerdir.[7] Zamanımızda, Doğu Avrupa siyasetinin başka nelerin kaybedilmesine neden olduğunu gösterecek bir Gogol'e şiddetle ihtiyacımız var. Bu, Batı Avrupa'nın deformasyonlarına da daha fazla ışık tutacaktır.

Timothy Snyder de, Putin'i anlamak istiyorsak Orwell'i okumamız gerektiğine dikkat çekmiştir.[8] Her şeyden önce, Okyanusya halkının birbiriyle çelişen ve hatta birbirini dışlayan iki gerçeği aynı anda benimsemesine imkân veren Çiftdüşün feno-

---

* Yahudi Soykırımı. (ç.n.)

** Nikolay Vasilievich Gogol, *Burun*, Çev. İpek Söylemez, Karbon Kitaplar, 2017. (y.h.n.)

7. Bkz. Timothy Snyder, "Gogol Haunts the New Ukraine", *The New York Review of Books*, 57 (5) (25 Mart-7 Nisan 2010): 35-6, s. 35.

8. Bkz. Timothy Snyder, "To Understand Putin, Read Orwell: Ukraine, Russia and the Big Lie", *POLITICO Magazine* (3 Eylül 2014): www.politico.com/magazine/story/2014/09/to-understand-putin-read-orwell-110551.html#.VXrHcvmqqko.

menine atıf ta bulunuyordu. Bu durumda, öyle bir baskı görme becerisi kazanırsınız ki, kendinizi bir hakikatten diğerine geçme yeteneğine sahip bulursunuz çünkü birincinin zamanının geçtiğini ve ikincisinin zamanının geldiğini hemen fark edebilecek kapasiteye ulaşmışsınızdır. Eğer kafanızda iki uzlaşmaz unsurun dengesini kurmayı başarabilirseniz, sınavı geçtiğiniz için kendinizi kutlayabilirsiniz; örneğin Kırım'da herhangi bir Rus askeri birliğinin bulunmadığını (bugüne kadar hiçkimse küçük yeşil askerlerin alametini ve arka planını tespit edebilmiş değildir), bununla beraber yalnızca bölge halkının acısını hafifletmek için sınırlı ölçüde askeri varlığın bulunduğunu kabul edebilirsiniz.

Aynısı Donbass bölgesi için de geçerli. Orada Rus ordusu yok, sadece bazı isyancılar var; yine de bölgenin statüsünü, Ukrayna ve idaresinden daha fazla belirleyecek olan Rusya ile müzakere etmeniz gerekiyor. Aynı anda hem buradayız hem de burada değiliz; yalnızca iktidardakilerin heveslerini ve tolerans seviyelerini nasıl belirleyebileceklerine dair inkâr edilemez bir siyasi sezgiye sahip olanlar tarafından çözülebilecek bir siyaset bilmecesidir bu. Çiftdüşünü sürdürme ve uygulama yeteneği bir tür postmodern oyun gibi görünüyor; bu oyunun oyuncuları bizim postmodernist epistemoloji olarak kabul ettiğimiz ve Friedrich Nietzsche'nin nihilizm olarak tanımlayacağı şeyle dalga geçeceklerdir: Hiçbir şey varolmaz, orada hiçbir şey yoktur, bu sadece sizin hayal gücünüzün bir oyunudur; yine de bakış açınızı ve sosyal yaklaşımınızı değiştirirseniz orada bir şeyler olabilir.

2015 yılında, George Orwell'in ölümünün üzerinden 65 yıl geçmiş durumdaydı. Orwell'in, totalitarizmin gerçek peygamberi olduğu söylenebilir; açık ara Batı'nın en kavrayışlı yazarı gibi görünüyordu, Doğu Avrupa trajedisinin özünü yakalamıştı. Rus şair, çevirmen ve muhalif Natalya Gorbanevskaya, haklı olarak, George Orwell'i Doğu Avrupa'nın fahri vatandaşı olarak adlandırmıştır.

Siyasi görüşlerini kendi hayatında örneklendirmek zorunda kalmış bir solcu olan Orwell, meslekleri gereği kendilerini başına buyruk ve muhalif olarak düşünmeye meyilli olanlar arasında bile başına buyruk ve muhalif biriydi. Büyük Britanya'daki solcu arkadaşları tarafından bir hain olarak görülen ya da en iyi ihtimalle bir yol arkadaşı gibi görülse bile şiddetle eleştiriye maruz kalan Orwell, silah arkadaşları arasında çok yaygın olan ideolojik körlükten ve seçici duyarlılıktan kaçınıyordu. Czesław Miłosz'un Avrupa'daki en saygın siyasi figürlerden biri olarak tanımladığı Ignazio Silone gibi, Orwell de insanlığı öğretiler karşısında öncelikli ve üstün görüyordu, bunun tersi onun için söz konusu değildi.

Büyük Britanya'da Orwell ile Sol arasında, bir insanın kökenlerine değer vermenin sözde burjuva ve gerici bir kavram olup olmadığı konusunda ateşli bir tartışma yaşandı. Kökenlerden ayrılma, Sol tarafından daima kişisel özgürlük ve haysiyetin bir işareti olarak tercih ediliyordu ancak Orwell doğal vatansever duyguları dönemin diğer duyarlılıklarıyla –her şeyden önce bireysel özgürlük, haysiyet, eşitlik ve dostlukla– uzlaştırmaya çalışıyordu. Kökenlere ve bir yuvaya olan varoluşsal ihtiyacımızın, eğer ihmal edilirse –ya da daha kötüsü, hor görülürse– sembolik evimiz haline gelen öğretiye veya ideolojiye aşırı şiddetli bağlılık gibi sembolik bir telafi biçiminde garip bir geri dönüş yapabileceğine inanıyordu. Evsizliğimiz telafi istiyordu; bu telafi de ideolojik ikameler biçiminde geliyordu. Muhtemelen Karl Marx'ın kendisinin de düşündüğü gibi, gerçek bir proleterin bir evi yoktur çünkü onun evi sosyalizmdir.

Orwell, "Notes on Nationalism" (1945) [Milliyetçilik Üzerine Notlar] adlı makalesinde vatanseverlikle milliyetçilik arasında sert bir çizgi çizmiştir. Ona göre vatanseverlik, bir yaşam biçimiyle ve insan bağlılığının tüm dünyevi formlarıyla özdeşleşmek anlamına geliyordu; milliyetçiliğin ise, kişinin içinde yaşadığı grubu diğerlerinden daha üstün ve daha iyi görmesi anlamına geldiğini düşünüyordu. Orwell'e göre böyle bir ayrımdan doğan şey, insanları sanki arı veya karınca topluluklarıymış gibi

sınıflandırmaya yönelik dikkatle gizlenmiş bir eğilimdir. Vatanseverlik sessiz ve savunmacı iken, milliyetçilik baskın çıkmaya çalışır ve saldırgandır.

Milliyetçilik birkaç ana radikal biçim ve genel olarak ideolojik coşku ve şevk dışında, birçok farklı kılığa gizlenebilir. Orwell'e göre, milliyetçiliğin aktarılan veya dönüştürülen biçimleri, zaman zaman değişebilen bir tapınma nesnesi bulma arzumuzu ifade eder. Dindar bir Siyonist, ateşli bir Marksist olabilir veya tam tersi olabilir; sol görüşlerden Rusya'nın eleştirel olmayan hayranlığına geçmek için çok az çaba gerekir, hatta Rus emperyalizmi ve sömürgeciliği bile fark edilmeyebilir.

G. K. Chesterton'ın İtalya ve Fransa'ya olan sevgisi, onu Mussolini ve İtalyan faşizminin ortaya çıkışını fark etmemeye kadar götürürken, Rusya H. G. Wells'in gözlerini o kadar kör etmişti ki, Lenin ve Stalin'in suçlarını görmeyi reddediyordu. Kendimizi kandırma eğilimimizin neredeyse sınırsız olduğu gerçeği, Avrupa'nın trajedisini öngörme yeteneğiyle bütün İngiliz ve Avrupalı düşünürleri kolayca geride bırakan kavrayışlı İngiliz gazeteci ve yazar Orwell tarafından yakından ve zekice gözlemleniyordu. Orwell'in eleştirel denemeleri, ünlü hicivlerinden ve distopyalarından daha özgün ve çığır açıcı görünmektedir.

Orwell'in *Animal Farm** adlı kitabı dünya çapında bir ilgi gördü ve haklı olarak takdir edildi ancak Ukraynalı yazar Nikolai Kostomarov'un (1817-85) Orwell'in vizyonunun öncüsü olduğuna ve bu vizyonun ilk yazarı olduğu gerçeğine çok az dikkat edildi. Kostomarov, gelecekteki Rus devrimini, hayvanların efendilerine karşı isyanı hakkında bir alegori şeklinde tasvir etmişti. Orwell'in Kostomarov'un fablını bilip bilmediğinden asla emin olamayız ancak Ukrayna trajedisinin yanı sıra Holodomor'dan da tamamen haberdar olduğunu biliyoruz; çünkü ünlü sosyal ve politik hicvinin Ukrayna baskısında "Ukraynalı Okur için Önsöz" kısmını kendisi yazmıştı.

---

* George Orwell, *Hayvan Çiftliği*, Çev. Celal Üster, Can Yayınları, 2001. (y.h.n.)

Başyapıtı *1984** de tamamen orijinal değildi. Orwell, Yevgeni Zamyatin'e gerçekten çok şey borçluydu; Zamyatin'in *We*** (1923) adlı romanı yalnızca Orwell'in *1984*'ü için değil, Aldous Huxley'in *Brave New World**** adlı kitabı için de büyük bir ilham kaynağı olmuştu. Yine de, Huxley'in çalışmasında Zamyatin için tek bir söz veya övgü kelimesi bulunmazken, Orwell, *Biz*'in İngilizce baskısı için yazdığı incelemede Zamyatin'in dehasını kabul etmiştir (*Biz*'in İngiltere baskısı, çok daha önce çıkan Amerikan baskısına kıyasla epeyce gecikmeyle gün ışığı görmüştü). Mesele şu ki Orwell, Pyotr Struve'dan Zamyatin'in *Biz*'inin Fransızca müsveddesini almıştı. Bolşevik teröründen kaçan Struve o sırada Paris'te yaşıyordu. *Down and Out in Paris and London*'ın**** yazarı Orwell Fransızca konuşuyordu ve *Biz*'in üstün edebi kalitesini tam olarak idrak edebilmek için fazla çaba sarf etmesine gerek yoktu. Kuvvetle muhtemeldir ki *1984*, bir parça deha dokunuşuyla *Biz*'de geliştirilen ana temaların bir varyasyonu haline gelmişti.

Bununla birlikte, Zamyatin'den etkilenen George Orwell, düşünce nüansları göstermek konusunda oldukça derin yaklaşımlara sahipti; örneğin *1984*'ün kahramanı Winston Smith'in sevdiği küçük şeylere karşı önemsiz görünen bağlılığı gibi unsurlar söz konusuydu ancak bu küçük zevkler ve bağlılıklar, Orwell'in Raymond Williams ve diğer eleştirmenler tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştu ve görünürde bir burjuva zayıflığıydı.

George Orwell, diğer tahminlerinin yanı sıra, Putinizmi ideolojisi olmayan bir siyasi gangsterlik ve faşizm biçimi olarak herkesten daha iyi öngörmüştü.

---

* George Orwell, *1984*, Çev. Celal Üster, Can Yayınları, 1984. (y.h.n.)
** Yevgeni Zamyatin, *Biz*, Çev. Füsun Tülek, Ayrıntı Yayınları, 2021. (y.h.n.)
*** Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yayınları, 2021. (y.h.n.)
**** George Orwell, *Paris ve Londra'da Beş Parasız*, Çev. Berrak Göçer, Can Yayınları, 2015. (y.h.n.)

Kafkaesk'ten Orwellesk'e geçiş, senin ifadenle Zygmunt, kötülüğün katı ve akışkan hali arasındaki ayrım çizgisini belirler: Kafka'nın II. Dünya Savaşı'ndan önceki dünyasında, tüm bu başımıza gelenlerin neden ve nasıl olduğunu anlayamazdık. Bunlar sadece oluyordu, havada hiçbir netlik ve mantık izi bırakmadan gerçekleşiyordu ancak Kafka'nın dünyasında er ya da geç fark edilecek bir alternatifin olduğunu bilirdik; Orwell'in dünyasında ise, başımıza gelenlerin nedenini ve nasılını anlıyoruz ancak bu konuda yapabileceğimiz çok az şey var, hatta hiçbir şey yok,çünkü hiçbir alternatif yok. Kendin yap; akışkan kötülüğün mantığı bu. Sen yap. Kendin yapmanı sağlıyorlar. Sen –ve onlar değil sen– bağırıyorsun: "Bana bunu yapmayın, Julia'ya yapın." Sonunda Büyük Birader'i seviyorsun.

Orwell'in dünyasında her şey inkâr edilir veya yeniden icat edilir. Her şey günlük olarak yapılır ve bozulur. Geçmişi kontrol eden, geleceği kontrol eder. Şimdiyi kontrol eden, geçmişi kontrol eder. TV'yi kontrol edenler gerçekliği kontrol eder. İnterneti kontrol edenler, hayal gücünü ve alternatif ilkesini kontrol eder. Medyayı kontrol edenler, bölgeleri kontrol eder. TV'yi kontrol edenler, ısdırabı nefrete yönlendirirler, Büyük Birader'e sevgi ve Emmanuel Goldstein'a karşı nefret yaratırlar. Söylemeye gerek yok, iki dakikalık nefret seansı doğrudan Okyanusya'dandır. Kolektif histeri, siyasi eyleme veya politikaların meşrulaştırılmasına tercüme edilir ve bunun yanı sıra, meşruiyet ve hakikat için bir araç haline gelir veya daha ziyade Erich Fromm'un her duruma, çatışmaya veya savaşa aktarılabilen mobil hakikat olarak tanımladığı şeye dönüştürülür.

Yine de Orwellesk dünyanın mevcut siyasi manzaramızı önemli ölçüde şekillendiren bir yönü daha bulunmaktadır. "Savaş barıştır" der Okyanusya'daki Parti. Sahada durum değişir değişmez, değiştirilebilir ittifaklar ve itilaflar Avrasya'dan (Orwell'in görüşleri, Putin'in, AB'den daha ağır basabilecek rakip bir medeniyet ve siyasi birlik oluşturmak şeklindeki fantezilerini de öngörmüştür ve bu açıdan da önemli bir deha kıvılcımı teşkil eder) Doğu Asya'ya (*1984*'teki üçüncü kurgusal

süper devlet, Okyanusya ve Avrasya'nın aynı anda hem rakibi hem de müttefiki) çevrilerek mantık bütünüyle değiştirilebilmektedir. "Barış savaştır", diye iddia eder Parti ters mantıkla ve yine, hemen bu açıklamaya uygun davranmayı becerebilenler kazanan taraftadır. Yöneticiler, büyük işleri doğru bir şekilde başarma konusundaki zayıflıklarını ve yetersizliklerini ortaya çıkarmazlar; başarısızlığını itiraf eden yıkılır. "Sen yoksun" der O'Brien, Winston Smith'e; başka herhangi bir ezeli mevcudiyet formundan ziyade, insanlara varoluş hakkını verenin Parti olduğunu ima eder.

Seçkinlerin siyasi eylem ve zihinsel akrobasi dünyasının ardında kalanlar, kitlelerin fanatizmiyle birleştiğinde (ister samimi ve uzun vadeli ister durumsal ve kısa vadeli olsun), düşük yoğunluklu çatışmaların savaş ve barış mantığını önemli ölçüde değiştirebileceği gerçeği ortaya çıkar. Toprak, günümüzde bir sorun değildir ve tüm toprak iddiaları, yalnızca gerçek hedefi gizlemek için yapılan bir taktik manevradır; bu hedef, siyasi istikrarsızlaştırma, vatandaşların sosyal açıdan güçsüzleştirilmesi ve kanadının kırılması ve son olarak, yaşamın kesintiye uğratılması şeklinde ifade edilebilir. İnsanların gerçeklik algılarına korku ve güvensizlik yerleştirmek amacıyla sindirme, Orwellesk siyasetin gerçek amacıdır. Okyanusya, İç Parti ve Büyük Birader uğruna sevgilerini ve birliktelik güçlerini kaybetmeye mahkûm olan Winston Smith ve Julia gibi toplumlar da vizyonlarını, alternatiflerini, umutlarını ve inanç biçimlerini kaybedebilirler. Alternatifsiz dünya, sosyal determinizmi ve siyasi kaderciliği besleyen tüm güçler tarafından kullanılabilir. Batı'da demokrasi gibi görünen teknokrasiden, Rusya gibi açıkça diktatör, neo-emperyalist, revizyonist ve intikam peşinde koşan devletlere kadar hepsi bunu kullanabilir.

Orwell çığır açan distopyasında ne kadar kehanet gücü göstermişti? Oldukça iyiydi, bunu şimdi görebiliyoruz. Emmanuel Goldstein'ın gizli manifestosu, Oligarşik Kolektivizm Teorisi ve Pratiği, Rusya'daki oligarşiyi siyasi özgürlüklerin, bireysel etik değerlerin ve en modern ahlaki ve politik hassasiyetlerin şiddetli

bir şekilde reddedildiği, bununla beraber bilim ve teknolojiye yaklaşımında güncel bir yönetim biçimi olarak anlamak açısından en iyi ipucu gibi görünüyor. Jean Baudrillard'ın simülakr fikrini anımsamak gerekirse[9] savaş-barıştır ve barış-savaştır zihniyeti ve göndermeye devam ettiği mesaj, bu dünyada ikisinden de hiçbir şeyin kalmadığı gerçeğini gizliyor: Ne savaş ne de barış artık eski biçimiyle var olmuyor. Bunun yerine, sürekli değişebilir olduklarını ve iç içe geçebildiklerini görüyoruz.

İnsanlığa olan inancımızı ne zaman ve nasıl kaybettik? Orwell'in, günlüklerinde birkaç kez belirttiği üzere, yaşanacak en korkunç şeylerden biri ideallerimizin çöküşüdür; çöken bu ideallerden biri de, normalde iyi kalpli ve kibar olarak nitelendireceğimiz insanlarla ilgili inancımızı yitirmiş olmamızdır.[10] Panik yapmak ve yenilgiyi kabullenmek, saldırganın ülkenize saldırması durumunda başınıza gelebileceklerin sadece başlangıcıdır, en azından saldırgan böyle düşünmektedir.

Örneğin Orwell, Almanya'nın işgal etmesi durumunda Büyük Britanya'da görülebilecek korkunç işbirlikçilik olasılığını düşünmekten kendini alamamıştır. İngiliz müesses nizamının ve seçkinlerinin büyük çoğunluğunun kaçınılmaz olarak Hitler ve Nazilerle işbirliğine başlayacağını düşünüyordu. Nazilerin gaddarlığının ve askeri üstünlüklerinin, İngiliz polislerini, ordunun bir kısmını ve hatta siyasi sınıfı, Nazilerin ve onların egemenliğinin yanında yer almaya veya görünürde kabul etmeye zorlayacağını tahmin ediyordu.[11]

Orwell ne kadar iyi bir analizci olursa olsun, Londra ve Coventry'nin bombalanmasına kahramanca direnen ve 20. yüzyılın büyük bir kötülüğünü Müttefiklerle birlikte ezmek için yeterince güç sergileyebilen İngiliz yurttaşlarını pek takdir etmemekle yanılmıştı. Geleneksel olmayan bir solcu ve kuramsal olmayan bir sosyalist olarak Orwell, *1984*'ün basılmasının ardından Sağ'a

9. Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, 1981.
10. Bkz. T. Cushman, "George Orwell: Ethnographer of Modernity", *The Hedgehog Review*, 15 (1) (2013): 69-77.
11. A.g.e., s.74.

döndüğü düşünülerek Muhafazakâr Parti tarafından dahi çocuk olarak kutlanmış ve bağırlarına basılmıştı: Sadece distopyasının ana karakteri Winston Smith'in, Churchill'in ilk adını taşıması nedeniyle değil, aynı zamanda Ingsoc'a karşı acımasız eleştirilerinden dolayı da sağa yakın olduğu düşünülmüştür. Ingsoc, yani kitapta (*1984*) İngiliz sosyalizminin kısaltması anlamında kullanılan ifade, Orwell tarafından kişisel özgürlüklerin, siyasi özgürlüklerin ve insan onurunun katili olarak tasvir edilir.

Durum ne olursa olsun, iyi talihi onu ülkesinin seçkinlerini hor görmekten ve genel olarak insanlığa olan inancını kaybetmekten kurtarmıştı. Muhafazakâr Winston Churchill, İngiltere'nin en çok ihtiyaç duyduğu zamanda milletine verdiği ahlaki ve politik liderliğin bir sonucu olarak Orwell'in kahramanı oldu. Böylece *The Last European* [Son Avrupalı] olarak tasarlanan kitabın başlığı *1984* oldu, kitabın kahramanının adı da, kötülüğe boyun eğmeme cesareti ve iradesine sahip olan Winston Churchill'in adını ölümsüzleştirmek için Winston Smith olarak belirlendi. Korkuyu hor gören Mikhail Bulgakov gibi, George Orwell da korkuyu toplumun çöküşüyle sonuçlanabilecek en insanlıktan çıkarıcı tehdit olarak görüyordu; ona göre korku, varoluşsal bir ortak noktaydı ve insan hayatındaki iki ana unsurun kaynağıydı: bireysellik güçlerinin ve birliktelik güçlerinin temeliydi.

Zygmunt Bauman Nefes kesici ve kan donduran bir siyasi analiz sunuyorsun: "Batı'da demokrasi gibi görünen teknokrasiden, Rusya gibi açıkça diktatör, neo-emperyalist, revizyonist ve intikam peşinde koşan devletlere kadar hepsi". Yöntemler değişir, birçok açıdan keskin bir şekilde değişir ama iki yöntem de hayati yönden ve en çok endişe verici açıdan –"sosyal determinizmi ve siyasi kaderciliği" besleyerek– yüksek puan alır; seçim yapmak adına aralarında fazla fark yoktur. Gerçekten de Avrupa'nın üzerinde bir hayalet dolaşıyor: Alternatif yokluğunun hayaleti –özellikle gerçekten her şeyiyle çekici bir alternatifin yokluğu hissediliyor– böylesi bir alternatif kadercilik, acizlik ve hayal gücünün çöküşü ortamını ortadan kaldırmayı vaat eden

bir alternatif olmalı. Bu, ışığın sonunda karanlık bir tünel olan türde bir krizdir; bu krizde hayal kırıklığına uğramış umutlar, olasılık eksikliğiyle birleşti. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve demokrasinin son ve nihai zaferinin gürültülü ilanlarından sonra geçen yirmi beş yılda ne kadar yol katettik? Yelpazenin bir ucunda, "gözetimli demokrasi" modeli ile Putin tarzı post-Orwellci deneyler var; diğer yanda ise, Orwellci olmaktan ziyade Huxleyci bir demokrasi sunuluyor ya da daha doğrusu, Huxleyci araçları kullanarak Orwellci etkilere ulaşan ve –tekrar ediyorum– işlevleri, merkezi yapıdan çıkarıldığı ve bireysel olarak yönetilen "kendin yap" anlayışına bağlı kılındığı için Hakikat veya Sevgi Bakanlıklarına ihtiyaç duymayan bir demokrasi var.

Işığın sonundaki tünel (Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Claus Offe'un kehanet niteliğinde oluşturduğu bir ifade): Pek çoğumuz bu görüşü haksız ve yanıltıcı bulacaktır. Tam tersine, şu anın en dikkat çekici belirtisi, insanların, her zamankinden daha bariz şekilde tembel, beceriksiz ve insan tercihlerini toplumsal gerçekliklere dönüştürmekten aciz olan siyaset yapma yollarına alternatifler aramak için ciddiyetle yola çıkmaları değil mi ve genel olarak mevcut siyaset yöntemleri, insanın kendini ifade etme özgürlüğünü teşvik etme konusunda üstlendikleri görevde zaten iflas etmiş değiller mi? Buna alternatif arayan insanlar, bürokratikleşmiş siyasetin mükemmelleştiği dikey biçim yerine, artık yanal olan bir yöntemle, en son iletişim teknolojisi tarafından sağlanan eşi görülmemiş derecede güçlü ve etkili silahlarla savaşmıyorlar mı? Krastev, daha önce alıntılanan makalesinde bu tür bir varsayımı etkili bir şekilde çürütüyor:

> Bilgi ve iletişim teknolojileri yaygınlaştıkça, kamusal yaşam daha demokratikleşiyor ve bireyler daha güçlü hale geliyor. İnsanlar her zamankinden daha büyük hızla daha fazlasını öğrenebiliyor ve kendilerini daha hızlı ve kolay bir şekilde örgütleyerek otoriter rejimler için bir tehdit oluşturuyor. Bununla birlikte, aynı zamanda siyasette "Büyük Veri"nin yükselişi, hükümetlerin ve büyük şirketlerin, vatandaşların tercihleri ve davranış kalıpları hakkında neredeyse sınırsız miktarda bilgi toplamasına, organize etmesine ve bunlara anında

erişmesine imkân veriyor. Manipülasyon (bazen kulağa daha masum gelen "dürtme" etiketi altında sunuluyor) ve hatta zorlayıcılık olasılıkları belirgin bir şekilde karşımızı çıkıyor, dolayısıyla demokrasinin temellerine yönelik tehdit de bir o kadar belirgin bir hal alıyor. Hem dürtükleyen seçkinlerin hem de protestocu kitlelerin ortak noktası şudur: Yeni bilgi teknolojileri, onların faaliyetlerini kolaylaştırıyor ve her iki grup da halkın sandıkta ifade bulan tercihlerini pek önemli bulmuyor. Seçkinler seçimlere insanları dinlemek yerine onları manipüle etme fırsatları olarak yaklaşırken (Büyük Veri, oylamayı önemsiz bir geri bildirim kaynağı haline getiriyor), protestocular ise seçimleri politikayı şekillendirme araçları yerine gösteriler için fırsat olarak kullanmayı tercih ediyor.

Açık biçimde modası geçmiş, beceriksiz mevcut siyaset yapma biçimlerinin (ve özellikle de mevcut demokrasi modelinin) yerini almak adına gerçek bir şansa sahip alternatifler, "meydan insanlarının" (Thomas Friedman tarafından türetilmiş bir tabir) birkaç günlüğüne veya en fazla birkaç haftalığına çadır kurmakla organik olarak kesinlikle icat edemeyeceği şeylerdir. Hatta siyasi organları alternatifleri benimsemeye zorlama ihtimalleri de yoktur.

Büyük protesto hareketlerinin hiçbiri dünyayı, hatta ekonomiyi değiştirecek bir platformla ortaya çıkmadı. Bu anlamda, kapitalizme karşı olası bir devrimci faaliyet motoruna değil, kapitalizmin emniyet valflerinden birine bakıyor olabiliriz. [...] Protestolar her yerde siyasi statükoyu bozmayı başardı ancak aynı zamanda elitlere gerçek bir alternatif olmadığını göstererek onların güçlerini yeniden meşrulaştırmalarına yardımcı oldular. [...] Bu protestolar bir anlık olaylardır, bir hareket değildir. Bu bir siyasi öznellik patlamasıdır ve herhangi bir patlama gibi, tanımı gereği o da sürdürülemez.[12]

Protesto "hareketleri" (Krastev'in önerisini takiben, "protesto anları" olarak adlandırmayı daha çok tercih ederim) bize insanların neyi istemediği hakkında oldukça fazla şey söyler; bununla beraber hiç değilse çok az da olsa, bunun yerine neyi

12. Krastev, *Journal of Democracy* 25 (4) (Ekim 2014).

arzuladıkları hakkında da bir şeyler söyler. Sözde temsilcilerin ve vekillerin, insanların yaşam koşullarına, arzularına ve taleplerine karşı duyarsızlığına ve ayrıca yöneticilerin, toplumun sefaletini ortadan kaldırmak veya en azından hafifletmek için herhangi bir şey yapma konusundaki bariz yetersizliklerine (ve varsayılan heves eksikliğine) öfke duyulduğunu biliyoruz. Makul olarak, insanları meydanlarda toplanmaya iten şeyin, uzun süredir birikmiş olan güvensizliklerini ve öfkelerini boşaltma ve bu duyguları ne kadar güçlü bir şekilde hissettiklerini gösterme ihtiyacı olduğunu tahmin ediyoruz. Kendileri için hayati önem taşıyan şeylerin gittiği yönden korktuklarını ve mevcut güçleri komadan uyandırmaya ve onları bu yönü değiştirmek yönünde zorlamaya kararlı olduklarını da varsayabiliriz ama ne yönde değiştirmek istediklerini bilmiyoruz. Gerçi bu soruya, "meydan insanları" protesto için sokaklara çıkmadan çok önce Franz Kafka'nın yanıt verdiğini düşünüyorum:

> Bir borazan sesi duydum ve hizmetçime bunun ne anlama geldiğini sordum. Hiçbir şey bilmiyordu ve hiçbir şey duymamıştı. Geçiş kapısında beni durdurdu ve sordu: "Efendi nereye gidiyor?" "Bilmiyorum" dedim, "yalnızca buradan çıkmalıyım. Buradan çıkmak, başka bir şey değil, amacıma ulaşmanın tek yolu bu." "Yani amacını biliyor musun?" diye sordu. "Evet" diye yanıtladım. "Az önce sana söyledim. Buradan çıkmak; benim amacım bu."[13]

Ve ilkini tamamlayan ikinci bir yanıt da şöyleydi:

> Hiç kimse, hiç kimse Hindistan'a giden yolu aşamaz. Onun zamanında bile Hindistan'ın kapıları ulaşılmazdı ama Kral'ın kılıcı onlara yolu gösterdi. Bugün kapılar daha uzak ve daha yüksek yerlere çekildi; hiç kimse yolu göstermiyor; birçoğu kılıç taşır ama sadece onları savurmak için taşırlar bu kılıçları ve onları takip etmeye çalışan gözün kafası karışır.[14]

---

13. Nahum N. Glatzer (Ed.), Çev. Tania Stern ve James Stern in *The Collected Short Stories of Franz Kafka*, Penguin 1988, s. 449.
14. A.g.e.,s. 415.

Dünyanın Üreticileri, Birleşin! (Amedeo D'Adamo'nun İngilizce çevirisinde yayımlanmak üzere hazırlanmış bir "manifesto") başlıklı manifestolarında Mauro Magatti ve Chiara Giaccardi, artık hiç kimsenin herhangi bir şekilde "Hindistan'a giden yolu aşamayacağı" bilmecesini çözmeye çalışan bizlere değerli bir ipucu veriyor. Zincirlerimizi kırdığımız ve zincirlerimizle beraber hafızamızda bıraktığı izleri de yok ettiğimiz, tekrar zincire vurulabileceğimize dair esrarengiz korkuyu kafamızdan atabildiğimiz bir toplum yaratmanın beklenmeyen sonuçlarına dikkat çekiyorlar: "Hepimiz özgür olmak istiyoruz ve özgür olursak, o zaman daha da özgür olmak istiyoruz". Böylesi bir toplumda –(henüz) Doğu'daki muadilinde olmasa da bizim Batı toplumumuzda– şunu istiyoruz:

> tüm olasılıkları açık tutmak istiyoruz, asla tekrar edemeyeceğimiz anın içinde masumca eriyen geçici bir zaman dilimine itiyoruz kendimizi. [...] Paradoksal olarak, seçimin kendisi, olasılıkları azalttığı için kısıtlama haline geliyor: Bu nedenle sonunda seçim yapmaktan kaçınıyoruz. Ya da daha doğrusu, sadece, geleceği ipotek altına almayan ve dolayısıyla anında unufak edilebilen seçimler kabul edilebilir hale geliyor.

Bu kelimelerin, Batı'daki siyasi oyunun durumunu aktardığına inanıyorum; Doğu'da ancak gelecekte olabilir (?). Avrupa'nın Batısı ve Doğusu, astronomik zamanı paylaşıyor olsalar da, tarihsel zamanı paylaşmadıklarını söyleyebilirim. Nelson Mandela, *Long Walk to Freedom** adlı anı kitabında bizi bu anakronizmin sonuçları konusunda uyarmıştır:

> Hapisten çıktığımda, misyonum hem ezilenleri hem de ezenleri özgürleştirmekti. Bazıları bunun artık başarıldığını söylüyor. Durumun böyle olmadığını biliyorum. Gerçek şu ki henüz özgür değiliz; sadece özgür olma özgürlüğünü, ezilmeme hakkını elde ettik. Yolculuğumuzun son adımını atmadık, daha uzun ve daha da zorlu bir yolun

* Nelson Mandela, *Özgürlüğe Giden Uzun Yol*, Çev. Osman İşçi, Aram Yayınları, 2015. (y.h.n.)

> ilk adımını attık. Çünkü özgür olmak sadece insanın zincirlerini atması değil, başkalarının özgürlüğüne saygı duyacak ve geliştirecek şekilde yaşamasıdır. Özgürlüğe olan bağlılığımızın gerçek testi daha yeni başlıyor.

Magatti ve Giaccardi, Mandela'nın mesajını açıklarken şuna işaret ederler:

> Her zaman varolan aşırı büyük tehlikelerden kaçınmak için, "özgürlük sırasındaki özgürlüğün", "baskı altındaki özgürlükten" farklı sorunlar sunduğu kabul edilmelidir. Gelişmiş demokrasiler henüz bu kültürel kaymayı ele almamıştır. Bu gecikme, bugün özgürlüğe yönelik en ciddi tehditlerin özgürlük eksikliğinden değil, özgürlüğün esasen beklenmedik sonuçlarından kaynaklandığını kabul etmemizi engelliyor.

Uzun lafı kısası: "Doğu Avrupa siyaseti tarafından kaybedilenlere" işaret etmenin "Batı Avrupa'nın deformasyonlarına da daha fazla ışık tutacağı" şeklindeki önerine yürekten katılıyorum; ama Doğu Avrupa siyasetinde "kaybedilenlere" odaklanmanın biraz yanıltıcı olduğundan şüpheleniyorum çünkü henüz sahip olunmayan bir şey "kaybedilemez". Batı Avrupa'da aşikâr olan insanların temel özgürlüğü –yüzlerce yıl verilen zorlu mücadelelerin ardından farkında olmadan varlığı kabul edilecek ölçüde aşikâr hale gelen, dolayısıyla da üzerinde düşünülmeden kabul edilen (Heidegger buna *zuhanden* diyebilirdi) özgürlükler– Doğu Avrupa'da *vorhanden* [uygun] bir şekle bürünecek zamanı ve fırsatı bulabilmiş değildir: Bu özgürlükler tüm gizemleri ve paradokslarıyla fark edilmek ve saptanmak durumundadır, aynı zamanda acil tamamlanma ihtiyacı duyan ancak kavranması henüz tamamlanmamış bir konu olarak algılanır, ayrıca bir eylem çağrısı niteliği de taşır. Yapabileceğimizi ve yapmamız gerektiğini önerdiğin şeyi yaparsak Leonidas, gerçekten de Batı Avrupa'nın deformasyonlarına "daha fazla ışık tutacağız". Ancak Doğu'da henüz geride bırakılmamış olan, kolektif hafızada ve alışkanlıklarda hâlâ canlılığını koruyan uzun özgürlüksüzlük

döneminde insanların alışkanlıklarına ve dünya görüşlerine işlenmiş deformasyonlarla karşılaştırıldığında, Batı'ya musallat olan oldukça yeni türdeki "deformasyonların" farklı doğasını ortaya çıkarmamız ve çözmemiz neticesinde bunu yapabiliriz. Avrupa'nın doğusunda olduğu kadar Batı'da da demokrasi müthiş tehlikelerle karşı karşıya; ancak karşılaştıkları tehditler farklı kaynaklardan geliyor ve kendilerini farklı "deformasyon" setleri biçiminde gösteriyor.

Bununla birlikte, bilgi yollarının kesiştiği bir dünyada astronomik zamanı paylaşmak, oldukça çeşitli etkilerle ve ilham kaynaklarıyla yamalı melez karışımlar üretmek açısından üretkenlik sağlayabilir ve ideal tiplerin bozulmamış saflığını bozmaya yatkın olabilir ("çoklu modernite" kavramının popülerliğinde yansıma bulan bir durumdur). İkilikler, bir keşif aracı olarak kullanışlıdır; ancak bu ikiliği iki tam, kendi kendine yeterli ve içine kapalı bütünlüğün ampirik bir yan yana gelmesi olarak ele almak yanlış olur.

3
Modernitenin Büyük Vaatlerini Nerede Bulabiliriz? Cesur Yeni Dünya'da Korku ve Tiksinti

Leonidas Donskis 21. yüzyılın başında, iktidarın başarılı bir şekilde kullanılmasının, ister makul ölçüde şiddet ister iyi bir ekonomik performans şeklinde tezahür ediyor olsun, giderek artan bir şekilde bireysel özgürlükleri, sivil özgürlükleri ve insan haklarını terk etme lisansı haline geldiği bir dünyada yaşıyor olmamız kuvvetle muhtemel görünüyor. Ne yazık ki, hiçbir sosyal ağ, kitlesel eğitim veya ortaya çıkan küresel duyarlılıklar bu mantığı değiştiremiyor.

Niccolò Machiavelli'den bu yana, insan bilinci ve duyarlılığı dünyasında sessiz bir devrim gerçekleşti. Diğerlerinin yanı sıra

Thomas Aquinas tarafından verilen hakikat ölçütü ve tanımı (hakikati bir şeyin akla uygunluğu olarak tanımlar: *adaequatio rei et intellectus*) bilim ve felsefede hâlâ geçerli olsa da, kuşkusuz pratik yaşamda ve politikada geçerliliğini yitirdi, ayrıca artık gücün Tanrı'dan geldiğine ve siyasetin özünde bir erdem meskeni ve bir bilgelik biçimi olduğuna da inanılmıyor. Machiavelli'nin siyasal düşüncesi tarafından tasarlanan modern devrim, en iyi onun *verità effettuale* ("etkili hakikat") kavramında somutlaşır; bu sayede hakikat, pratik –aslında pratik eylem– haline gelir. Siyasette hakikat, eylemi üreten ve sonuçlara ulaşan kişi tarafından oluşturulur fakat o eylemi ve sonuçlarını erdemin ışığında tanımlayan, dile getiren ve sorgulayan ya da bunları klasik kanon bağlamında inceleyen kişi tarafından üretilmez. Bu durum bize, hakikatin başarı demek olduğunu ve bunun tersine başarının da hakikat olduğunu söylemektedir.

Bu yaklaşıma göre, kalıcı bir pratik yaratan, bir fikri eyleme dönüştüren ve bu fikri kurumsallaştıran politikacı, hakikati yanına almış demektir. Bütün bunları nasıl yaptığı ikinci derecede önemlidir. Bu, araçları haklı çıkaran bir amaç değildir, tüm dönemlerden ve çeşitli kültürlerden şüphecilerini ve eleştirmenlerini, doğru, tarihsel ve ölümsüz olarak kabul edilen aynı siyaset ve yaşam biçimine sıkıştıran bir etkendir. Hakikat, hafızada kalan şeydir, başarısızlık ise ölmeye, fiyasko ve utanç olarak damgalanmaya mahkûmdur. Erdem ve daha yüksek ahlakı göz ardı etmek pahasına hayatta kalmak, modern dünyanın erken dönemlerinden gelen bir çağrı olarak ortaya çıkıyor; ancak daha sonra bu ses, Sosyal Darwinistler ve ırkçılar tarafından çarpıtılarak hayatta kalma mücadelesinin sembolik merkezine dönüştürülmüştür.

Devleti merkezileştiren ve muhaliflerini tasfiye eden tiran, milletinin babası olurken, aynısını yapmaya çalışan ancak hedeflerinin hiçbirine ulaşamayan veya kaybeden bir despot, evrensel bir aşağılamayı hak eder ve kesin olarak unutulur. Bir darbeyi veya devrimi başarıyla gerçekleştiren güçler, gerici, ahlaki açıdan iflas etmiş kurumlara karşı kahraman isyancılar haline gelirler

ancak başarısız olurlarsa sadece komplocular veya isyancılar şeklinde kalırlar. Utanç ve leke, erdemin reddine, kötülüğün kucaklanmasına ve aktif olarak kötülük seçimine değil, güç kaybına, ona tutunamamaya, yenilgiye uğramaya bağlıdır. Güç onurlandırılır ancak mutlak güçsüzlük veya hatta sadece zayıflık, kendi başına felsefi bir anlayışı veya herhangi bir sempatiyi hak etmez. Bu paradigmada, sempati ve merhamet sadece güç alanına katılmayanların sergileyebileceği bir özellik olabilir. Oyunun içindeysen, seni bekleyen ya başarıdır ya da ölüm ve yok oluş. Ölüm basit bir unutulma olabilir hatta aynı şeydir diyebiliriz.

Bu nedenle modern araçsallığın bu paradigmasında ihanet kolayca meşrulaştırılır: İktidarın elde tutulması veya genişletilmesiyle sonuçlanıyorsa, ihaneti devlet adına acı verici bir fedakârlık veya büyük ve ortak bir amaç ya da ideal olarak konumlandırmak kolaydır. Ancak ihanet başarısızlıkla sonuçlanırsa ve komplocular fiyaskoya neden olursa, o zaman sembolik otoritenin ve devlet mekanizmasının yardımıyla, bu ihanet, devlete en büyük sadakatsizlik kategorisine güvenli bir şekilde yerleştirilir: artık bu, vatana ihanettir. Komplo iyi giderse ve devlet başkanı veya kurum başkanı tasfiye edilirse veya en azından taviz verilirse, komplocular vatansever ve devlet adamı olurlar ama eski sistem hâkim olur ve komployu örgütleyenlerin hepsini süpürürse, bu kişiler sadece yok edilmekle kalmaz, aynı zamanda hain ve sadakat göstermekten aciz kişiler olarak damga yerler, yani her yönden zayıf kişiler olarak tarihe gömülürler.

Son olarak, bir de ihanet metafiziği vardır. Bu metafizik, eski arkadaşlarla, ortaklarla, silah arkadaşlarıyla ve ideallerle ilgili hayal kırıklığı olarak açıklanabilir ancak bu, meselenin özünü değiştirmez. Kendini bu şekilde yorumlayan bir ihanet, kendi yarattığı hayal kırıklığının ve yeni bir dünyanın keşfinin naif bir rehinesi gibi görünebilir ancak bunun derin nedenleri başka bir yerde yatmaktadır. Çağımızda ihanet, duruma göre davranan (durumsal) insanın şansı, kaderi ve uygulaması haline gelmiştir; bu insan özünden koparılmıştır, diğer insanlardan izoledir ve onlar tarafından izole edilmiş bir pragmatist ve araçsalcıdır. İyi

bilindiği gibi, bugün pişmanlık ve suçluluk, tıpkı dozu dikkatle ayarlanmış nefret gibi, kamusal iletişim oyunlarında siyasi metalar haline geldi. Aslında sadakatsizlik, araçsal aklın ve durumsal erdemin bir unsuru olarak kullanılmaktadır ancak belki de henüz o ölçüde bir ticaret nesnesi haline gelmemiştir.

Kesintili insan bağları, şişirilmiş sözler ve yeminler dünyasında, sadakatsizlik artık şoke edici değildir. Sadakat, kişiliğimizin merkezinde olmayı ve bir insanın tüm kimliğini bütünleştiren bir güç olmayı bıraktığında, ihanet durumsal bir "norm" ve "erdem" haline gelir. O zaman siyasete ne olur? Durumsal –ya da Erich Fromm'un bir zamanlar dediği gibi mobil– hakikat insanlar için bir sığınak haline gelir. Siyaset, çeşitli tonlarda macera arayanlara, suçlulara ve dolandırıcılara kendini kolayca teslim eder. Kazanan her şeyi alır, tıpkı giderek daha rekabetçi hale gelen ve araçsallaşan dünyamızda başka alanlarda olduğu gibi.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ve Avrupa'da komünizmin çöküşünün üzerinden yirmi beş yıl geçti. Bu gerçekten uzun bir zaman ve Avrupa'da tanınmayacak kadar çok şey değişti. Bu nedenle, şu soruyu sormak gayet meşru görünmektedir: Şimdi ne noktadayız ve ne yapılmalı?

Şunu söyleyerek başlamak isterim: Siyasi değişimin paradokslarından biri şudur ki, ne kadar az güce sahip olursanız, ahlaki ve politik anlamda o kadar kararlı olabilirsiniz. Doğu Avrupalı muhalifler, modern siyasetin iki değerli metası olan nefret ve korkuyu hiçbir zaman istismar etmediler. Bunun yerine, insanlık adına sorumluluğu ve insan haklarına bağlılığı vurguladılar. Kendini mağdur haline getirme, kasıtlı ve memnun güçsüzlük, kasıtlı olarak geri çekilme, kişinin kendi mağduriyetini kucaklaması ve kimin en çok acı çektiği sorusuna dayanan karşılaştırmalı şehitlik yarışı da (sanki bir kişinin acısı bir başkasının acısı ile tartılabilirmiş gibi) bu yaklaşımın unsurları arasına girebilir.

Komünizmin çöküşünden yirmi beş yıl sonra, mağduriyetimizi dış politikanın bir unsuru olarak kullanmanın cazibesine kapıldık: Gücümüz kalmadığı anda, güçsüzlük ve ısdırap, bizi Küresel İlgi Cenneti'ne götüren pasaport halini alabiliyor. Bazen siyasi başarısızlıklarımızı ve yakın tarihin düşüş noktalarını kaçınılmaz olarak güçsüzlüğümüzden veya etrafımızdaki sonsuz manipülasyonlardan kaynaklanan bir şey olarak açıklamaya kadar ileri gidiyoruz. Bu yöntem, artan ısdırabımıza ve güçsüzlüğümüze daha fazla dikkat çekerek daha fazla ahlaki meşruiyet kazanmamızı sağlaması suretiyle günümüzdeki güç oyunlarında oldukça popüler bir manevra gibi görünse de komünizmin yenildiği günlerde işler çok farklıydı.

Bu durum genel olarak, mevcut Doğu ve Orta Avrupa'da garip bir eğilim konumundadır; çünkü popülerlik, tanınma ve güç uğruna ne pahasına olursa olsun ilgi çekmeye yönelik küresel bir eğilimden kaynaklanmaktadır. Yürek burkan hikâyeler, mahremiyetin terk edilmesi ve kendini ifşa etme, mahrem olanı kamuya aktarmanın yüksek sanatını gerçekleştirebilen, kişisel ve mahrem hikâyelerini kamu malı haline getiren ve hatta son dakika haberlerini gerçekleştirebilenler için prestij ve güç elde etmenin araçları haline geldi; artık büyük talep gören bir sanat oldu. Normalde bu sanat ünlülerin işidir ancak entelektüeller ve politikacılar, senin Zygmunt, kitaplarında belirttiğin gibi, ünlü veya mağdur olmadıkları zaman hayatta kalamazlar.

Durum ne olursa olsun, yirmi beş yıl önce işler böyle değildi. Doğu ve Orta Avrupa, korkusundan ve geri çekilmesinden ziyade korkusuzluğuyla ve olaylara müdahil oluşuyla ünlenmişti. Eski SSCB'deki Helsinki grupları, Rusya'daki Memorial grubu muhalifleri ve diğer muhalif ve karşıt görüşlü birimler, Polonya'daki Dayanışma hareketinin, Doğu ve Orta Avrupa'daki cesaretin ve düzensiz birliklerin doruğa çıkışının öncüleriydi. O günlerde insanlar kendi öz-değerlerini, haysiyet ve özgüven duygularını nasıl geri kazanacaklarıyla ilgilendikleri için, neredeyse hiç kimse acı ve mağduriyet hakkında konuşmuyordu.

Söylemeye gerek yok, burada korkusuz bireylerden oluşan oldukça küçük gruplardan bahsediyoruz; küçük gruplar olsalar da, bireysel cesaretlerini halkın coşkusuna ve aynı zamanda doğru davaya olan güçlü bir inanca çevirerek komünizmi Avrupa sathından uzaklaştırmayı mümkün kılan onlardı. Doğu ve Orta Avrupa'nın özgürlük mucizesinin arkasında korku ve nefret yerine cesaret vardı, hem 1989'daki *Annus Mirabilis*'te [Mükemmel Yıl] hem de Czesław Miłosz ve Milan Kundera tarafından ifade edildiği şekliyle Bir Başka Avrupa'nın kurtuluşunu ve özgürleşmesini önceleyen ve öngören muhalefet yıllarında cesaret ön plandaydı. Bu durum, özellikle Sovyet rejimi ve uyduları tarafından kitlelerin siyasi seferberliğini ve toplumsal kontrolü sağlamak için sonuna kadar kullanılan nefret ve korkuyla keskin bir tezat oluşturuyordu.

Korkuya karşı duyulan küçümseme, Doğu ve Orta Avrupa düşüncesinde, muhalefet ve özgürlük politikasına derinden kök salmıştır. Rus şair ve muhalif Natalya Gorbanevskaya'nın ısrarla önerdiği gibi, George Orwell'e Onursal Doğu Avrupalı unvanını verirken, Orwell'in *1984*'ünün de bu karakteristik Doğu Avrupa ahlaki kaygısını ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. *1984*'ün ana karakteri Winston Smith ve sevgilisi Julia da korkuyu hor görürler, korkuyla yüzleşip kendileri açısından ortadan kaldırmak için çok mücadele ederler.

George Orwell'in 1948'de yazdığı distopyasından (*1984*) önce, Mihail Bulgakov *Usta ve Margarita*'da korkuyu kötülüğün kaynağı olarak tasvir ediyordu. Ona göre korku, bir arkadaşımıza ihanet etmemizin, bir akıl hocasına vefasızlığımızın ve onu reddetmemizin sebebidir, bizimle göz teması kurmuş ve hem dikkatimizi hem de imgelemimizi esir almış olsa bile bir insanın hayatının sorumluluğunu alamamamızın ana nedenidir. Pontius Pilatus'un, ellerini yıkadıktan ve Joshua'nın (Bulgakov'un Maniheizmden ve Ernest Renan'ın Hıristiyanlık tarihi yorumundan derinden etkilenen şaheserinde İsa Mesih'in adıdır) çarmıha gerilmesine izin verdikten sonra kendisinde en çok nefret ettiği şey korkudur.

Doğu Avrupa, nefret ve korkuyu yenerek, büyük düşünürlerinin ve seçkin yazarlarının sessiz vaatlerini ve ahlaki yükümlülüklerini yerine getirdi. 1989'da Doğu Avrupa'da komünizm cesaret, kararlılık, korkusuzluk ve dayanışmanın bir sonucu olarak yıkıldı. Michael Ignatieff tarafından ifade edilen ince bir noktayı tekrarlamak gerekirse, insan hakları söylemi Doğulu cesaretin ve Batılı örgütlenmenin sonucuydu. Günümüz Doğu Avrupa'sındaki bazı politikacıların ve kamuya mal olmuş kişilerin, insan haklarını, yalnızca Batı'nın insanları kontrol etmek için kullandığı, sekülerizm ve azınlıklara saygı gibi "topluma yabancı" değerleri empoze etmek için ürettiği bir Batı Avrupa icadı olarak tanımlama eğiliminde olması ne kadar ironiktir. Bu yaklaşım, özellikle "geleneksel değerler" veya "gerçek aile" olarak adlandırılan şeylere veya homofobik ve Avrupa karşıtı anlayışın diğer absürtlüklerine ilişkin gülünç yasaları savunmak söz konusu olduğunda geçerlilik kazanmaktadır.

Bize ne oldu? Milan Kundera, "Orta Avrupa'nın Trajedisi" adlı makalesinde, tüm Orta Avrupa isyanlarının ve devrimlerinin esasen romantik, nostaljik ve aslında muhafazakâr ve anakronistik olduğunu yazmıştır.[1] Özellikle erken modernitesinden dolayı Avrupa'yı idealleştirdiğimiz için özgürlük ve demokrasiyi Avrupa ile sıkı sıkıya özdeşleştirdik ve özgürleşme politikalarımızı Avrupa'ya dönüş olarak şekillendirdik. Modernitenin Sovyet versiyonunun en acımasız olanı olduğunu düşündük ve bu nedenle onun yerine Avrupa'yı koymaya çalıştık; yine de sorun şuydu ki, tasavvur ettiğimiz ve kendimizi özdeşleştirdiğimiz türdeki Avrupa bizim isyanlarımız sırasında mevcut değildi. İşler daha iyi ya da daha kötü olmadı; sadece hayal ettiğimizden, olacağını ve olması gerektiğini düşündüğümüzden radikal ölçüde farklı bir şey oldu.

Şarkıların söylendiği kadife devrimlerimiz, toplumsal değişimi nasıl durduracağımızla ilgiliydi. Bununla beraber bizler, Avrupa'daki kendi bölgemizi bir laboratuvara dönüştüren hızlı bir sosyal ve siyasi değişimin esirleri haline geldik; bu labora-

1. Milan Kundera, "The Tragedy of Central Europe", Çev. Edmund White, *The New York Review of Books*, 31 (7) (26 Nisan 1984): 33-8.

tuvarda tarihin akış hızı, belirsizlikleri ve güvensizlikleriyle beraber benzeri görülmemiş bir ivmeye ulaşıyor. Örneğin, son yirmi beş yılda yarım milyondan fazla insan Litvanya'yı terk ederek ABD, Birleşik Krallık, İrlanda, İspanya, Almanya veya başka yerlere yerleşti. Polonya ve Slovakya benzer zorluklarla karşı karşıya olduğundan, bunun pek de Litvanya'ya özel bir durum olduğu söylenemez. Çarpıcı toplumsal ayrışmalar ve yaygın yozlaşma, Doğu Avrupalıları, AB'ye katılımları da dahil olmak üzere en etkileyici başarıları olan konularda bile, sık sık hayal kırıklığına uğrattı.

Burada çok önemli bir nokta geliyor. Popülizm ülkelerimize geldi ve kendisini büyük bir siyasi yörünge olarak sağlam temellerle yerleşik hale getirdi. Peki o zaman popülizm nedir? Ulusun refahı söz konusu olduğunda abartılı bir vatanseverlik biçiminde ifade edilen gerçek bir endişe midir popülizm? Aslında öyle denemez çünkü bu olgunun gerçek temeli başka bir yerde yatıyor. Popülizm, şahsi unsurların ustaca bir şekilde toplumsal unsurlar haline getirilmesidir; ayrıca korkuyu sonuna kadar kullanmak adına da ek bir yeteneğe sahiptir. Çok iyi bildiğimiz gibi korku ve nefret ikiz kardeşlerdir. Biri asla diğeri olmadan yürümez.

Gerçi bu sefer korku, Orwell'in iki dakikalık nefret seansında olduğu gibi örgütlü bir nefret olarak dışa vurulmaz ya da Parti tarafından düzenlenen, Sovyetler Birliği ve diğer Halk Demokrasilerinde uygulanan bir kolektif histeri ve grup nefret gösterisi şeklinde tezahür etmemektedir. Bunun yerine, toplumsal ilgi alanı mertebesine yükseltilmiş veya bazen kitlesel takıntıya dönüştürülmüş belli bir kişiye karşı duyulan korku söz konusudur.

Bu noktada korkunun neye karşı olduğu sorusu ortaya çıkar. Cevap oldukça basittir: Aşırı sansasyonel medya yayınları, magazin başyazıları ve komplo teorileri neticesinde yüz hatlarına göre yaftaladığımız, kendi güvensizliklerimizi ve belirsizliklerimizi kişileştirme noktasına gelen herkese karşı duyulan korkudur bu. Bu korku İslam'a ve müslümanlara, göçmenlere, gay ve lezbiyenlere, tanrısız insanlara, yeni Yahudi dünyası komplolarına karşı duyulan korkudur. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Charlie Hebdo trajedisinden sonra Mark Lilla'nın Fransa'ya ilişkin keskin analizinde gösterdiği gibi, Michel Houellebecq'in yeni romanı *Soumission*, onun distopik, provokatör, polemikçi ve hicivci bir yazar olarak (bugüne kadar öyle biriydi) birincil ve ana amaçlarına hizmet etmek yerine, Aşırı Sağ'ın elinde güçlü bir araç haline gelmiştir.[2] Bir korku toplumunda, kahkaha bir savaş çığlığı haline gelme riskini taşır ve hiciv, tüm uyarı romanları gibi, korku ve nefretin kasvetli siyasi broşürlerine çevrilmeye yatkındır.

Bizi asla bir parçası olarak kabul etmeyeceğini düşündüğümüz türden bir Avrupa haline geldik. Avrupa'nın daha önce aleyhimize işleyen tüm fobilerini ve klişelerini benimsedik. Dünya Küresel Tek Bir Doğu ve Orta Avrupa haline geldi. Bu durumda, değişiklik geri dönülemez olabilir.

Zygmunt Bauman Şöyle yazdın: "Hakikat başarı demektir ve tersine, başarı da hakikattir" ve ekledin: "Kazanan her şeyi alır". Bence de bu doğru ve bundan başka gerçeklik yok gibi. Hakikate ilişkin bütün hakikat bu mu? Bence daha fazlası da var.

Başlangıç olarak, sanırım ifadelerinin ardında yatan gizli önermeyi hecelememiz gerekiyor: "Hakikat" agonistik bir kavramdır; antagonizma, dövüş, yarışma, çatışma, mücadele gibi kelimelerin olduğu lugata ait bir kavramdır. Söylemde "hakikat" fikri ne zaman ortaya çıksa, karşıtların, rakiplerin, kötüleyicilerin varlığına işaret eder: Hakikatin gelişini çağıran (veya gerektiren?) şey onların karşı çıkışıdır. Gerçekleşmesi ihtimali düşük bile olsa, genel bir fikir birliğiyle ortaya çıkacak bir hakikat kavramı gereksiz olacaktır. Bu tuhaf durum ezelden beri genel olarak hâkim olsaydı, böyle bir kavramın doğuşu düşünülemezdi.

2. Mark Lilla, "Slouching Toward Mecca", *The New York Review of Books*, 62 (6) (2-22 Nisan 2015): 41-3.

Tekil "hakikat" kelimesi, paradoksal olarak, onun çoğulluğunun dolaylı bir ifadesidir. "Bu hakikidir" savı, anlamını "Bu hakiki değildir" iddiasıyla ayrılmaz bir şekilde eşleştirilmiş olmaktan alır. Bu nedenle, açıkça reddettiğini gizli olarak varsayar/iddia eder/onaylar. Belki de kendi kökenine bir savaş ilanıdır; yani kendisini doğuran gidişata ihtiyaç doğurarak bütünleyen, var eden duruma karşı savaş ilanıdır. Bu durum, zihniyet, bakış açısı, görüş ve inançların çoğulluğu tarafından belirlenir. Doğru olmak ya da "haklı olmak", uzlaşmaz –ya da uzlaşmayı reddeden– iddiaların çoğulluğu arasındaki rekabette bir parça hissedir ve bu hisseden başka bir şey olarak düşünülemez. Böyle bir çoğulculuk, insanın dünyada varolma biçimlerinin çeşitliliğinin kaçınılmaz bir sonucudur ve dolayısıyla hiçbir ihtimalle ortadan kaldırılamaz (inanıyorum ki, hem ortadan kaldırılamaz hem de onarılamaz). Başka bir deyişle: "Hakikat, (Whitehead'in terminolojisiyle) temelde tartışmalı kavramlar"ın bulunduğu büyük aileye aittir.

Devam etmek gerekirse bu aile gerçekten büyüktür ve sürekli genişlemektedir. Üyelerinin tümünün ve her birinin tabi olduğu rekabetin karakteristik özelliği, betimleyici ve aksiyolojik unsurların bir araya getirilmesidir; yani bir şeyin, yeterlilik arayışıyla değerlemeye tabi tutulmasıdır. Bu genel kuralın iki sıradan örneği şöyle olabilir: Tamamen aynı olan bir davranış şekli, bir yenilikçinin ve çığır açan birinin ya da bir beceriksizin ve sorun çıkaran kişinin özellikleri olarak adlandırılabilir; aynı türden eylemler teröristlerin veya özgürlük savaşçılarının eylemleri olarak adlandırılabilir. Bunların hepsi de çok yaygındır. Bir şiddet eylemi ile bir kanun uygulama eylemi arasındaki farkı düşünün. Tüm duyu organlarımızın aynılarıyla donanmış ancak değer hiyerarşilerimizden habersiz uzaydan gelen bir ziyaretçi, birini diğerinden ayırt edebilir mi?

Böylece bir ikilemle daha karşı karşıyayız ama daha derin, bununla beraber akıllara daha da durgunluk verici bir ikilem bu ve filozofları endişelendirip yüzyıllarca meşgul etmesine rağmen yine de "evrensel olarak kabul edilmiş" bir çözümden

çok uzakta bulunuyor. *Rei* [şeyler] uzayında doğruyu ve yalanı birbirinden ayırmayı biraz başarılı bir şekilde gerçekleştirebilirsek, bu durumda aynı şeyi "değerlemeler" alanında yapmaya muktedir olabilir miyiz, hatta buna hakkımız var mıdır? Bir değeri "kanıtlamak" veya "çürütmek" için nasıl bir yol izlersiniz ve eğer varsa, prosedürünüzün sonucu bir hakikat yarışmasında ne ölçüde geçerli bir söz hakkına sahip olabilir (eğer bir söz hakkı varsa tabii)? Burada antik çağlardan beri sorulan soruları tekrarlıyorum; gerçi Pontius Pilatus gibi onlara cevap vermekten hâlâ aciziz ve hâlâ İsa Mesih'in bağlayıcı cevabını bekliyoruz. Elbette, çok sayıda yanıt sunuldu ancak şimdiye kadar hiçbiri "temelde tartışmalı statüden" kaçmayı başaramadı. Felsefi söylem alanında bundan kaçmayı başaran olmadı ve daha da önemlisi, insan pratiği alanında da kaçabilen olmadı. Bu durum hiçbir yerde kolektif hafızada olduğu kadar bariz bir şekilde belirgin değildir ve aynı zamanda kendi yerel eksikliklerini ve zayıflıklarını besleyen ve bunlarla beslenen "tarih siyasetinde" de durum açıkça ortadadır.

Kolektif hafızanın her çeşidi seçicidir ve seçici olmak dışında alternatifi yoktur ancak seçimi yönlendiren unsur, tarihin mevcut veya gelecek vadeden politikacılarıdır. Bu sadece senin dediğin gibi "başarı hakikattir" durumundan ibaret değildir. Siyasi başarı, tarihsel belleği revize etme yeteneği anlamına gelir (şehir sokaklarını ve meydanlarını yeniden adlandırmak, okul ders kitaplarını yeniden yazmak ve kamu anıtlarını değiştirmekle başlayarak) bu da siyaseti başarılı kılar veya en azından böyle yapması umulur. Winston Churchill'in iddia ettiği gibi, tarihi yazanlar galiplerdir. Ancak tarihin birbirini izleyen galipler tarafından sürekli olarak yeniden yazıldığını söylemek daha doğru olacaktır ve galiplerin, kazandıkları iktidarda kalmalarının koşulunun da, her zaman yeterli olmasa bile, anlatılarının bir sonraki yeniden yazmaya karşı bağışıklığa sahip olmasına bağlı olduğu söylenebilir. Gerçi bu geçici bir bağışıklıktır; muhakkak her zaman geçicidir. "Çünkü içinde yaşadığımız dünyada mesele artık yalnızca kolektif belleğin çürümesi ve geçmişe dair bilincin

azalması değil, geriye ne kadar hafıza kaldıysa bunlara saldırılması, tarihsel kayıtların kasıtlı olarak çarpıtılması, karanlık güçlerin hizmetinde mitolojik geçmişlerin icadıdır."[3] "Galipleri", sağlam temellere dayanan bir kazanma beklentisiyle bu ahlak dışı saldırılara başvurmaya yönelten ve imkân veren unsur, tarihsel belleğin esneklik hastalığı ve kısa yaşam beklentisidir. Henry A. Giroux, Irak'taki felaket gibi kaçıştan sadece birkaç yıl sonra, keskin, kısa ama şoke edici yakın tarihli bir çalışmada şöyle yorum yapmaktadır ("tarih siyaseti" oyununun şu anki durumuyla ciddi olarak ilgilenen herkesin okuması gereken bir çalışma konumundadır):

> Irak ve Suriye'deki krizle ilgili mevcut ana akım tartışma, ABD'de hem tarihsel hafızanın ölümüne hem de eleştirel düşüncenin çöküşüne dair mükemmele yakın bir örnek sunuyor. Aynı zamanda, üretilmiş cehalet ve toplumsal kayıtsızlıktan oluşan, son derece anti-demokratik bir kültürün ortaya çıkışına da işaret ediyor. Egemen medya, Senatörler John McCain ve Lindsay Graham gibi politikacıların ve Bill Kristol, Douglas Feith, Condoleezza Rice ve Paul Wolfowitz gibi retro yorumcuların aralıksız savaş tellallığına söz hakkı verdiğinde, tarihsel bellek kuşkusuz saldırı altına girer (Bush/Cheney yönetimi altında ABD'nin Irak'ı feci şekilde işgalini örtbas eden yalan ve aldatmaca ağını meşrulaştırmak için nasıl çalıştıkları göz önüne alındığında, hiçbirinin inandırıcılığı bulunmamaktadır).[4]

Giroux, yalanların, uydurmaların ve yapay olarak kurgulanan kamusal hafıza kaybının eşi görülmemiş bir kolaylıkla halkın tarihsel bilincinin içeriğini manipüle edebilmesi (ya da basitçe silmesi) konusunda "cehalet kültürünün" günümüz hegemonyasını baş sorumlu olarak görmektedir. Bu açıdan John Pilger'ı tekrarlamış olur; ona göre de, okuryazarlığın ölümünde ve cehaletin yurttaşlık erdemi olarak teşvik edilmesinde iş başında olan unsur, bir "özgüven hilesiydi", bu hileyle birlikte "güç sahipleri,

---

3. Yosef Hayim Yerushalmi, *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*, Schocken Books 1989, s. 105.
4. http://philosophersforchange.org/2014/07/01/anti-public-intellectuals-and-the-tyranny-of-manufactured-forgetting

düşünce hayatının Facebook'la sınırlı olduğu ve tarihsel anlatıların Hollywood'a emanet edildiği ebedi bir şimdiki zaman içinde yaşadığımıza inanmamızı isterler".[5] Seslendirmeli konuşmalar anlatının yerini, sığlık derinliğin yerini ve geçmişin enkazları arasında sörf yapmak düşüncenin yerini alıyor. Hatırlama değil, unutma kültüründe yaşıyoruz. Günümüzde, tarihsel hafızanın simsarları (aynı zamanda paydaşları), çabalarını hafızanın belleme güçlerini aşındırmaya ve tarihsel amneziyi teşvik etmeye odaklamaktadır.

Bahsettiğin diğer iki önemli konu hakkında da iki yorum yapacağım. Biri, bir zamanlar insan kimliklerine çimento atmak/bütünleştirmek için kullanılan tutkal konumundaki sadakati kovalayan ihanettir. Yine bu fenomen de, zamanın değerini düşürmesi, geçiciliği yüceltmesi ve "esnekliği" yaşama sanatındaki en üstün beceri düzeyine yükseltmesi açısından öne çıkan akışkan-modern kültürün geri kalanıyla iyi uyum sağlar. Sartrecı "projet de la vie" [yaşam projesi] yerine, günümüzde kendini tanımlama girişiminde en üstün (belki de yegâne güvenilir) kılavuz olarak bir rüzgâr gülü gibi olmak tavsiye edilmektedir: Mevcut durumdaki en ufak bir değişikliği anında kaydetme kabiliyeti nedeniyle tam anlamıyla övülmektedir. Böylesi bir yetkinlik, güncel modalardaki, geçici heveslerdeki ve zaaflardaki en ufak bir değişikliği ve bunların yanı sıra "kentteki güncel konuyu" ve "asıl oyunu" anında kaydetme yeteneğiyle takdir edilmektedir.

Boğulan adamın bir dal parçasına tutunma alışkanlığıyla çok uyumlu olan bu tür bir öğüt, Thomas Hylland Eriksen'in "anın zorbalığı" ve Stephen Bertman'ın "şimdici kültürün" baskısı, David Harvey'in zaman/uzay sıkıştırması veya Paul Virilio'nun hız/mekân baskısı dediği unsurlar altında yaşanan aceleci bir hayattan beklenebilecek olan yegâne şeydir (değil midir?). Bu aceleci kültürde tüm sağlam dayanak noktaları (geçmişin mirası ve vasiyetleri dahil) tekerleklere yerleştirildi, deniz fenerlerinin yerine yanıp sönen flaşlar kondu ve Barones Orczy'nin Scarlet

5. John Pilger, " 'Good' and 'Bad' War and the Struggle of Memory Against Forgetting", *Truthout* (14 Şubat 2014).

Pimpernel'inin avatarları diğer gezginlerin yerini aldı. Bunun sonucunda mantığın, deneyimlerle ve ampirik kanıtlarla ittifak yaparak, çağdaş erkek ve kadınların yaşamlarına anlam verebilmek için bizi yapmaya sevk ettiği şeyin, zombi bir terim olan "kimlik" yerine "durdurulamaz yeniden özdeşleşme süreci" kavramını kullanmak olduğunu öne sürüyorum. Bu durumda, diğer pek çok durumda olduğu gibi, siyasetin yöneticileri, tüketici piyasalarıyla işbirliği içinde, insanın varoluşsal durumunun akışkan-modern baş dönmesinden ve yarattığı büyük çaplı belirsizliklerden yararlanırlar.

Bahsettiğin pek çok meseleden seçtiğim son bir husus: Çeyrek yüzyıl önce özgürlüğe sıçrayan Doğu Avrupa devrimleri dizisinin çocuklarının başına gelen acımasız durum: "Tasavvur ettiğimiz ve kendimizi özdeşleştirdiğimiz türdeki Avrupa bizim isyanlarımız sırasında mevcut değildi". Böyle bir Avrupa hiç var olmuş muydu şeklindeki tartışmalı soruyu bir kenara bırakıyorum çünkü buradaki merkezi nokta, tüm radikal devrimlerde görülen ortak bir nokta olarak, statüko öncesi can sıkıcı ve itici şeylere duyulan kızgınlıktan dolayı hedefe dair bir vizyon derleme eğilimidir; bu nedenle her radikal devrim, çok sayıda çeşitli tali zayiatlar verme ihtimaliyle beraber, hüsrana uğramış umutların ve ölü doğan beklentilerin kurbanı olma riskini taşır. Dolayısıyla, beklendiği gibi devrimler, çok sık olarak, bebek katilliği suçuyla veya günahıyla suçlanır. Bu suçlamada bir miktar doğruluk payı vardır ancak daha önemli, hatta ufuk açıcı bir gerçeğin üzerini örtme aracı olarak hizmet eder. Şöyle ki: (muzaffer) devrimler, devrimden sonra devrimin ataları olarak seçilmiş kişilere dair kanıtlar toplayarak/yaratarak, devrim sonrasında bu kanıtlar doğrultusunda kendi neslini revize etmeye çalışan gönüllü katılımcı devrim çocuklarından oluşan safları sıklaştırmaya çalışır. Bununla birlikte, asıl vurgulamak istediğim nokta, devrimlerin gereğinden fazla ihmal edilen ancak çok daha önemli bir sonucunun da, baba katili eğiliminde olmalarıdır. Her halükârda, devrim sonrası toplumda ortaya çıkan siyasi seçkinlerin, devrimin babalarını, yani kamu saygısı

ve otoritesi açısından istenmeyen rakiplerini güçten düşürme, ifşa etme ve karalama eğilimi, Polonya siyaset tarihinin son çeyrek yüzyılını anlamlandırmak konusunda uzun bir mesafe almamızı sağlıyor. Sanırım Litvanyalı muadili için de benzer bir durum söz konusu. Yoksa yanılıyor muyum?

LD Hakikatin son derece ikircikli ve agonistik olduğuna dair saptaman hakikate en yakın şey olarak görünüyor. Ben burada hakikati Durkheimcı anlamda "hakikat" olarak değil, hakikatin kendisi hakkında hakikat olarak alıyorum. Aslında, mobilize ve dirençli halde olmamızı sağlayan, bizi modern yaşamın rahatsız edici karmaşıklıklarıyla yüzleşmeye hazır tutan agonistik kavramların özlemini çekiyoruz. Tam da bu nedenlerden dolayı, ister hayatlarımızın ve eylemlerimizin anonim bir onaya kavuşması kisvesi altında olsun, ister sosyal ritüelin maskeleri olarak kullanılma amacını taşısın, "inanca", "kimliğe" ve "topluma" çaresizce ihtiyacımız var.

Benzer şekilde, 19. yüzyılın, dünyanın siyasi haritasında yeni kolektif aktörlerin ortaya çıktığı dönem olduğunu düşünüyorum. Doğru, I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni ulus-devletler ortaya çıktı ancak medeniyeti şekillendiren bu yeni hareketin yolunu 19. yüzyılın ikinci yarısı açtı. O dönem, ulus kurma yüzyılı ve ayrıca halkların baharı dönemi olarak adlandırıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşananlar, modern Avrupa'nın siyasi destanının kapanış sayfasını teşkil etmesi açısından dünya tarihinde bir dönüm noktası olarak algılandı. Uluslar doğdu, devlet sınırları çizildi ve artık kimse aynı nehre ikinci kez girebileceğimize inanmıyordu. Hayır, tarihsel-siyasal zaman dilimimizi değiştireceğimizden kimse şüphelenmedi bile.

Uzun bir süre boyunca, giderek post-ulusal hale gelen bir dünyada yaşadığımızı sorgusuz sualsiz kabul ettik. Francis Fukuyama'nın belirttiği gibi, Berlin Duvarı'nın yıkılışı, karşıt ideolojilerin modern kanlı tarihinin sonunu işaret ediyordu. Eski Yugoslavya'daki korkunç savaşın Avrupa'ya indirdiği darbe iki yönlü oldu: Her şeyden önce, tüm Avrupa siyasetinin ve yumuşak

gücünün acizliğini, yarattığı ahlaki ve politik körlüğü ve kendi kendini nasıl da aldattığını gözler önüne serdi; Srebrenica'da 8000 sivilin Hollanda barış gücünün gözleri önünde iki gün içinde katledilmesi bu aldatmacanın zirve yaptığı noktaydı; bu katliam II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da insanlığa karşı işlenmiş açık ara en korkunç suç konumundadır. İkinci olarak da, insanların nasıl da kolaylıkla zamanda elli yıl geriye gidip radikal ölçüde farklı bir tarihsel-siyasal zaman dilimine geçebildikleri görüldü.

Bosna-Hersek'te en korkunç şey, insanların, mevcut gerçek olarak görülmesi gereken şeyle kesinlikle ilgisi olmayan bir anlayışla, dudaklarında isimler ve etiketlerle birbirlerini katletmeleriydi. Çetnikler (Sırp milliyetçileri ve monarşistleri) ve Ustashi (Hırvat faşistleri) gibi etiketler, kardeş savaşında yeni bir katliamı meşrulaştırmaya ihtiyaç duyulduğu anda gerçeğe döndü. 1990'larda Eski Yugoslavya'da gerçek Çetnikler ve Ustashiler var mıydı? Elbette hiçbiri yoktu. Ne yazık ki AB o zaman kendi tarihsel-siyasal zaman diliminde yaşıyordu. Bir zamanlar Pascal Bruckner'in Bratislava'daki bir konuşma sırasında söylediği esprili bir sözü yinelemek gerekirse, bir peri masalında gibiydiler.

O halde Eski Yugoslavya'da olan şey, rahatsız ya da politik olarak sorunlu bireylerin gerçeklikten çekilmesi, geçici olarak radikal ölçüde farklı bir tarihsel-siyasal zaman diliminde yaşamayı ve onu yeniden canlandırmayı seçmesiydi. Başka bir yerde yaşamayı seçtiler; bir hayal peşindeydiler, kısa vadeli bir logokrat* proje, seçici hafızanın yarattığı bir hayalet ve kasıtlı unutkanlık uğruna sosyal gerçeklikten çekildiler ve onu terk ettiler. Peki ya Rus devlet destekli propagandası tarafından sömürülen "Banderitler"** etiketini işittiğimizde ve okuduğumuzda hissettiğimiz déjà vu duygusuna ne demeli? Bugün Kiev'de kanlı canlı Banderitler var mı? Bir yıl önce Euromaidan Devrimi sırasında orada mıydılar?

---

* Sözcüklerin idaresi anlamına gelen bir ifadedir, kelime oyunlarıyla insan zihnine egemen olunması düşüncesini yansıtır. (ç.n.)

** Ukrayna'daki çeşitli sağcı örgütlerin üyelerine verilen isimdir. (ç.n.)

Aslında, basit beyin yıkama ve propaganda gibi bir durumdan hareket ederek, şimdiki zaman diliminden çekilmek ve sonunda ona geri dönüş yapmak gibi daha karmaşık bir fenomene gitmek adına uzun bir yol söz konusudur. Bu mekanizmanın arkasında yatan şey, tarihsel travma, bastırılmış bir kimlik örüntüsü veya kimlikler ve bağlılıklar çatışmasıdır. Gerçekliği olduğu gibi açıklamaktan vazgeçebilir ve bunun yerine, geçmişe dönerek onu yeniden canlandırmaya veya kurtarmaya çalışırız. Bu nedenle Avrupa'da sayısız hafıza savaşı yaşandı. Dolayısıyla geri çekilme ve geri dönme şeklindeki varoluş biçimi, yalnızca bilincin adiaforizasyonu vakalarında (insani hassasiyetlerimizi geçici bir süre için bir kenara bırakıp sonra bunlara geri dönmek) görülmekle kalmaz, aynı zamanda sıkıntılı tarihsel-siyasal zaman dilimlerinde de görülür.

Şimdiki zamandan derin bir hoşnutsuzluk duyulması neticesinde tarihi tekrar etme ya da yeniden canlandırma eğilimi, dünyamızdaki en patlayıcı ve tehlikeli duygu ve durumlar arasındadır. Bunların meydana getirdiği sonuç, toplumsal ve siyasal zaman duygusunun yitirilmesidir. Diktatörler –veya hatta, tartışmasız demokratik kimliğe sahip olduğu düşünülen son derece makul bireyler– adaleti sağlayabileceklerini ya da geçmişten türetebileceklerini, onu bugüne ya da geleceğe yansıtabileceklerini düşünebilirler. Yine de her geri çekilme ve geri dönüş biçimi dünya için ciddi bir tehlike oluşturmaz.

John Steinbeck, *Huzursuzluğumuzun Kışı* (1961) adlı romanında, bu mekanizmanın modern insan davranışı modelinin derinliklerinde yattığını ortaya koymuştur: Bizler, normlar alanını terk edebilir ve yarının refahı, özsaygısı ve güvenliği uğruna bugünkü görüş ve tutumlarımızdan ayrılabiliriz. Steinbeck, koşullar üzerindeki kontrolü yeniden kazanmak veya yeniden yürürlüğe koymak adına geçici olarak başka bir yerde yaşama mekanizmasını deha dokunuşlarıyla anlatır. Hayatlarımızı yeniden şekillendirebilmek için tutumlarımız, uzun vadeli bağlılıklarımız, değer ve fikir yönelimlerimiz ve hatta hassasiyetlerimiz açısından kendimizden geri çekilmemiz gerekebilir.

Bu durum, milletler âlemi açısından daha da doğrudur. Milliyetçilik uzun zamandır sosyologlar tarafından 19. yüzyılın özel bir fenomeni olarak görülüyor ve böyle değerlendirmekte haklı olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bu unsur, ulusların yeniden şekillendirilemeyecekleri veya Ernest Renan'ın söyleyebileceği üzere, günlük halk oylarını artıramayacakları anlamına gelmez.[6] Uluslar, postmodern gerçekliğimizden uzaklaşarak ve sosyologların 19. yüzyılın ikinci yarısına veya 20. yüzyılın ilk yarısına atfedecekleri bir dizi duygu ve tutumu benimseyerek tekrar tekrar ortaya çıkabilir.

Aslında, Eski Yugoslavya'daki savaş sırasında, bireyler, gruplar ve toplumlar, savaş öncesi ve sonrası Avrupa tarihinin dönemlerini aktif olarak yeniden canlandırdılar ve yeniden yaşadılar. Ukrayna'nın şu anda kendi tarihsel-siyasal zaman diliminde yaşadığı söylenebilir; bu zaman dilimi, modern tarihlerinin ve politikalarının, 20. yüzyılda yapılanlara benzer –hatta özdeş– ahlaki seçimleri mümkün kılan ve tekrarlayan kritik kavşaklarından oluşur. Angela Merkel, Vladimir Putin'in siyasi gerçeklik açısından başka bir yerde yaşadığını fark ettiğinde, onunla aralarındaki tarihsel-siyasal zaman dilimi kopukluğunu hissetmiş olabilir.

21. yüzyıl, Avrupa'nın oldukça güncel siyasi tarihinin bazı korkunç hatıralarının geri dönmesiyle birlikte, 19. ve 20. yüzyılların tatsız gerçekleriyle dramatik bir şekilde karşılaşmış oldu. Doğrusal tarih ne Avrupa'da ne de ötesinde mevcuttur. İnsanlar ve toplumlar farklı zaman dilimlerinde yaşamaya mahkûmdur. Böyle bir tarihsel-siyasal zaman dilimi ve aynı zamanda bizim geri çekilme-dönüş mekanizmamız bilişsel fenomenler olarak tanımlanabilir mi? Nefsine düşkün ve seçici hafızamızla mı ilgililer? Yoksa ahlakçıların ısrarla söyleme eğiliminde olduğu gibi, daha çok bizim vazgeçilmez ahlaki seçimlerimizle mi ilgililer? Durum ne olursa olsun, bu durum, doğrusal ve ilerlemeci tarihin, modernitenin yerine getirilmemiş bir vaadi olduğunu gösteriyor; tıpkı genel olarak sosyal ilerleme konusunda olduğu

6. Ernest Renan "What is a Nation?" başlıklı seminerinden (1882).

gibi. Evrenselcilik, aynı başarısız projenin bir parçası ama bu, Doğu Avrupa'ya ne olduğuna dair görüşlerimle birlikte, ilerleyen kısımlarda ele alınacak.

ZB Köken mitleri (ve senin ifade ettiğin köşede kalmış anılar da bu kategoriye girer) tarihsel olayların kayıtları değildir. Bunlar daha ziyade tekrar tekrar canlandırılan oyun senaryolarıdır, belki her bir yeniden sahneleme farklı bir son getirir, bununla beraber benzer bir model izler ve böylece normalde doğrusal olan zamanı dairesel bir akışa yuvarlar. Önceden belirlenmiş bir düzen fikrini bir eylem çağrısıyla birleştirirler. Önceden tasarlanmış daireyi tamamlamak için, modelin önceden tanımlanmış sona kadar takip edilmesi gerekir. Ulusal bir topluluğun doğuşu, geri dönüşü olmayan, itiraz edilmeyen bir başarıdır ancak aynı zamanda bitmemiş (bitirilemez?) bir süreçtir, hiç bitmeyen ve asla kırılmayan bir yeniden doğuş dizisinin başlangıcıdır; bu, Renan'ın günbegün değişebilen halkoyuna yaptığı göndermenin mesajlarından biridir; sanırım ana mesajıdır. Mesaj şudur: Oylama bir kereye mahsus bir olay değildir; sandıkların her gün yeniden doldurulması gerekmektedir. Köken mitleri –temel veya etiyolojik mitler– sürekli eylemi önceden belirlenmiş bir göreve bağlar. Johann-Gottlieb Fichte'ye göre Almanlar Alman olarak doğmuştur ancak Alman olmanın anlamı, insanın hayatını benzersiz Alman tarzında yaşamasıdır. Auguste-Maurice Barrès de, Fransızların Fransızlığı hakkında benzer bir görüşü dile getirmiştir. Ulusal bir topluluğa ait olmak, bu topluluğun çocuklarını da özgür kılan, boyun eğmez ve tartışılmaz bir kaderdir ancak özgürlükleri, önceden belirlenmiş kaderi şükran ve adanmışlıkla kucaklamaktan başka bir biçim alamaz.

Bahsetmiş olduğun ulus [ve devlet] kurma yüzyılını Tanrı-insan ilişkisinin asırlık modelini (Tanrı İnsanı diriltiyor, buna karşılık İnsan da yaşamını Tanrı hizmetine adıyor) Ulus-İnsan ilişkisine dönüştürme zamanı olarak görmek cezp edici geliyor. Bu ilişki, 1848'deki "Ulusların Baharı"nda, tam yetkilendirilmiş krallığın babadan oğula geçen hükmetme haklarının "halk"ın

veya "Volk"un [Almanca halk] nihai otoritesine geçmesine hükmedilmesi ve 19. yüzyılın sonunda Avrupa'da ilk "Ulus-Devletlerin" ortaya çıkmasıyla doruğa ulaşıyordu –bu model daha sonra Avrupa merkezli sömürge imparatorlukları tarafından diğer kıtalara ihraç edilecek ve dağılmalarından sonra eski sömürgeler tarafından taklit edilecekti– ayrıca Versay'da Woodrow Wilson tarafından evrensel bir hak olan ulusların kendi kaderini tayin hakkı rütbesine yükseltililiyordu.

Benim görüşüme göre, Reform hareketleri sonrası yıkıcı din savaşına son vermek için 1555 yılında Avrupa'nın hâkim hanedanlarının toplandığı Augsburg konferansı, bu süreç için bir başlangıç noktası olarak hizmet etti. Augsburg'da bu amaçla tasarlanan ve nihayet otuz yıllık bir savaştan (1617-48) sonra Münster ve Osnabrück'te aynı anda düzenlenen başka bir konferans tarafından kabul edilen ve daha sonra isteksizce uygulamaya konan *cuius regio eius religio* [toprak kiminse, onun dini geçerlidir] formülü, bölgesel olarak egemen ulus-devletler için bir model teşkil edecekti (*natio*'nun [ulusun] kademeli olarak ancak yine de tereddütsüz bir şekilde *religio*'nun [dinin] yerini almasıyla). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu (Eric Hobsbawm'ın ifadesiyle, "tüm eski topraklarında nostaljiyle anılan tek imparatorluk")[7] Avrupa'nın bu formülün uygulanmasına direnen ve ulus olma olgusunu siyasetten kültüre aktaran, bu yolla kültürü bölgesel egemenlik fikrinden ayırmayı teşvik eden ve uygulayan yegâne bölgeydi. Sisteme meydan okuyan bu uygulama, Otto Bauer, Friedrich Rainer ve Vladimir Medem'e, bölgesel ayrılık ve siyasi egemenlik modellerinin yerini alan ulusların "kültürel özerkliği" vizyonları için ilham kaynağı oldu: Aynı zamanda Kiliseyi Devletten ayırmaya yönelik komşu eğilimin örneğini izlediler. Bu vizyon, buna ilham veren ve uygulamaya çalışan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte mezara kondu.

Elbette biz de "post-ulusal" bir dünyada yaşamıyoruz. Hatta bundan çok uzaktayız. "Ulus kurma yüzyılı" sonsuz uzunlukta

7. Eric Hobsbawm, *Fractured Times: Culture and Society in the Twentieth Century*, Abacus, 2014.

görünüyor; sonu da görünürde değil. Paradoksal bir şekilde, çoğunluğun görüşüne göre, tam güçlerini kaybettikleri bir anda ulus inşa etme şevk ve enerjisinin toparlanmasını hızlandıran unsur, insanların karşılıklı bağımlılığının ve gücün (bireysel ve kolektif yaşam için alternatifleri belirler) durdurulamaz şekilde küreselleşmesiydi. Geriye dönüp bakarak şunu söyleyebiliriz ki, ulus inşa etme coşkusunun bu dirilişi ve restorasyonu, başlangıçta vizyonunu tetiklediği, canlandırdığı ve yönlendirdiği aynı bölgesel egemenliğin giderek artan aşınması göz önüne alındığında, tam olarak beklenebilecek ve olması gereken şeydi. Bölgesel egemenlik zaten birçok açıdan bir yanılsamadır. Bu yaklaşımın üzerine oturduğu üç ayağı da –ekonomik, askeri ve kültürel açıdan kendi kendine yeterlilik– bugünlerde cılız ve sallantılı durumdadır: Hatta bir kurgu olduğu söylenebilir. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunda 42, dağıldığı sırada 23 üyesi vardı. Birleşmiş Milletler'in kuruluşunda 53 üyesi vardı ve şu anda 193 üyeye sahip olmakla övünüyor. Bu sayılar ve bunların dinamikleri açık bir mesaj veriyor: Egemenlik fikri tekinsiz ve her zamankinden daha tehditkâr hale geldikçe resmi olarak egemen bölgesel devletlerin sayısı artıyor (ve büyük olasılıkla büyümeye devam edecek). Bugünlerde bağımsızlık talep etmek ve onun tanınmasını sağlamak her zamankinden daha kolay; çünkü talep sahiplerinin bağımsız statü verilmesi için geçmeleri gereken sınav giderek daha az talepkar hale geliyor ve hem eski hem de yeni kurulan devletlerin hükümetlerinin ortak özellikleri oldukça sınırlı bir yetki ve güç kapsamı taşıyor. Tüm amaçlar ve uygulamalar açısından, eyalet devlet hükümetinin rolü, kendi yerel sınırları içinde hukukun üstünlüğünü ve düzeni denetleme-koruma sorumluluğuyla yüklenen yerel polis bölgelerinin yüceltilmiş ve ulvileştirilmiş bir versiyonuna indirgenmiştir. Hırslara bağlı ipler zayıfladıkça veya tamamen koptukça, ulus-devlet olmayı bekleyenlerin oluşturduğu uzun sıraya katılma cazibesi daha da artar. Eric Hobsbawm'ın mevcut eğilimin nereye varabileceğine dair erken dönemde yaptığı –kısa, özlü ve esprili– uyarıdan alıntı yapmama izin verin:

> Pasifik'teki herhangi bir nokta, bağımsızlık peşinde koşabilir ve başkanı da iyi vakit geçirebilir; çünkü daha fazla müreffeh devletin rekabetini cezp edecek şekilde deniz üssü kurmak için uygun bir lokasyona, manganez gibi şanslı bir doğal kaynağa veya turist cenneti olabilmek adına yalnızca yeterince plaja ve güzel kızlara sahip olması yeterli olacaktır. [...] Yakında BM üyelerinin çoğunluğunun, Saxe-Coburg-Gotha ve Schwarzburg-Sonderhausen'in 20. yüzyılın sonundaki (cumhuriyetçi) eşdeğerlerinden oluşması muhtemeldir. [...] Seyşeller BM'de Japonya'nınki kadar oy hakkına sahip olabiliyorsa, bu durumda Man Adası veya Manş Adaları'nın sınır tanıması için pek bir sebep olamaz.[8]

Size belki de bir o kadar vahim (henüz daha vahim değilse de) başka bir faktörü hatırlatmama izin verin (şakası olmayan bir faktör!); bu faktör Hobsbawm tarafından birkaç yıl sonra eklenmişti: Çok uluslu şirketler için "ideal dünya, devletlerin olmadığı veya en azından büyük devletlerden ziyade küçük devletlerin olduğu bir dünyadır. [...] Petrole sahip olmadığı sürece, devlet ne kadar küçükse, o kadar zayıftır ve hükümeti satın almak için o kadar az para gerekir".

LD Zavallı milliyetçiliğe acıyalım. 20. yüzyılın tüm felaketleri bunun üzerine atılıyor. Ancak 20. yüzyılın toplumsal felaketlerini, imparatorlukların çöküşüne, değişen güç odaklarına ve dünyanın totaliter "modernleşmesine" bağlayarak açıklamaya çalışmak yerine milliyetçiliğe atfetmek, en hafif ifadeyle adaletsizdir ve belki de aptalcadır. İki dünya savaşı milliyetçilikle değil, çöken imparatorluklar ve eski iktidar konumlarını ele geçirmeye ve aynı totaliter projeleri gerçekleştirmeye çalışan yeni rejimler (küresel komünist ve ırkçı Nazi ideolojileri peşinde giden rejimler) tarafından başlatıldı.

Üstelik milliyetçilik sayesinde imparatorluklar da çökmüştür. Polonya, Finlandiya ve Baltık devletlerinin bağımsız hale gelmesi Rus İmparatorluğu'nun dağılması sayesinde oldu. O aşamada

8. Eric Hobsbawm, "Some Reflections on 'The Break-up of Britain' ", *The New Left Review* (105) (1977).

Finlandiya da bir Baltık Devleti olarak kabul edildi. Mahatma Gandhi'nin hareketi de bir o kadar derin bir etkiye sahipken, Britanya İmparatorluğu İrlanda'nın kurtuluşu için verilen savaşlarla ciddi şekilde sarsıldı. Fransız İmparatorluğu'nun tabutuna son çivi, Cezayir'deki savaşla çakıldı.

Bu durum, şu basit soruyu gündeme getiriyor: Nereye sempati göstermeliyiz? Kendilerini imparatorluklardan kurtaran milletlere mi (bazen bu imparatorluklar oldukça özgürlükçüydü –örneğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu– ama yine de imparatorluktu) veya yıkılmış rejimlere mi? Kimin tarafındayız; emperyalizmin tarafında mı yoksa özgürlüğün tarafında mı? Beyaz adamın yükünü mü taşıyoruz yoksa eski kolonilerin kurtuluşunun tarafında mıyız? Medeni bir yaşam biçimini aşılayan bir misyona sahip post-emperyalist vizyona gizlice inananların mı yoksa dünyanın yeni uluslarının meşruiyetinin mi tarafındayız?

Büyük güçlerin dünyayı istikrara kavuşturduğu, bu yüzden parçalanmamaları gerektiği inancı gerçekten absürt görünmektedir. Bu mantık, her iki dünya savaşının da patlak vermesine yol açtı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün 20. yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olduğu yönündeki beyanlara zamanında tepki verilmezse, büyük olasılıkla bir başkasını tetikleyecek. Aslında Vladimir Putin'in (Rusya'nın uzun vadeli veya tekrar tekrar seçilen başkanı) bu saptaması, Batı Avrupa ülkelerindeki post-emperyalist sendromun dışavurumundan farklıdır; Batılı politikacıların aksine, Rusya devlet başkanı konuşma ve düşünme şeklini gizlemeye bile çalışmamıştı.

Burada söz konusu edilen şey, eskiden elde tutulan ancak şimdi kaybedilmiş olan iktidarın bir hatırlatıcısı olarak hizmet etmesi gereken siyasi bir cephe değil, Sovyetler Birliği'nin ve eski imparatorlukların sınırlarının restorasyonudur. Rusya sadece Batılı post-emperyalizmi uygularsa dünya daha iyi durumda olabilir; özellikle "İngilizler"in ticari marka haline gelen siyasi mizahlarıyla birlikte eski iddialarına ve ihtişamlarına gülme yetenekleri sayesinde imparatorluk geçmişlerine veda etmelerine imkân veren İngiliz versiyonu yerinde olur.

Eski Yugoslavya trajedisinden bahsedildiğinde ve açıklama olarak milliyetçilik sunulduğunda, soruna karşı çaresizce yüzeysel bir bakış açısının benimsenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Balkanlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşünün hemen ardından saatli bir bomba gibiydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu parçalanmış ülkenin Josip Broz Tito tarafından yüzeysel olarak bir federasyon halinde bir araya getirildiği ve böylece er ya da geç açılması kaçınılmaz olan Pandora'nın kutusunun bir süreliğine korunduğu açıktır.

Batı'nın zamanında müdahale edebileceği ve müdahale etmesi gereken ama bunu yapamadığı yerlerde katliamlar yaratan milliyetçilik değil, imparatorlukların çöküşünün gecikmiş domino etkisiydi. Uluslararası siyasette, emperyal bir döngünün ilk ve son evrelerinden daha kanlı bir dönem yoktur. Uzun vadeli cinayet ve yıkım etkisini başlatan imparatorlukların oluşumu ve çöküşüdür; bununla beraber istikrar dönemlerinde sömürgelerdeki "uygarlaştırma misyonlarını" üstlenebilirler ve güç dengesine dayalı görece bir siyasi istikrar dönemini sürdürebilirler.

Bu açıdan Yugoslavya ve Ruanda'daki katliamlar arasında esrarengiz benzerlikler yok mudur? Her iki durumda da, bir grup diğerinin harcanması pahasına kayırıldı, bu da doğal olarak karşılıklı ölümcül nefretin tohumlarını ekti: Belçikalı bürokratlar ve yöneticiler, polis teşkilatında veya küçük memur olarak çalışmak için Hutuları değil Tutsileri seçtiler. Her iki durumda da, Batı'nın yalnızca tüm bunların nasıl sona ereceğini görmeyi bekleyerek pasif kalması başlı başına bir suçtu. Her iki durumda da imparatorluklar sonunda çöktü ve eski sömürgelerinde yapay bir etnik ve siyasi ilişkiler kodu oluşturuldu. Gerçek tehdit, eski imparatorlukların gecikmeli çöküşü ve bunun sonucunda yeni hegemonik türevlerin oluşmasıdır. Kötü şeyler çağrıştırmak istemiyorum ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının gerçek ve en korkunç etkilerinin çok uzak olmayan bir gelecekte hissedilmesi muhtemeldir.

Burada kendimizi modernite ve çelişkiler dünyasında buluyoruz. Her şey sosyal ve politik bağlama göre şekillenir. Tıpkı

evlilik gibi milliyetçilik de kolaylıkla bir baskı ya da özgürleşme, gelenekçilik ya da reform, boyun eğdirme ya da serbestlik aracı haline gelebilir. Bir kimlik arayışı gibi, milliyetçilik ve vatanseverlik de, muğlaklık ve çelişkiler dünyasında kendini anlama ve kendini gerçekleştirme vaadi olarak gelir. Bununla birlikte, liberal bir vatansevere karşı muhafazakâr bir milliyetçi ya da tam tersi olursak, bu çıkmazdan bir çıkış yolu bulamayız.

Aslında, milliyetçiliğin bazı örnekleri, Avrupa düşünce ve eylemlerinin yanı sıra siyaseti ve kültürü üzerindeki etkileri açısından da başarılı ve geniş kapsamlıydı. Söylemeye gerek yok, milliyetçilik muhafazakâr ve liberalden dışlayıcı ve radikale kadar birçok kılıkta ortaya çıkar. Yine de bazılarının evrensel yaklaşımlı programları ve özlemleri varmış gibi görünüyor, örneğin Fransız veya Amerikan milliyetçiliği, genellikle yurttaş odaklı algılanır ve Alman biçimine, yani etnik-düşünceli ve Volk-ruhlu (halk ruhlu) bir milliyetçiliğe karşıt olarak düşünülür. Louis Dumont'un bu fenomeni *Homo Aequalis, II L'idéologie allemande, France-Allemagne et retour* (1976) adlı çalışmasında açıkladığı gibi: "J'ai ainsi kontrast le Français: "Je suis homme par nature et français par kaza", et l'Allemand: "Je suis essentiellement un Allemand, et je suis un homme grâce à ma qualité d'Allemand" ("Fransız insanını karşılaştırdım –'Doğam gereği bir insanım ve tesadüfen Fransızım'– ve Alman: 'Ben esasen Almanım ve Alman olma özelliğimden dolayı bir insanım' ").[9]

Dışlayıcı ve gayri-liberal milliyetçiliğin daha çok bir Doğu ve Orta Avrupa fenomeni ve sorunu olduğuna inanmaya yeltendik; ki bu yirmi yıl önce doğru olabilirdi. Ancak daha yakından incelendiğinde, milliyetçilik hayaletinin yeniden musallat olduğu görülüyor; Donald Rumsfeld'in deyişiyle Yeni'den ziyade özellikle Eski Avrupa'da. 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde neler olduğunu hatırlayın.

9. Louis Dumont, alıntı Leonidas Donskis, *The End of Ideology and Utopia? Moral Imagination and Cultural Criticism in the Twentieth Century*, Peter Lang, 2000, s. 147.

UKIP (Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi) lideri ve Avrupa Parlamentosu Özgürlük ve Demokrasi Grubu Eşbaşkanı Nigel Farage, "Geliyoruz" demişti. Farage, artık sırasının geldiğini söylemek istercesine, doğrudan Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schulz'a yöneltilen vurucu bir cümle kurdu: "Lütfen hiçbir şey olmamış gibi davranmayın. Ne olduğunu gayet iyi biliyorsunuz. Tüm AB kurumlarınızın apaçık ortadan kalkacağı gün yakındır. Geliyoruz." Sözlerini burada meal olarak aktarıyorum ancak bu anlamda söylendiklerine ve içeriğine kefil olabilirim.

Dolayısıyla mesaj açık; onun da bulunduğu Avrupa Parlamentosu üyesi olarak geçirdiğim son beş yılda (2009-14) gördüğüm en teatral ve etkili siyasi palyaçoya inanmamız halinde, AB'nin sonun başlangıcında olduğunu söyleyebiliriz. Mark Twain'in deyişiyle, AB'nin ölümüyle ilgili haberlerin biraz abartılı olduğunu söylemeye gerek yok. Merkez Sağ ve Sol, Marine Le Pen ve Nigel Farage liderliğindeki Aşırı Sağın giderek daha görünür hale gelen azınlık durumuna karşı ağır basacak. Zamanı geldiğinde, geleneksel ve Avrupa yanlısı gruplar AB'deki önemli meseleler üzerinde her zaman belirleyici ve çok önemli bir çoğunluğa ulaşacaktır. Yine de bir noktada Nigel Farage ile ne olursa olsun aynı fikirde olmamız gerekir. Artık Aşırı Sağ seslerin ve AB karşıtlarının, AB siyasetinin uçlarına kolayca atılan küçük bir azınlık olduğunu iddia edemeyiz. UKIP'in Birleşik Krallık'taki şoke edici başarısı (oyların yüzde 27'si) Fransa'daki Le Front National'ın (FN) [Ulusal Cephe] zaferiyle (tüm oyların dörtte biri) birleşti. Gerçek faşist partilerin (Yunanistan'ın Altın Şafak ve Macaristan'ın Jobbik partileri gibi) yanı sıra, Aşırı Sağ ve göçmenlik karşıtı partiler (UKIP, FN ve Geert Wilders'ın Hollanda'daki Özgürlük Partisi gibi) yeni seçilen Avrupa Parlamentosu'nda yaklaşık 140 sandalyeden oluşan oldukça yüksek sesli bir azınlık oluşturacaklar.

Her şeyden önce, bu güçler yalnızca AB karşıtı olmakla kalmaz, aynı zamanda esasen Avrupa karşıtı ve açıkça Kremlin yanlısıdır. Vladimir Putin'i ailevi ve geleneksel değerlerin sözde savunucusu bir muhafazakâr şeklinde tanımlayarak göklere

çıkardıklarını hatırlamamız yeterli olacaktır; bu durum, Farage ve Marine Le Pen'in Jobbik ile saflarını yakınlaştırmasına imkân vermiştir ki, en hafif tabirle sefil ve utanç verici bir ittifaktır. Farage, son röportajlarından birinde, AB'nin yaptığı iki büyük hatanın avronun benimsenmesi ve Doğu Avrupa ülkelerine sosyal hareketlilik imkânı ve saygınlık da verilerek AB'ye katılmalarına izin verilmesi olduğunu öne sürecek kadar ileri gittiğinde kendini daha da net ifşa etmiş oluyordu (ayrıca şunu da ekleyebilirim ki, Batı Avrupalı göçmenlik bürosu memurları tarafından rahatsız edici sorularla ve pek de gizlemedikleri küçümsemeleriyle aşağılanmalarına artık imkân verilmemesi de Farage'ı üzmüş olmalıdır).

Ne kadar cezp edici olursa olsun, 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinin tüm analizini ahlaki bir öfkeye indirgeyemeyiz. Bu durumun AB için ağır bir akşamdan kalmalık hali ve uyanma çağrısı gibi bir şey olduğu doğrudur; ancak şu sorunun yanıtını bulmanın tam zamanıdır: Aslında ne oldu? 2014 seçimleri bir uyanma çağrısı ve Avrupa Birlıği karşıtlığının bir mücbir sebep veya doğal afet olmaktan uzak olduğunun bir hatırlatıcısı olarak anlaşılmalıydı; bunun yerine, Avrupa vatandaşlarının bazı duygularının popülist partiler tarafından ustaca sömürülmesine, bir savaş çığlığı haline getirilmesine neden oldu; sözde bir program ve geleceğe dair sahte bir vizyon oluşturuldu. Bu sahte vizyonu oluşturmak adına tehditlerin var olduğunu söyleyip savaş davulları çalmak ve AB'yi kadife totaliterliğin bir hayaleti olarak tasvir etmek ya da Brüksel'i şeytanlaştırmak, bir de yetki sahibi olmak yeterlidir: Hor gördüğünüz Avrupa Parlamentosu'na seçilirsiniz, Mr. Farage'ın nefret ettiği, aşağıladığı bir kurumdur bu, hatta komite toplantılarına katılmayı bile reddeder ama bu onun dolgun maaşını almasına engel olmaz. Hiçbir programa veya vizyona gerek yoktur; sadece modern politika ve hayatın neden olduğu tüm hoşnutsuzluklarınızı ve endişelerinizi yansıttığınız hayali bir canavar yaratın yeter.

İdeolojik cazibesi ve Avrupa ve Latin Amerika'nın çoğunu büyüleyen aldatıcı, baştan çıkarıcı gücüyle eski SSCB bir Shakespeare trajedisi gibi görünürken, bugünün Rusya'sı bir maskaralığa benziyor. Proletaryanın eski Kudüs'ü veya Aydınlanma projesinin gururlu mirasçısı olmak yerine, bir mafya devleti ve banal bir kleptokrasidir bugünkü Rusya. Eski SSCB, milyonlarca tutkulu ve muhalif zihni kandırabiliyorken, Vladimir Putin'in Rusya'sı, Lion Feuchtwanger'in veya Jean-Paul Sartre'ın halkı yerine Marine Le Pen ve benzerleri gibi Aşırı Sağ üzerinde bir büyü yapma yeteneğine sahiptir (Kremlin'in yeni sembolik ve fiili müttefikleri artık Avrupa'nın yabancı düşmanları, ırkçıları, Yahudi düşmanları ve homofobikleri gibi görünüyor).

Bu, eski SSCB'nin halefi olarak Rusya'ya vurulan bir tür ölümcül darbe midir? Rus tarihçi Yuri Afanasiev'in Rusya'nın değişmezliğinin matrisi olarak tanımladığı durumla ilişkili olduğunu söyleyebileceğimiz şekilde, Rusya'nın durumu, Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünde modernleşmenin tekrar eden bir başarısızlığı mıdır? Yoksa Doğu Avrupa'da uygarlığı şekillendiren bir hareketin daha geniş bir tarihsel-politik döngüsü müdür? Vytautas Kavolis'in eski Sovyetler Birliği'ni başarısız bir modernizasyon projesi ve komünizmi rakip bir medeniyet olarak tanımlama şekli, bir bakıma Raymond Aron, Alain Besançon, Ernest Gellner, Leszek Kołakowski, Czesław Miłosz ve ayrıca seni andırıyor Zygmunt:

> Sovyetler Birliği yetmiş yıldır kültür-ötesi din paradigmasının seküler bir versiyonunu merkezine alarak yeni bir uygarlık üretmeye çabalıyor. Sonuç, çağdaş uygarlıklar arasında en çok İslam dünyasınınkine benzeyen bir model oldu, şu hariç: (1) *seküler* bir din, tüm kültürlere karşı üstün bir konuma yerleştirildi ve (2) bu seküler din, İslam'ın aksine, "kitlelerin" ya da "entelektüel seçkinlerin" tutumlarına derinlemesine bağlı değildir. Bu nedenle, şiddet kullanmadan bile bağlılığı çekebilecek "gerçek bir uygarlık" değil, yapay bir varlık olarak kalmıştır; Batı'nın bir sınır bölgesinde, Batı'ya karşı uygar bir alternatif olma yolunda başarısız bir çaba konumundadır... Bu model artık çökmüştür. Peki Doğu Avrupa, 17. yüzyıldan başlayarak onto-

> lojik hiyerarşinin yerine ana bütünleştirici araç olarak çok biçimli bir politik-ahlaki-estetik çoksesliliği getiren modern Batı'ya doğru ilerleyecek mi? Yoksa Doğu Avrupa, hegemonya haline gelen bir başka, belki de daha "geleneksel" bir ontolojik hiyerarşi ile kültürel açıdan farklı bir bölge olarak mı kalacak?[10]

Doğruyu söylemek gerekirse, insan hakları ve liberal-demokratik hassasiyetlere bağlılık açısından Orta ve Doğu Avrupa arasında keskin bir çizgi çekmenin gerekliliği konusunda kendimi giderek daha fazla şüpheye düşer halde buluyorum. Viktor Orbán'ın rejimi Putinizmin yumuşak bir versiyonu gibi görünürken, ki Macar demokrasisine bir darbedir, Miloš Zeman'ın tiradları Vladimir Putin'i destekliyor ve bölge ekonomisine zarar verdiği için Václav Havel'in mirasına saldırıyor (doğrudur, insan haklarının savunulması ticaret anlaşmalarına ve stratejik ekonomik ortaklıklara zarar verebilir). Ortaya çıkan tablonun pek de ilham verici veya hatta teselli edici olmadığı söylenebilir.

Ernest Gellner, 20. yüzyılın sonunda ölümünden sonra yayınlanan, tarihin nasıl yeniden düşünüleceği ve yazılacağı hakkındaki bir makalesinde komünizmin çöküşünü bir felaket olarak tasvir ediyor. Bir medeniyetin tesis ettiği ahlaki bir düzenin bulunması gerektiğini söylüyor. Gellner'e göre,

> Rus devriminin parçalanma tarzı ancak devrimin kendisiyle karşılaştırılabilecek bir felaket olarak görülebilir. Yanlış anlaşılmak istemem. Yaşamım boyunca antikomünist ve anti-Marksist düşünceleri savunmuş biri olarak yazıyorum. Benim yaşımdaki ve geçmişimdeki biri için, bazen Marksist bir aşamadan geçmemiş küçük bir azınlık gibi hissettiren bir gruba aidim. [...] Yine de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına üzülüyorum; ona ilham veren ideolojiye sempati duyduğum için değil, süreklilik ihtiyacına dair endişelerim yüzünden üzülüyorum. Marksizm, egemenliği altındaki toplumlara ahlaki bir düzen sağlamıştı; insanların kendilerini yönlendirmelerine yardımcı olan bir dizi ahlaki değer söz konusuydu. Kuralların, söyleyişlerin ve sloganların ne olduğunu biliyorlardı. Bunlar, onaylamış olsanız da olmasanız da

10. Vytautas Kavolis, *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*, The Edwin Mellen Press, 1995, s. 153-4.

> anlayabileceğiniz ve uyum sağlayabileceğiniz bir sistem oluşturuyordu. Komünizm altında yaşayan ve özgür dünyadan bir insanla karşılaşan bir Doğu Avrupalı, bir dereceye kadar itibara sahipti: Birçok sivil özgürlükten ve batılı bir yaşam standardından yoksundu, yine de rakip bir uygarlığa aitti; farklı bir şeyi temsil eden bir uygarlığın parçasıydı. İşler belki hem sistemin kendi standartlarında hem de başkalarının standartlarında iyi gitmiyordu. Bu durum her zaman çok belirgin değildi ve komünizme yol açan tarihi hataların tek bir kişinin kişisel onurunu lekelediği hiç olmamıştı. Bugün tipik bir Doğu Avrupalı, çok fakir bir kuzendir. Bu kişi entelektüel ise, geleceğe dair en büyük beklentisi geçici veya kalıcı göçtür. Doğu Avrupalılar önemli ama başarısızlığa uğramış bir alternatifi temsil etmiyorlar; standart normlara göre başarısızlığı temsil ediyorlar.[11]

Gellner'in komünizmin çöküşüne ilişkin görüşleri, seküler ideolojilerin gerileme ve çöküş çağında tarihin nasıl yazılacağı ve nasıl düşünüleceği konusunda yeni bir ışık tutmuştur. Eleştirel bakış açısının politik içerimlerine gelince, bu yaklaşımı yalnızca totalitarizmin başarısızlıklarına yeni bir ışık tutmak için değil, aynı zamanda "Batı'nın bırakınız yapsınlar illüzyonu" dediği şeyi yeniden düşünmek için genişletmiştir. Gellner'e göre, totalitarizm endüstriyel bir toplumu yönetemez ancak katıksız *bırakınız yapsınlar* anlayışı da bunu yapamaz.[12] Gellner'in bunun yerine şüpheci bir sosyal demokrasiyi tercih etmesinin nedeni budur.

En önemlisi, Gellner hassas bir konuya değiniyor. Bir Amerikalı, bir İngiliz veya bir Alman, belirli bir ülkenin ekonomik ve politik gücünün sesiyle konuştuğu için kimliği hakkında bir şey söylemesine gerek yoktur. Bir Doğu ya da Doğu-Orta Avrupalı, kendini tanıtmış ya da doğduğu yere göre tanımlanmışsa, zorunlu olarak tarihsel-kültürel bir açıklama yapmak ya da daha sık olarak ülkesinin biraz düzensiz ve kesintili bir şekilde bile olsa Batı'ya ait olduğuna dair Soğuk Savaş sonrası bir anlatıya geçmek durumundadır.

---

11. Ernest Gellner, "The Rest of History", *Prospect* (Mayıs 1996): 34-8, s. 34-5.
12. A.g.e., 36-38.

Bu nedenle, Doğu Avrupalılar yaşam öykülerini ve kişisel bilgilerini aktarırken kendi ülkeleri hakkında Batı Avrupalılara sunulan siyasi veya kültürel tarih derslerine de atıfta bulunmak durumunda kalabilirler. Dolayısıyla kendilerini genellikle etten kemikten insan olarak tanıtmazlar; bunun yerine, ülkeleri hakkında bir şeyler anlatmak zorunda kalırlar ve Batı'da var olma ve bir parçası olma yolundaki kahramanca çabalarından bahsederler.

Bunu yaparken, sırf kendi öz değerlerini tayin edebilmek ve kişiliklerini ortaya koyabilmek için ülkelerinin tarihsel anlatısının bir parçası olmaya ya da o ülkeyi sert bir şekilde eleştirmeye mahkûmdurlar. Ülkelerinin muğlaklığı, doğaçlama bir kimlik ortaya koymalarına olanak tanır; bu kimliğin kökenlerinin tarihe ve dilsel kültürel donanıma dayandığı söylenir; sanki bir hikâye anlatıcısının ruhunda egzotik ötekilikten ya da Batı dünyasına –ya da daha semptomatik olarak Batı uygarlığına– yönelik çelişkili ve öngörülemez bir aidiyetten başka bir nitelik yokmuş gibi bir durum ortaya çıkar. Aidiyetlerinin çelişkileri, muğlaklığı, huzursuzluğu, değişkenliği, çok yönlülüğü ve öngörülemezliği, hazır bulundurdukları kimlik öykülerini ve belgeli anlatılarını devreye sokmaya iter.

Ülkeniz ne kadar az bilinir ve ne kadar belirsiz olursa, tarihsel-kültürel anlatınız o kadar uzun olur. Buraya ait olmadığınız için güçlü, farklı, dayanıklı ancak merak uyandırıcı ve egzotik bir kimliğe sahip olmanız gerekir. Güçlü ve çok yönlü bir kimlik ihtiyacı, aidiyet duygusunun gevşemesinden veya terk edilmesinden kaynaklanır. Başkalarının fikirlerimize ve politikamıza erişmelerini engellediğimizde bizden mümkün olduğunca uzak durmalarına izin verir ve hatta onları buna teşvik ederiz; onların, sosyal ve ahlaki düzen teorilerimizi ve şablonlarımızı destekleyecek faktörler veya ampirik kanıtlar olarak işlev görmelerini isteriz.

Bu da şu anlama gelir ki, Doğu Avrupalılar, Batı'da daha sofistike bir sosyal çevre oluşturabilmek için komünist ya da post-komünist hikâye anlatıcıları haline gelirler; daha az şanslı

koşullarda, yalnızca, Doğu Avrupalıların satın alma gücünün veya sosyal hareketliliğinin artmasının canlı kanıtı olarak işlev görürler. Kendini tanıtmak ve kendini haklı çıkarmak için zorunlu olarak üretilen bu anlatı (hafızanın yönlendirilmesi ve kendini anlama yöntemi şeklinde hizmet etmesinden bahsetmiyorum bile), akışkan modernite çağında Batı'nın zihinsel haritasında Doğu Avrupa'nın başına gelen durumdur. Diğer yandan, katı modernite çağında işler oldukça farklıydı.

Larry Wolff'un makul bir şekilde iddia ettiği gibi, Doğu Avrupa, Aydınlanma filozoflarının zihinsel haritasında, Paris, Fransa ve genel olarak Avrupa'dan doğan uyum, rasyonellik, berraklık ve uygarlığın aksine, uçsuz bucaksız bir diyar ve büyük ölçüde hayali bir kaos, belirsizlik, müphemlik, gerilik ve barbarlık bölgesi olarak ortaya çıkmıştır.[13] Bu tür bir zihinsel harita ve Aydınlanma bilincinin ilgi çekici ancak tesadüfi olmayan bir yörüngesi, Voltaire'i felsefi hikâyelerinde ve oyunlarında Rus, Polonyalı veya Bulgar aristokratlarını tasvir etmeye kadar götürmüştür (*Candide*'de Voltaire, Prusyalıları Bulgar kılığına sokar), aslında Voltaire Rusya'ya veya Polonya'ya hiç gitmemişti. Filozoflar, Rusya'yı ve eyaletlerini, siyasi fikir ve projelerini denemek için mükemmel bir deneysel bölge olarak hayal etmişlerdir. Jean-Jacques Rousseau, ülkeyi hiç ziyaret etmeden Polonya için bir anayasa hazırlamaya çalışmıştı. Denis Diderot, baş kütüphaneci ve felsefe danışmanı olarak Rus İmparatoriçesi Büyük Katherine'e hizmet ediyordu. Voltaire, bu tür hizmetini Prusya İmparatoru Büyük Frederick'e akıl hocalığı yapmakla sınırlamıştı.

Fransız yazar Prosper Mérimée'nin, Litvanya'da geçen korku hikâyesi *Lokis*'te (1869) yarı ayı yarı insan olan ve insan etiyle ziyafet çekmeyi seven bir asilzadeyi tasvir etmesine şaşmamak gerek ("lokis" –veya daha doğrusu "lokys"– Litvanya dilinde "ayı" anlamına gelir). Tesadüfen, Litvanyalı soylu, eski Avrupa komisyon üyelerinden biri olan Algirdas Šemeta'nın adını taşı-

13. Bkz. Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, 1994.

maktadır ("Szemiot", Lehçede "Šemeta" anlamına gelir). İrlandalı yazar Abraham "Bram" Stoker, güzel İngiliz kasabası Whitby'de vampir masalı *Dracula*'yı (1897) yazmıştı; hikâyenin ana karakteri, Kont Drakula, Transilvanya'dan geliyordu. Romanya'nın bu bölgesinin adı, bir Avrupalı'nın kulağına Litvanya kelimesi kadar garip ve yabancı gelmektedir.

Eğer öyleyse, Amerikalı yazar Jonathan Franzen'in Litvanya'yı geri kalmış ve harap bir ülke olarak tasvir ettiği *The Corrections* (2001) adlı romanına şaşırmamız için bir sebep var mıdır veya Thomas Harris'in suç romanı *Hannibal Rising*'de (2006) bir psikiyatrist ve aynı zamanda yamyam bir seri katil olan ana karakter Hannibal Lecter'ın Litvanya'da doğmuş olmasına şaşmalı mıyız? Avrupa gibi görünen –ama tam olarak olmayan– ya da başka bir Avrupa'da bulunan tüm bu kurgusal hikâyeler ve karakterler, Doğu Avrupa'da her şeyin olabileceği sonucuna varmamızı sağlar.

Bu nedenle, Giacomo Casanova'nın maceralarının büyük bir kısmı (*Histoire de ma vie* [1794] adlı eserde anlatıldığı üzere), haklı olarak Rusya'da geçmektedir. Rudolf Erich Raspe tarafından kaleme alınan *The Surprising Adventures of Baron Munchausen*'de (Baron Münchhausen'in Muhteşem Seyahatlerinin Öyküsü, 1785) Baron Munchausen'in, bizi diğer yerlerin yanı sıra Livonia'ya, yani Baltık topraklarına götüren inanılmaz hikâyeleri göz önüne getirilebilir.

Günümüzde Doğu Avrupa'yı bir muğlaklık ve çelişkiler bölgesi olarak tanımlamak için hiçbir neden yoktur. Batı Avrupa da kendi toplumsal ve ahlaki düzeninin sağlam ve kalıcı temellerine olan inancını yitirmiştir. Öte yandan, Müslüman ülkeler, açık ve örtülü tehditlerin, korkuların ve nefretin yegâne vatanı olarak gösteriliyor. Bir rakip veya düşman olmak yerine fakir bir kuzen haline gelmiş bir Doğu Avrupalı, eğer bir entelektüel ise, şunlar arasında seçim yapmak zorundadır: (1) Papağan gibi Batılı Sağcı İslamofobik propagandaları tekrarlamak veya ABD'ye karşı Solcu tiradlar atmak ya da (2) kendi hayatını değerlendirmek ve ahlaki bir duruş benimseyerek, yurttaşlarını

kültürel anlamda ve medeni açıdan tuhaf tipler olarak algılayan, yeni düşmanlar veya şeytani güçler gibi gören insanlara kendini açmak ve onlarla empati kurmak.

Batı Avrupa'nın günümüz Doğu ve Orta Avrupa'sına yönelik tavrının özelliği, küçümseme veya yoğun bir nefretten ziyade buz gibi soğuk bir kayıtsızlıktır. Marjinalleşmeleri veya sosyopolitik ve sosyokültürel olarak yanlış değerlendirilmeleri açısından Doğu/Orta Avrupalı entelektüellere bir başka tehdit de kendi ülkelerinden gelir; çünkü bu aydınların kendi ülkelerinde, vicdanın ete kemiğe bürünmesi açısından ve ulus inşa sürecinin arkasındaki başlıca itici güç olarak üstlendikleri geleneksel rol, sanki bu roller havada hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş gibi, son yirmi yılda silinip gitmiştir.

Doğu ve Orta Avrupalı akademisyenler ve aydınlar, hayatlarından keyif almadıkları ve gerçek anlamda prestijli akademik kurumlarda çalışmadıkları için (sürekli değişen ve herhangi bir yönü olmayan bir dönüşümün yaşandığı ülkelerinde böylesi kurumlar olmadığından veya bu kurumların bu tanımlamaya dahil edilebilecek durumda olmamalarından dolayı), oynadıkları rolü, politik güç ve prestij alanına kaydırmak durumunda kalırlar (Realpolitik uzmanı veya danışmanı olarak görev yaparlar ya da marjinalleşmekten ve sefaletten kaçmaya çalışarak halkla ilişkiler ve TV sohbetleri konularında uzmanlaşırlar) veya Kuzey Amerika'daki ya da Batı Avrupa'daki akademik kentlere ve üniversitelere geçici veya kalıcı göçler gerçekleştirirler.

ZB Gerçekten de, milliyetçiliğin her çeşidi vardır. Haklı olarak belirttiğin gibi, "muhafazakâr ve liberalden dışlayıcı ve radikale kadar" çeşitli şekilleri görülebilir. Gerçi hepsi aynı eksen etrafında çizilebilir (ya da daha doğrusu salınım olarak izlenebilir) ve kazanan her şeyi alır kanonunun rehberliğinde tüm engelleri aş-sonuna kadar savaş anlayışı ve insani dayanışma kutupları arasında uzanırlar. İlk kutba Giuseppe Mazzini'yi ve diğerine de Heinrich Gotthard von Treitschke'yi yerleştirebiliriz.

Treitschke'nin inanç sistemine göre, halklar (Volken?) iki kategoriye ayrılır: birincisi; erkeksi, maço, cesur ve güçlü ve ikincisi; efemine ve nihayetinde, güçsüz. İlk grup, ikincisinin oturduğu toprakları eninde sonunda sömürgeleştirecektir. Muazzam rekabete katılamayan, güçlülerin ihtiyaç ve isteklerine boyun eğmeye mahkûm zayıfların yaşadığı topraklar sömürge haline gelecektir. İlk ve son Sosyal Darwinist olan Treitschke, dünyayı, hissiz ve acımasız ırksal rekabet için bir sahne olarak algılar; bu rekabet, toplumlar arası birlikte yaşamanın yegâne biçimi olarak en güçlü olanın hayatta kalması ve güçlü olmayanın neslinin tükenmesi anlayışına dayanmaktadır. Kendi ulusunun yaşam alanına bakan Treitschke, Almanların Litvanyalılara, Polonyalılara ve Eski Prusyalılara karşı "amansız ırksal mücadelesini" alkışlamış ve desteklemiştir ve "Doğu Alman topraklarından" yayılan "büyü"nün "soylu Alman kanıyla" "bereketlendirileceğini" öngörmüştür.[14] Treitschke, ayrıca Julius Streicher'in kana susamış *Der Stürmer*'inin mottosu haline gelen "Die Juden sind unser Unglück"[15] ("Yahudiler bizim talihsizliğimizdir") ifadesini icat etmesiyle de hatırlanır. Wilhelm Marr ve Karl Eugen Dühring ile birlikte ulusun "ırksal saflığı" kavramına ve ulusal/ırksal egemenliği tehdit eden başlıca yıkıcı faktörler olarak "Blutvermischung" ve "Mischkultur" ("kan ve/veya kültürlerin karışımı") kavramlarına da öncülük etmiştir.

Treitschke, ulus inşası dönemine ait tomurcuklanan milliyetçilik anlayışının salındığı eksenin bir ucunu özetlerken, Mazzini de öteki kutbu vücuda getirir; belki de birleşik bir Avrupa'yı özgür, kendi kaderini tayin eden ancak barışçıl ve iyi huylu milletlerden oluşan bir aile olarak tasavvur eden ve öneren ilk kişidir. Treitschke'nin vahşi, kanlı ve ölümcül düşlerine sarsıcı bir muhalefetle, ortak Avrupa uygarlığına dayanan ve "il banchetto delle Nazioni sorelle" ("kardeş milletler şöleni") anlayışını

---

14. Heinrich Gotthard von Treitschke, "Das deutsche Ordensland Preußen", *Preußische Jahrbücher* 10 (1862): 95-151.
15. Heinrich Gotthard von Treitschke, "Unsere Aussichten", *Preußische Jahrbücher* 44 (1879): 559-76.

doğuran özgür halkların sevgi dolu bir birlikteliğini tasavvur etmiş, benimsemiş ve savunmuştur. Rekabetle ilgilenmek yerine karşılıklı destek ve samimi işbirliği anlayışını benimseyen, yeni bir özgürlük inşa etmek için özgür insanların erdeme öykünmelerine dayanan bir milliyetçilik tablosu çizmiştir; kısacası bu, yüceltici ve soylu bir fikir olarak bir milliyetçilikti, aynı zamanda insancıldı ve pratikte dayanışmanın getirdiği medenileştirici uygulamalara dayanıyordu. "Ulusal yurt" Mazzini için süngülerle dolu bir kale ya da askeri fetihler için bir askeri üs değildi, kıyasıya rekabet ve kanlı çatışmalar dünyasından uzak tutulmuş korunaklı bir yer anlamına geliyordu. Böyle bir yurt, karşılıklı anlayış ve yardımlaşma becerilerinin geliştirilip öğrenildiği, insancıl, sevecen, sımsıcak bir birlikteliğin pratiğe döküldüğü bir atölyeydi. Çağdaş sosyokültürel eğilimlerin keskin ve anlayışlı analistlerinden Göran Rosenberg'in Mazzini'den bir asırdan fazla bir süre sonra ifade edeceği gibi: Mazzini, insanlar arası bağlılıkların "dışsal toplumsal mantıktan veya herhangi bir ekonomik maliyet-fayda analizinden türetilmediği" "sıcak bir çevreden"[16] bahseder; burada insanlar, politik ya da sosyal açıdan "doğru" kabul edilen unsurlara göre "mantıklı oldukları" anlaşıldığı için ve soğukkanlı bir hesaplamadan sonra isteksizce kabul edilmek yerine düşünmeden ve gerçekçi bir şekilde, tabiri caizse "doğal olarak" kucaklanırlar. Rosenberg'in "sıcak çevre"[17] kavramı üzerine yorum yaparken belirttiğim gibi, bu kavram tam olarak "donan insanların o sihirli çevreyi hayal etmelerinin ve o diğer soğuk dünyayı kendi boyutlarına ve ölçülerine göre kesip atmak istemelerinin nedenidir. 'Sıcak çevre' içinde hiçbir şey kanıtlamak zorunda kalmayacaklar ve ne yaparlarsa yapsınlar sempati ve yardım bekleyebileceklerdir." Bu insanlar güvenlik, özgüven ve güvencenin doğal bir hak olarak geldiği ve insanlık onuru, kabul görme ve saygı adına hiç bitmeyen, hiçbir zaman kesin olarak kazanılmamış, yokuş yukarı bir mü-

16. Göran Rosenberg, *La Nouvelle Lettre Internationale*, 2000.
17. Zygmunt Bauman, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Polity, 2001, s. 11.

cadelenin olmadığı bir habitatın hayalini kurarlar. Evet, onlar hayal kurmaya meyillidirler, hayallerini gerçekleştirme umutlarını tamamen ve gerçekten "kapsayıcı" bir topluluğa dönüşen ulusa adarlar. Günümüzde tamamen kuralsızlaştırılmış, zorla bireyselleştirilmiş, terk edilme ve dışlanma ihtimalinden korkan bir yalnızlar toplumunda yaşadığımız için, bu hayali daha da büyük tutkuyla arzuluyorlar.

Şimdi senin değindiğin ve derinlemesine ele aldığın başka bir konuya geçelim: Rusya-Batı arayüzünün çarlık ve Sovyet geçmişinin yanı sıra Putin dönemi üzerinden belirsiz de olsa geniş (üzeri örtülü veya kakofonik ve dolambaçlı denebilir) panoraması. Rusya'nın Batı'ya ve Batı'nın Rusya'ya yarı açılıp yarı-kapanmasının getirdiği şekillenmeleri özenle izliyor ve takdire şayan bir netlikle kaydediyorsun. Bu kadar canlı bir şekilde çizdiğin tabloda, bu tarihi dramanın baş aktörlerinden biri yok yere ilgi odağı dışında tutuluyor gibi görünüyor: Rus Yahudi "entelijansiyası" (Söylendiğine göre entelijansiyanın parçası olan Vladimir Jabotinsky, bu grubun "çılgın, hatta utanç verici bir şekilde Rus kültürüne âşık olduğunu" düşünüyor). Ben de şöyle bir ekleme yapabilirim: Rusya'yı ensesinden tutup (daha doğrusu buna teşebbüs edip) yüzyıllardır süren durgun su ıssızlığından çıkarmaya çalışacak kadar çılgınca bir aşk bu; tek ve devasa bir sıçrayışla Rusya'yı Avrupa uygarlığının ve medeni dünyanın arrière-garde'ı (artçısı) olmaktan çıkarıp avangard'ı haline getirmek niyeti taşıyorlar. Peki ama bunun utanç verici tarafı nerede? Levinas, Shestov, Lotman, Luria, Vygotski, Jakobson, Pasternak, Ehrenburg, Marshak, Brodsky veya Mandelstam gibi büyük yaratıcı düşünürlerin Rusya'ya ve onun aracılığıyla dünya kültürüne yaptığı paha biçilmez katkıyı düşünmüş müydü Jabotinsky bunu söylerken? Senin de bazılarının adını verdiğin, sıralayacak yer ve zaman bulamadığın olağanüstü bilim insanlarından, en yüksek kalibreli yazar ve sanatçılardan oluşan dev grubu düşünüyor muydu? Benim düşündüğüm, seçkin isimlerin yoklamalarından ziyade, özgürleşmiş Yahudiliğin kendine özgü bir kolektivite olarak –ve birçok bakımdan, benzersiz sosyal ve

kültürel bir fenomen olarak– üstlendiği roldür; gerçi bu rol hiçbir şekilde Rusya İmparatorluğu'yla sınırlanmış değildir.

Eric Hobsbawm son çalışmalarından birini bu fenomene adamıştı.[18] Onun vardığı sonuç şuydu: "Aydınlanma, Yahudilerin, tektanrıcılığı icat ederek Hıristiyanlığın ve İslam'ın kurucularına evrenselci fikirler vermelerinden bu yana dünya uygarlığına ikinci büyük katkıyı yapmalarını mümkün kıldı". Yahudiler için, iki bin yıllık marjinallikten ve tarihin ana akımından neredeyse istisnasız bir izolasyondan sonra (bu izolasyonu kendilerine dayatılan kısıtlamalar ve kendi kendilerini ayrıştırma mekanizmaları da ağırlaştırmıştır) "sanki yetenekleri üzerindeki bir düdüklü tencerenin kapağı açılmış gibi" bir duruma geçildi. Hobsbawm'ın dediği gibi "küçük bir nehir" hızla "büyük bir nehre" dönüştü. Bu nehir yerel akarsulardan fışkırdı ve yerli kültürleri dönüşüme uğrattı. Almanya için Hobsbawm, Theodor Fontane'nin "ein wirkliches interesse für deutsche Literatur hat nur diese Karl Emil Franzos gegend" (yaklaşık olarak tercüme edilmiştir: "Alman edebiyatına gerçek bir ilgi ancak bu Karl Emil Franzos'ta bulunabilir") şeklindeki gözleminden alıntı yapar. Gettodan yeni çıkmış bir adamın topladığı ve canlandırdığı bir edebiyat ortamının söz konusu olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Bununla beraber Yahudi erkekler ve özellikle de Yahudi kadınlar tarafından yönetilen Alman entelektüel salonlarının öyküsü yaygın olarak araştırılmış ve anlatılmıştır; bu salonlar, Alman sanatlarının, şiirinin güzelliğinin sergilenmesine ve övülmesine adanmış, bu sayede "Alman Ruhu"nu da gözler önüne sermişti. Habsburg monarşisinin çok kültürlü toprakları için, eğitimli halk esas olarak Yahudilerden oluşuyordu ve "bu özgürleşmiş Yahudiler kendilerini kültürel açıdan Alman 'orta Avrupalılar' olarak görüyorlardı".[19] Yahudi olmayan ev sahip-

18. Eric Hobsbawm, "Enlightenment and Achievement: The Emancipation of Jewish Talent since 1800" yer aldığı kaynak *Fractured Times: Culture and Society in the Twentieth Century*, Abacus, 2014.
19. Eric Hobsbawm, "Mitteleuropean Destinies" yer aldığı çalışma Hobsbawm, *Fractured Times.*

leri de onları aynı şekilde görüyordu. Yahudilerin özgürleşmesi trajediyle görkemi birleştiriyordu.[20]

Henüz 1912'de Moritz Goldstein adında bir Yahudi, geçerliliği ve zamanlaması Yahudi entelektüel okurları tarafından kesinlikle kabul edilmeyen kaygılı bir soru sordu: "Yahudiler, birdenbire, kasten dışlanmadıkları tüm konumlarda ortaya çıktılar, Almanların görevlerini kendilerine mal ettiler, Alman kültürel yaşamı giderek Yahudilerin eline geçiyor gibi görünüyor [...] Biz Yahudiler, hakkımızı ve kapasitemizi inkâr eden bir ulusun manevi mülkünü yönetiyoruz".[21]

Zaten iltihaplı bir yaraya zaman zaman tuz basan şey, Yahudilerin kendi ustalık alanlarında seçtikleri ustaları alt etmeye yönelik kibirli girişimleriydi; özellikle de bu tür girişimlerin başarılı olması ihtimali doğduğunda girişimler daha sıkıntılı olabiliyordu. Alman Yahudilerinin durumu, gülünç trajedi ve tekinsiz grotesk olarak tanımlanabilecek ürkütücü bir karışım halindeydi ve bu anlamda belki de benzersizdi ancak Aydınlanma'dan ilham alan özgürleşmenin tetiklediği tedavi edilemez, aporetik bir çelişkinin genel yapısı, belki birkaç istisna dışında, tüm Avrupa'da tekrarlanıyordu. Belirsizliğin, özellikle antisemitizmin modern türüne benzersiz şeklini verdiğine inanıyorum. Holokost şokunun ardından, bu modern tür mezara gömülmüş gibi görünüyordu. Gerçi olası dirilişine dair artan işaretler bulunmaktadır ve bazen farklı bir kelime dağarcığıyla, farklı argümanlara başvurularak ifade edilir. O kadim "çadırlarınıza dönün!" çağrısı ne zaman ve nerede duyulsa veya ulus kurma süreci ne zaman yeniden başlasa bu modern antisemitizm türü tekrar ortaya çıkar, sürgünden bilinçaltına veya varsayımsal mezarına geri döner. Buna Doğru Avrupa'daki ulus kurma süreci de dahildir, bu süreçte (senin de Kavolis'in ifadesiyle tekrarladığın gibi) "yalnızca bireyler değil, aynı zamanda milletler de 'vazgeçilmez haklar' talep etmektedir; milletler bu talebin adaletine dair

20. Bkz. Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Polity, 1991, s. 121.
21. Bkz. Moritz Goldstein, "*German Jewry's Dilemma*", yeniden basım Leo Baeck Institute Yearbook, 2: 236-54, s. 237-9.

daha fazla güvence elde edebilir (çünkü milletin aksine birey, bu milleti oluşturan bireyler tarafından bencillikle suçlanabilir)".

Bir yorum daha: Hobsbawm, başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin toplumsal konumunun gerçekleri ile arzu edilen ve takip edilen asimilasyonun hedefi arasındaki gerilimin, Yahudi yaratıcılığının (sonsuza kadar devam etmese de) aniden patlamasının gizemini açıklamamıza bir miktar yardımcı olabileceğini düşünmüştür (haklı bir düşünce). Bu varsayıma yönelik kanıtlar arasında, 2004 yılına kadar tek bir Nobel Ödülü'nün bile İsrailliler tarafından kazanılmamış olması faktöründen bahseder ama "Güney Afrika"nın mütevazi (150.000 kişi) Litvanyalı Yahudi nüfusu tarafından bile 2 ya da belki 3 ödül kazanılmıştır.

LD *Wasted Lives** (2004) adlı kitabında, insanların ve hayatlarının küreselleşme tarafından ıskartaya çıkarılışını yazdın. Kimse insanlara ihtiyaç duymaz veya onları özlemez ve ortadan kalktıklarında, çeşitli ekonomi ve güvenlik göstergeleri de dahil olmak üzere istatistikler daha iyiye doğru gider. Örneğin, sadece yirmi yılda yaklaşık bir milyon kişinin Litvanya'dan göç etmesinin ardından, ülkede hem işsizlik hem de suç oranlarında dikkate değer bir düşüş görüldüğü haberleri geldi.

Bu insanlar, birileri yaşlanmanın büyük ölçekli etkileri hakkında konuşmaya başlayana kadar fark edilmedi. Genç nüfusun göç etmesiyle beraber Litvanya, Letonya ve Estonya'nın, AB ülkeleri arasında nüfusuna oranla en büyük emekli grubuna sahip olması ihtimali ortaya çıkınca bu konu konuşulmaya başlamıştı. Bu ekonomik mantık ve argüman tartışmaya dahil edilene kadar, Litvanya ulusunun halihazırda tam üçte biri başarılı bir şekilde bilinçli kamusal yaşamımızın sınır uçlarına geri itilmiş durumdaydı. İnsanların istatistiksel birimlere dönüşmesi, modern barbarlığın ve çağdaş dünyanın ahlaki körlüğünün belirtilerinden biridir. Aynı şey, erkekleri ve kadınları üretim faktörlerine indirgemek ve onlara insan kaynakları demek söz

* Zygmunt Bauman, *Iskarta Hayatlar*, Çev. Osman Yener, Can Yayınları, 2020. (y.h.n.)

konusu olduğunda da geçerlidir. Bütün bu durumlarda, insan bireyselliği ve bu dünyada olmanın gizemi, isimsiz güçlerin ve sistemlerin hizmetine tabi kılınarak ortadan kaldırılır; bunlara örnek olarak kamuoyu araştırmaları, teknokratik pazarlama ve siyaset ağları, ayrıca bu güçlerin ve ağların operasyonlarını haklı çıkaran istatistikler gösterilebilir.

Özellikle İspanya'da gençler oldukça yakın bir zamanda öfkeli protestolar gerçekleştirdiler ve bu protestolar sayesinde yarısından fazlasının işsiz olduğu gerçeğinin farkına varılmasıyla birlikte ilgi odağı haline gelebildiler. Başka bir deyişle, genç neslin yüzde 50'den fazlası, bunların gerçekten korkunç rakamlar olduğu ortaya çıktığında sanal bir yokluk durumundan çıkarak kamu bilincinin ilgi odağı haline geldi (o ana kadar halk onların var olduğunun bile farkında değildi). Siyasi sınıfı ve kamuoyunun efendilerini korkutan şey, insanların ülkelerine ve bir bütün olarak Avrupa'nın geleceğine olan inançlarını yitirmeleri veya yıkılmış umutlarla virane hayatlar yaşamaları değildi; endişeye ve şoka neden olan şey, sadece boş istatistiklerdi.

Bir keresinde Rus yazar Andrei Bitov'dan Rus edebiyatındaki gereksiz insan olgusu hakkında yorum yapmasını istemiştim. Bitov, İsveç Visby'de gerçekleşen bir edebiyat seminerinde, bu kavramı kullanmasının yanı sıra manzum bir roman olan *Eugene Onegin*'de (1825) fenomeni aydınlatan Alexander Puşkin'den de bahsetti. Bu eserden ve Mikhail Lermontov'un *A Hero of Our Time* (1840) adlı eserinden önce, Rusya'daki gereksiz insana dikkat çeken ilk kişi, Aralıkçılar İsyanı'nın bastırılmasından hemen sonra Alexander Herzen olmuştu. Herzen, Rusya'da siyasette hatta toplumda asla yer bulamayacak insanların olduğunu fark etmişti. Onlar yanlış tarihsel dönemde ve dünyanın yanlış bölümündeydiler. Bir şey ya da birileri burada bir hata yapmıştı: Belki Tanrı'ydı, belki tarih ya da kader miydi bu hatanın sebebi? Bu insanlar yanlış bir tarihsel dönemde ve dünyanın yanlış bölümündeydiler. Belki de bir Yunan trajedisinde olduğu gibi daha parlak bir gelecek uğruna feda edilmeleri gerekiyordu. Bitov, hiç telaşlanmadan, cevabın daha da basit olabileceğini

söylüyordu: Gerçeği söylemek gerekirse, insanların gereksiz olduğu durumlar, dönemler ve toplumlar vardır.

Bana öyle geliyor ki, bizim çağımız da insanlar olmadan gayet iyi akıp gidebilir. Zengin bir sosyal yaşam için, insani tatmin için birbirimize ihtiyaç duymuyoruz artık. *Pars pro toto* [bütün için bir parça] olmamız yeterli kabul ediliyor. Bütün yerine parçalara ihtiyacımız var. Seçimler sırasında bir miktar oya ihtiyacımız var; üretim maliyetlerinin düşürülmesini gerektiren bir durumda ucuz iş gücüne ihtiyacımız var; güvenli, inanılır ve iş dostu bir ortam yaratmak için dayanışma denilen şeye ihtiyacımız var (dayanışma, göç etmeyi veya konumunu kaybetmeyi seçmek yerine protestodan vazgeçmek ve haklarını savunmamak olarak da ifade edilebilir). Bazı durumlarda ihtiyaç duyulan şey tam da isimsiz bir kitledir: Bu isimsiz kitle, her seçim gününden önce, elektronik oylama devam ederken (Litvanya'nın benimsemek üzere olduğu ancak henüz uygulamadığı sistem), göçmenleri seçmenlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak hatırlayan oy avcısı politikacılar tarafından yoğun bir şekilde arzu ediliyor ve hevesle aranıyor. Diğer durumlarda, politikacıların kaçmaya çalıştıkları şey bu kitledir çünkü insanların her şeyi kendi topraklarında bırakıp yurtdışına taşınmasına neden olan sorunların, ekonomik olarak zayıf ülkelerde çözülemeyeceğini çok iyi anlamışlardır, ki bu ülkeler ekonomisi güçlü olanlardan artık sınırlarla da ayrılmıyorsa göç daha da hızlanır.

İsimsiz bir seyirci ve seçmen kitlesi olmadan reytinglerin yüksek olması imkânsızdır; bu yüzden biz Koca Bay Meçhul'u yüzsüz, ruhsuz sadakatiyle bizi meşrulaştırdığı sürece seviyoruz. Eğer politikacı, televizyon yapımcısı ya da bir ünlüysek veya tanınmış bir yüz ve isimle kamuoyunda tanınma hakkı talep eden herhangi biriysek, bu kitle olmadan yapamayız. Bu kitle bizi meşrulaştırmayı bırakıp bize sırtını döndüğünde, bizi onaylayıp tekrar tekrar yeniden yaratmak yerine bu isimsiz kitle içinden çıkıp isimlerini ve yüzlerini fark etmemizi istediklerinde ve dolayısıyla insani acıların, dram ve trajedilerin vücut bulduğu bireyler haline geldiklerinde bu kitleden kurtulmak

isteriz. Peki niçin? Bunun nedeni, bu kitlenin sorunlarının –bu kitleyi oluşturan bireysel ruhların sorunlarının– aradıkları her şeyin kendilerine vaat edildiği ancak ne zaman ve ne pahasına olduğunun kendilerine söylenmediği bir dünyada bu sorunların çözülebilir olmadığını neredeyse içgüdüsel olarak idrak edebiliyor olmamızdır. Peki çare nerede? Kendi ülkelerinde mi? Evim dedikleri yerde mi? Hiçbir şekilde çaresi yok.

Modernitenin büyük vaatleri nerede bulunabilir? Mobilite, hareket özgürlüğü ve seçim özgürlüğü; bunlar onlara vaat edilmemiş miydi? Sınırsız bir dünya da vaatlerden biri değil miydi? Böyle bir dünya, küçük, ekonomik ve politik olarak zayıf ülkelerin güçlenmesine yardımcı olmaz. Böyle bir dünyada güçlü devletler daha da güçlenir, zayıflar daha da zayıflar. Herhangi bir Avrupa sınırını özgürce geçebileceğimize dair bize söz verilmemiş miydi?

Durumu, Marius Ivaškevičius'un Oskaras Koršunovas tarafından sahnelenen *Expulsion* (2011) oyununda bir karakterin sözleriyle ifade edeceğim. (Anti)kahraman Eglė, sınırı geçmenin kolay olacağını söylüyor ama geride bırakman gereken bir şey var, yanında götüremeyeceğin bir şey bu: Kendine verdiğin değer. Bu değişim ne zaman gerçekleşti; sınırı geçmeden önce mi, sonra mı? Burada ne tür bir geçişten bahsediyoruz? Buradan gidelim anlamında bir kendini sınırdan dışarı atma mı yoksa hadi ondan kurtulalım anlamında bir kovulma mı söz konusu; sizin kendi hatalarınızı ya da sistemin hatalarını acı bir şekilde kanıtlayan bir şeyin kasıtlı olarak tahliye edilmesi mi bu? Dahası, gittiğiniz yerde kendiniz olmanıza izin verilecek mi yoksa kendinizi bir maymuna mı çevireceksiniz; üst sınıfların aksanını, kelime dağarcığını, görgü kurallarını, tonunu, tınısını ve vücut hareketlerini papağan gibi tekrar eden zavallı bir sosyo-politik muhabbet kuşuna mı dönüşmek zorunda kalacaksınız?

Sınırdan geçme dramındaki ortak aktör, Büyük Bay Meçhul'dur. Bu ismi kullandığımda, sistemi işletenlerden ve sistemin çarklarında işlenenlerden oluşan tüm isimsizleştirme sistemini kastediyorum; baskıcı organları ve hayatta kalmaya çalışan kurbanlarını göz önünde bulunduruyorum. Öncelikle takma adlarla

anılan ancak bu takma adlardan sonra ad ve soyadları hatırlanan direkt aktörler Litvanyalı prekaryayı oluşturur. Bu, Karl Marx'ın proletaryasının yerine küreselleşmenin yeni alt sınıfıdır: Onlar, her zaman mevcut olan bir tehlike ve risk bölgesinde yaşayan, belirsiz, güvensiz konumdaki insanlardır. Onlara hiçbir şey garanti edilmemiştir, hiçbir şeyden emin olamazlar; güvenlik duygusu onlardan sonsuza kadar alınmıştır.

Evet, biraz refaha ulaşabilirler ancak yalnızca yabancı bir ülkede büyük Hiçlik'in bir parçası olarak bir tür toplumsal intihar yoluyla erişebilirler buna. Bu prekarya, isimsiz kişi ve kuruluşlardan oluşan küresel ağı somutlaştırır ve ona hizmet eder; istatistiklerle başlayan ve gerçekten varolan bir çeşitlilikle sona eren bir ağdır bu ve toplumun, şoke edici sosyal karşıtlıkların ve eşitsizliklerin engellenemez varlığına izin verdiğinin yeterli kanıtı olarak görülebilir. Bu durum liberal yaklaşımlarla açıklanıp bertaraf edilecektir, kültürel farklılıklardan ve bu insanlara itibarlı bir şekilde var olma hakkı verildiğinden bahsedilecek, yabancılık duydukları hassasiyetler ve yaklaşımlar empoze edilmeden kendileri olma ve kendi başlarına bırakılma hakkı verildiği söylenecektir; bununla beraber tüm bunlar kendilerine herhangi bir siyasi ve ekonomik güç verilmeden gerçekleştirilir. Böylece işgücünün bir parçası olursunuz, jet sosyete sınıfının uygun yerel tutumlarını ve tüketim kalıplarını taklit etme hakkı da verilir ancak kendi tarihsel-siyasal anlatınızı ve kendi kültürel yaklaşımlarınızı ortaya koyma hakkına sahip olamazsınız.

Doğu Avrupa'da kendini aşağılama ve kendinden nefretin kökenleri derinlere dayanır, bunlar Rus kültüründe o kadar derindir ki, Pyotr Chaadayev'in *Philosophical Letters* (1826-31) adlı eserinde gayet iyi ifade bulan tarzda bir tarih ve kültür felsefesine yol açmıştır. Chaadayev'in çağdaşı, 19. yüzyıl Rus şair ve düşünürü Vladimir Pecherin de benzer bir yaklaşımla hafızalara kazınan şu satırları kaleme almıştır: "Kişinin anavatanından nefret etmesi ve onun mahvolmasını hırsla arzulaması ne kadar tatlıdır ve onun mahvoluşunda evrensel bir yeniden doğuşun şafağının ayrımına varmak ne hoştur". Bu satırla-

ra dikkat göstermek gerekir çünkü insanın kendisine yönelik böylesine küçümseyici bir tavır alması, böylesi bir kendinden nefret duygusu neredeyse sadece 19. ve 20. yüzyıl Yahudi kimliği yörüngesinde bulunabilir, Alman Yahudi yazar Theodor Lessing buna "jüdischer Selbsthass" [Yahudilerin kendinden nefreti] demiştir. Gerçi Afro-Amerikalılarda da benzer bir durum görülür; onların da çocukluklarında ve gençliklerinde kendilerine duydukları nefret, sayısız araştırmaya yol açmıştır.

Bu durumda sınırı geçme, sınır dışı olma konusu neyle ilgili olabilir? Bir suçlunun kişiliğindeki acı ve derinliğin varlığıyla mı ilgilidir? Kahramanlıkların ve suçların, asla bilemeyeceğimiz aşkın bir kalıntının izlerini taşımasıyla mı ilgilidir? "Iskartaya çıkan insanların" ve "yaşamaya değer olmayan hayatlarının" yalnızca korkunç ve etik açıdan kör edici etiketler olmasıyla mı ilişkilidir; bu etiketlerin, genç Doğu/Orta Avrupalı insanların artık hiçbir şekilde normal sayılamayacak kitlesel ölçekli göçlerini doğuran gerçek sebepleri saklayan duyarsız maskeler oluşuyla mı ilgilidir; ya da ince bir medeniyet kabuğunun içimizdeki intikam duygusunun üzerini pek örtmediği gerçeği hakkında mıdır; ya da barbarlığın intikam duygusu içinde saklanmasıyla ancak adalete ve hukuka saygı kisvesi altında da bir o kadar barbarlığın kol gezmesiyle mi ilgilidir?

Sınırı geçmek, sınır dışı edilmekle mi ilgilidir? Ortaçağdaki Fareli Köyün Kavalcısı (gerçekte Şeytan'ın kılık değiştirmiş halidir) gibi, tüm gençleri kasabanın dışına çeken ve sadece yaşlıları geride bırakan sürgünün gücü ve çekiciliği hakkında mıdır? Ya da sınırı geçmek, özgürlüğün ikilemleri hakkında mıdır; bu ikilemlerin deneyimlenmesi ürkütücüdür ve bedelini kendi güvenliğinizle ve anavatanınızla ödemeniz gerekir ama size kendi dilinizi bulma ve konuşma şansı verir, durumunuzu açıklamak için başkalarını (size ve ülkenize karşı üstün olduklarına ikna olmuşlardır) beklemeden büyüme şansı verir. Sınırı geçmek tüm bu sorulara yanıt vermez. Vermek zorunda değildir. Bu bir destanın ödevi değildir. Bu soruların yanıtlarını hayat verir, yaşamaya değer bir hayattır ancak yalnızca etik olarak

kendinize meydan okuduğunuzda yaşamaya değer. Belki de sınırı geçmenin bedelini ödeyerek bulunur bu yanıtlar.

Burada yine kendimizi TINA dünyasında buluyoruz. Alternatif yok. Sovyet lise ders kitaplarında uzun zaman insanlık için en büyük tehdit olarak sunulmuş olan kapitalizm, şimdiki Sovyet sonrası toplumlarında çok daha agresif ve dinamik şekilde yer bulurken daha ılımlı, çekingen, eşitlikçi, sosyal demokrat, refah devleti odaklı, sosyal demokrat ve post-kapitalist Batı Avrupa ülkelerinde bu ölçüde uygulanmıyor. Kapitalizm sonrası Batı Avrupa ülkeleri, örneğin İsveç, Finlandiya ve geri kalan İskandinav ülkeleri, Baltıkların bir tür eski moda, tarihsel olarak geri dönüştürülmüş ve acımasız kapitalizmi şeklinde algıladıkları şeye ya da daha geleneksel terimlerle ifade edersek, Estonya'nın ve diğer Baltık ülkelerinin liberter ekonomilerine yalnızca hayretle bakıyorlar. Kazananları aleni bir şekilde yüceltmeleri ve kaybedenleri küçümsemeleriyle Sovyet vatandaşlarının nazarında "vahşi kapitalizm"in cisimleşmiş halini simgeleyen ülkeler, şimdi eski Sovyet uluslarına şaşırtıcı derecede komüniter, sıcak ve insancıl görünmektedir.

Gerçekten de, belli bir mantık içerse de paradoksal açıdan ters çevrilmiş bir tür Marksizm ile karışan "ilk gelen alır" veya "bal tutan parmağını yalar" veya "kapabildiğin kadarını kap" zihniyetiyle karşılaştırıldığında, bu İskandinav ülkeleri saf ve masumdur. Litvanya ve diğer Doğu-Orta Avrupa ülkelerindeki bu son derece kaba ekonomik determinizm ve materyalizm çeşitliliği, öncelikler arasında sayılması beklenebilecek en son şeyin kültür meselesi olduğunu çok iyi bilenleri pek şaşırtmaz. Zaten alternatif de yok.

ZB "Hiç kimse onlara ihtiyaç duymaz veya onları özlemez" diyorsun. Aynen öyle. Tarihin bilinen bölümünde ilk kez, insanlığın büyük bir kısmı (en yoksul, en yoksun olanlar, onurlu ve değerli bir yaşam umudundan ve ihtimalinden, kendilerini sefaletlerinden kurtarma araçlarından mahrum bırakılmış insanlar) bir "toplumsal işlevden" ve dolayısıyla toplumda bir yer

sahibi olmaktan mahrum bırakılıyorlar. Yoksullar ilk kez "işe yaramaz" durumdalar, oynayacak rolleri yok.

Ortaçağda yoksullar, iyi eylemler için kullanışlı –üretken ve her zaman erişilebilen– bir fırsat sağlıyordu: Ruhunun kurtuluşu ve ölümden sonra Cennette yer bulma konusunda endişelenen her Hıristiyan için Tanrı'nın armağanıydılar. Modern kapitalizmde, onlar bir "yedek işgücü ordusu" idiler ve bu nedenle, bir ulusun gücünün, fabrika ortamına ve savaş alanının ağırlığına dayanabilecek insan sayısıyla ölçüldüğü zamanlarda, paha biçilmez bir varlık olarak görülüyorlardı; onları iyi durumda tutmaya özen göstermek "mantıklıydı"; iyi beslenmiş, ayakkabılı ve korunaklı, her zaman aktif hizmete çağrılmaya hazırdılar; bu koşulu güvence altına almakla ilgilenen bir refah devletine duyulan ihtiyaç, "sağ ve sol anlayışın ötesindeydi". Şimdi, yoksulları ve sistemde faal olmayanları içinde bulundukları sıkıntı ve ısdıraptan kurtarmanın vergi mükelleflerinin parasını boşa harcamak olduğuna dair bir inanç var. Bugünlerde çok azımız ruhumuzun kurtuluşu ile ilgilenirken, toplumun, sanayi işçileri ve onların işverenleri şeklinde bölünmesi anlayışının yanı sıra kitlesel boyutta asker orduları talebi de çoktan bir kenara bırakıldı ve uygulamada tüm sebep ve amaçlar unutuldu. Ortaçağ'ın "alt sınıfları"ndan farklı olarak (ve bu nedenle, "işsizler" kelimesi şöyle bir anlam oluşturur: Bu kelimedeki "-siz" son eki, işsizliği, bir norm olarak kabul ettiği "iş sahibi olma" koşulunun ihlal edilmesi durumu biçiminde ifade etmiş olur), günümüzün "gereksizleri" bu nedenle tamamen ve basitçe, yararsız ve hiçbir işe yaramaz kimseler olarak sınıflandırılabilir ve öyle de sınıflandırılmaktadır: Bu insanlar kesinlikle bir yüktür, akla yatkın varlıklar değildir; *lebensunwertes Leben*'in [yaşamaya değmez hayat] güncellenmiş bir versiyonudurlar, bu yaklaşımın Nazi orijinalinin bariz vahşetini gizlemek için bir dizi sözlü hile ile hafifçe üstü kapatılmıştır. Dediğin gibi: "Ortadan kalktıklarında, çeşitli ekonomi ve güvenlik göstergeleri de dahil olmak üzere istatistikler daha iyiye doğru gider". Onlar, inatla ve muhtemelen kasten, kanun ve düzenin koruyucuları onları gözden uzak tutmak için ne kadar çabalasa

da ortadan kaybolmayı reddediyorlar. "Kadın ve erkekleri üretim faktörlerine indirgemek ve onlara insan kaynağı demek" aşaması bile geride kaldı. Gereksiz insanlar "alt sınıf"tır; diğer insanlar tarafından masrafları çekilir. Hayal gücünün hiçbir uydurması ile parazitler bir "kaynak" olarak görülemez.

Yakın zamana kadar Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin başkanı olan Michael Burawoy,[22] bize Karl Polanyi'nin kapitalist dünyada "metalaştırma" uygulamasının bir parçası olarak (toprak ve paranın yanı sıra) emeği de bir meta şeklinde konumlandırmayı olmayan bir şeyi varmış gibi düşünmekle ilişkilendiren ufuk açıcı argümanını hatırlatıyor, anlatıyor ve geriye dönük olarak yeniden değerlendiriyor; gerçi sonuçta mevcut durumumuzun, "meta olmaktan çıkarmaya [ex-metalaştırma]"ya yönelik güç toplama eğilimi tarafından belirlenmiş olduğunu söylüyor:

> Ex-metalaştırma süreci; eskiden meta olan ama artık olmayan varlıkların, piyasadan atılmasıdır. Ex-metalaştırma, genişletilmiş atık üretimini kapsamına alır; kendi aleyhlerine olacak şekilde piyasadan atılan birçok yararlı şey olduğu fikrine dayanır. Ex-metalaştırma karşısında, metalaştırma çok çekici bir olasılık olabilir.
> Joan Robinson'ın uzun zaman önce söylediği gibi, sömürüden daha kötü bir durum varsa, sömürülmemektir. Pek çok yerde ve giderek tüm dünyada artan işgücü fazlası rezervleri, sömürülmeyi bir ayrıcalık haline getiriyor.

Buna ek olarak, Burawoy, metalaştırmadan başlayıp ex-metalaştırmaya yol açan yörüngenin son dönemde kol emeğinden entelektüel emeğe kadar uzanmış olduğu konusunda uyarıyor. Bilgi de, metalıktan çıkarılma yolunda başlangıçta emeği (el emeğini), toprağı ve parayı bünyesine katan yarı-değerler ailesine katılıyor. Papa Francis'in Papalık Vaazı olan "Evangelii Gaudium"dan bir parça alıntı yapmama izin verin. Şu anki çıkmazımızın özüne ve yakın gelecekte doğurabileceği sonuçlara dair çarpıcı sözleri var:

22. Bkz. Michael Burawoy, 2014 International Sociological Society presidential adres: "Facing an Unequal World".

Nasıl ki "Öldürmeyeceksin" emri insan yaşamının değerini korumak için açık bir sınır koyuyorsa, bugün biz de bir dışlama ve eşitsizlik ekonomisine karşı "bunu yapmayacaksın" demeliyiz. Böyle bir ekonomi öldürür. Nasıl oluyor da yaşlı bir evsizin sokakta yatarken ölmesi haber olmazken borsanın iki puan kaybetmesi haber oluyor? Bu bir dışlama durumudur. İnsanlar açlıktan ölürken yiyecekler çöpe atılıyorsa beklemeye devam edebilir miyiz? Bugün her şey rekabet yasalarına ve en güçlü olanın hayatta kalmasına dayanmaktadır; burada güçlü güçsüzden beslenmektedir. Sonuç olarak, insan yığınları kendilerini dışlanmış ve toplumun uçlarına itilmiş halde buluyor: işleri yok, olanakları yok, herhangi bir kurtuluş aracından yoksun bırakılıyorlar.[23]

İnsanlar, kullanılacak ve sonra atılacak tüketim malları olarak kabul ediliyor. Günümüzde yaygınlaşan bir "at gitsin" kültürü yarattık. Artık bu durum sadece sömürü ve baskıyla ilgili değil, yeni bir şey de söz konusu. Dışlanma, nihayetinde, içinde yaşadığımız toplumun bir parçası olmanın ne anlama geldiğiyle ilgilidir; dışlananlar artık sadece toplumun alt sınıfı veya uçları ya da haklarından mahrum bırakılmış kimseler olmakla bırakılmıyorlar; onlar artık toplumun bir parçası bile değiller. Dışlananlar, artık "sömürülenler" değil, toplum dışına itilenlerdir, "artıklar"dır.

Bir azınlığın kazancı katlanarak artarken, çoğunluğu, mutlu azınlığın tadını çıkardığı refahtan ayıran uçurum da aynı oranda büyüyor. Bu dengesizlik, piyasanın mutlak özerkliğini ve finansal spekülasyonları savunan ideolojilerin sonucudur. Sonuç olarak, bu ideolojiler kamu yararını gözetmekle yükümlü devletlerin herhangi bir denetim biçimini kullanma hakkını reddederler. Böylece, kendi yasalarını ve kurallarını tek taraflı ve amansızca dayatan, görünmez ve çoğu zaman sanal olan yeni bir tiranlık doğar. Borç ve faiz birikimi de ülkelerin kendi ekonomilerinin potansiyelini fark etmelerini zorlaştırıyor ve vatandaşların gerçek satın alma güçlerinden yararlanmasını engelliyor. Bütün bunlara, dünya çapında boyutlara ulaşan yaygın yolsuzluk ve kendi kendine hizmet eden vergi kaçakçılığını ekleyebiliriz. Güç ve malvarlığı düşkünlüğü sınır tanımıyor. Kâr artışının önünde duran

23. https://w2.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html

> her şeyi yutma eğiliminde olan bu sistemde, kırılgan olan ne varsa, örneğin çevre gibi, tek kural haline gelen tanrısal bir piyasanın çıkarları karşısında savunmasız kalmaktadır.[24]

Senin ve benim ortaya çıkarmak için mücadele ettiğimiz akışkan kötülüğün kökenleri, yukarıdaki alıntıda mükemmel bir şekilde ve nadiren karşılaşılan bir kesinlik ve açıklıkla ifade edilmiştir. Dört maddelik karşı-eylem stratejisinin esasları da bir o kadar iyi görünmektedir: "Dışlayıcı ekonomiye hayır. [...] Yeni para putperestliğine hayır. [...] Hizmet etmekten çok yöneten bir finansal sisteme hayır. [...] Şiddeti doğuran eşitsizliğe hayır". Bana göre, Papa'nın bu dört emri, Burawoy'un eylem çağrısının takipçilerine yol göstermelidir: "Piyasaların tüm sorunların çözümü olarak sunulduğu bir dünyada, piyasanın üstünlüğüne karşı ideolojik meydan okuma, herhangi bir etkili karşı hareket için çok önemli bir ön hazırlıktır".

Bu hatırlatma, Sürgün oyununa dair senin canlı ve leziz anlatımın vasıtasıyla hikâyesini öğrendiğim genç Litvanyalıların (geçici ya da ebedi bir sürgün olacaktır, kimse –kendileri dahil– bunu kesin olarak bilemez) sürgünü için de geçerlidir. Senin de belirttiğin gibi, kendi ülkelerinde yer bulamayan sadece onlar değil. Onlar gibi milyonlarca –belki de on veya yüz milyonlarca– insan var, gezegende yer denemeyecek yerler arasında dolaşıp, çoğu zaman nafile bir çabayla kendi evleri haline getirebilecekleri bir diyar arıyorlar. Mülteci veya sığınmacı kamplarından, yani giriş kapıları ardına kadar açık ama çıkışları sıkıca kilitlenmiş olan yer denemeyecek o yerlerden kaçanlar şanslıdır. Bununla birlikte, bu şanslı olanlar için bile, derme çatma üretilmiş berbat durumdaki cankurtaran sallarından daha iyi bir çare kalmamıştır.

---

24. Aynı kaynaktan.

4
Unutulmuş Ataların Gölgeleri mi? Maniheizme Geri Dönüş

Leonidas Donskis Kutuplar halinde düşünmeye, dünyayı siyah beyaz resmetmeye yönelik herhangi bir eğilim gibi, Maniheist ayrımların da çekicilikleri vardır. Bu yaklaşımlar, modern felsefi teorilere ve siyasi doktrinlere nüfuz etmenin bir yolunu buluyorlar ve mesajın arkasına her zaman aynı izi bırakıyorlar: Başka bir alternatif yok. Kaderini sev. Modern kadercilik ve determinizm bu şekilde ortaya çıkıyor.

Avrupa'daki derin kriz nedeniyle Oswald Spengler'in bir kez daha popüler hale gelmesi beklense de, bir şey onu ciddiye almama izin vermiyor. Doğru, iki dünya savaşı arasında Avrupa'nın gerilemesi konusunda pek çok ince noktaya değindi ancak

Der Untergang des Abendlandes'in* (1918-22; Batının Çöküşü) yazarının savunduğu en şüpheli fikirlerden biri, kültürlerin paralel ve ayrı varoluşudur.

Spengler'e göre, başka bir kültürün biçimlerine öykünmek ya da en azından ona yaklaşmak için en ufak bir girişim bile, onun "sahte biçimcilik" dediği şeyden başka bir şey değildi. Sahte biçimcilik kavramı, kültürel biçimlerin yanlış bir yayılımı ve etkileşimi olarak ifade edilebilir. Spengler'in bu duruma örnek olarak gösterdiği durum, Rusya'da Büyük Petro'nun üstlendiği Batılılaştırma politikalarındaki sahte biçimcilikti. Spengler'e göre Saint Petersburg'un inşası, Avrupalı olmayan Rusya'da paralel bir gerçeklikten başka bir şey değildi. Bu durum, Avrupa'ya karşı derin bir düşmanlık hisseden Slav hayranlarının tepkisiyle de örneklenebilir.

Evet ve hayır; bu yaklaşıma böyle tepki verirdim. Rus siyasetinin modern Avrupa ile neredeyse hiç ilgisi yokken, Rus edebiyatı ve kültürü Avrupa'nın mucizelerinden biriydi. Dostoyevski, hiçbir şeyin Saint Petersburg kadar kısa ömürlü ve Rus gerçekliğinden bu kadar uzak olmadığını düşünse bile, kendi romanları Avrupa kültürel kanonunun bir parçası olmaya mahkûmdu. Ele almak istediğim üç örnek, Spengler yanılgısını her şeyden daha iyi ortaya çıkarabilir.

İlk olarak, eski Sovyetler Birliği'nde yaşamış seçkin bir film yönetmeni olan Sergei Parajanov'u (1924-90) hatırlayalım. Çoklu kimlikler dünyasında benliğin sürekli yeniden keşfedildiği ve kültürel kimliğin ortak bir alan oluşturduğu kanonun harika bir örneğiydi. Şimdi Gürcistan olan Tiflis'te Ermeni bir ailede dünyaya geldi, Ukrayna ve Gürcistan'da uzun yıllar geçirdi ve sonunda Ermenistan'a yerleşti. Bütün bu ülkeler onu kendilerinden biri olarak görüyordu. Etnokültürel kimlik kartını oynamanın mümkün olduğu bir zamanda yaşıyordu çünkü Sovyetler tam da bu tür küçük kimlik oyunlarına izin vermeye başlamıştı.

---

* Oswald Spengler, *Batının Çöküşü*, Çev. Nuray Sengebli, Dergah Yayınları, 1997. (y.h.n.)

Parajanov, Ukrayna'da bir klasik olarak kabul edilen *Shadows of Forgotten Ancestors* (1965) [Unutulmuş Atalarımızın Gölgesi] adlı muhteşem filmini çekmek için Ukrayna'ya gitti ve Ukraynalılar filmi ulusal yeniden doğuş hareketinin önemli bir parçası olarak kabul ettiler. Film, dini ve folklorik temalarla doludur ve o dönemin Sovyet sinemasının sosyal-gerçekçilik kriterlerine uymaz. Parajanov, birkaç kültürde birden faaliyette bulunurken kendini böyle yaratmıştı ve bu kültürlerin hepsi iç içe geçmiş, kesintisiz ve birden çok yönü olan bir diyaloğun içindeydi. *The Colour of the Pomegranates* (1968) [Narların Rengi] adlı filminin zaferinden sonra uluslararası üne ve profesyonel itibara kavuştu. Film, Gürcistan'da yaşayan ve Ermenice, Gürcüce, Farsça ve Azerice dillerinde yazan Ermeni asıllı büyük şair "Şarkı Kralı" Sayat Nova'nın (1712-95) biyografisidir. Kafkasya'da yaşamış en büyük folk şarkıcısı-şarkı yazarı olan Sayat Nova, dil ve kültür çeşitliliği bağlamı dışında düşünülemezdi.

Ukrayna sinemasından bahsedildiğinde, kendimi hemen iki büyük yönetmeni düşünürken buluyorum ve bu iki deha birbirinden ancak bu kadar uzak olabilirdi. Söz konusu ustalar Sergei Parajanov ve Kira Muratova'dır. Sergei Parajanov'un yukarıda bahsi geçen başyapıtı, *Shadows of Forgotten Ancestors* bir gövde gösterisinden başka bir şey değildi. Film Mykhailo Kotsiubynsky'nin eşsiz Ukrayna Hutsul kültürünü tasvir eden bir hikâyesine dayanıyordu, gerçi filmde bu kısım anlamlı bir bölümden ibarettir, bunun dışında film daha ziyade Ermeni, Gürcü ve Azeri kültürleriyle ilişkilidir. Kira Muratova ise daha spesifik olarak Ukrayna'ya özgü bir fenomen gibi görünmektedir.

Sergei Parajanov'un hem zamana meydan okuyan hem de özgün sinematografik dili, Vittorio De Sica, Federico Fellini ve Marcello Mastroianni gibi İtalyan ustaların gözünde yeni sinema çağının gelişini simgeliyordu (birbirlerine hayranlık ve saygıyla bakan Mastroianni ve Parajanov bir keresinde Gürcistan'da, Tiflis'te tanışmıştı). Diğer yandan Kira Muratova, modern Ukrayna toplumuna ve kültürüne derinden bağlı görünür ve bu unsurlar

olmadan onun karmaşık kültürel kodlarını ve çağrışımlarını deşifre etmek kolay olmaz.

Kira Muratova'nın dünyasına, Batı'da hiçbir yerde bulunamayacak özel bir feminizm türü derinlemesine nüfuz etmiştir. Batı Avrupa feminizmi, kadınların, erkek gücünün ve sembolik otorite dünyasının onlara dayattığı toplumsal rollerden ve anlam çerçevelerinden kurtuluşu ile ilgilidir; Doğu Avrupa feminizmi ise, kadın güzelliği, gizemi ve kadınların erkekler tarafından şekillendirilen ve yönetilen dünya üzerindeki tartışılmaz üstünlüğünde ısrar eder. Batı Avrupa'da bir feminist, militan bir sosyal ve kültürel eleştirmen olarak görünür; Doğu Avrupa'da *une femme fatale* (fettan kadın) olarak.

Muratova'nın etik ve estetik duyarlılıklarının dünyasının haritasını çıkarmak, feminist olmayan feminizm olmadan düşünülemezdi; bu, yalnızca Doğu Avrupa'daki erkekler ve kadınlar için özgürleşmenin içsel doğasıyla açıklanabilecek paradoksal bir durumdur. Özgürlük Doğu Avrupa'da asla ideolojik olamaz; çünkü ideoloji her zaman sahtekârlık ve manipülasyon anlamına gelmiştir. Batı Avrupa'da feminizm, Marksizmin ya da herhangi bir tür eleştirel teorinin ve direniş anlayışının silah arkadaşı olabiliyordu. Doğu Avrupa'da kadınlar ya güzel ve gizemli olurlar ya da o belirsiz arzu nesnesine indirgenme riskini taşırlar (Luis Buñuel'in *Cet obscur objet du désir* (1977) filmini hatırlayabiliriz).

Muratova'nın sinematografik dünyasında feminenlik, güzellik, gizem, gizlilik ve kadın kimliğinin (veya travmasının) en azından birkaç düzlemi vazgeçilmezdir. Kadınlar güzeldir, hassastır, fedakârdır, sevecendir (veya Üç Öyküdeki Ofelia/Ofa kadar canavardır) ancak asla sıradan veya unutulabilir değildirler. Muratova'nın en sevdiği aktrislerin, sessiz sinemanın yıldızlarına yakın benzerlik taşıyacak şekilde seçilmesi muhtemelen tesadüf değildir. Bu durum, Muratova'nın aktrisleri Alla Demidova ve Nina Ruslanova için geçerlidir ancak Renata Litvinova ve Natalya Buzko ile doruğa ulaşır; ikisi de Muratova'nın gizem ve kadınlık dünyasından ayrı düşünülemez.

Buna ek olarak, Muratova'nın dünyası grotesk figürler olmadan eksik olurdu; çeşitli sahtekarlar, şarlatanlar, hırsızlar ve ucubeler sahne alır filmlerinde; Georgi Deliyev (özellikle *Tuner*'deki unutulmaz rolü), Vladimir Komarov, Zhan Daniel ve filmlerinde zaman zaman boy gösteren çok sayıda aktör/aktris tarafından bu roller canlandırılmıştır. Muratova bu açıdan profesyonel olmayan bir oyuncu kadrosu kullanan Federico Fellini ve Pier Paolo Pasolini ile benzer yaklaşım içindedir. Naiflik, spontanelik, melankoli, eğlence, kahkaha ve insan yaşamının öngörülemeyen yönlerinin cazibesinin karışımı, sihir dünyasına bir giriş noktası sağlar; edebi anlatılarla ve klişelerle, popüler kültür veya TV unsurlarıyla bozulmamış bir tür sinemadır bu.

Odessa bağlantısı burada yanıltıcı olamaz çünkü Deliyev, Komarov ve Buzko, Deliyev'in yönettiği efsanevi pandomim ve palyaço topluluğu Masks'ın komedyenleriydi. Karnavala benzer bir atmosfer, gerçekdışılık hissi ile birleştiğinde, Muratova'nın film idealini bir rüya olarak gözler önüne sermektedir. Ingmar Bergman, *Laterna Magica* (1987) adlı anı kitabında, bir rüyanın boşluğunda yaşamanın her gerçek film yönetmeninin tutkusu olduğunu yazmıştı. Bergman, kendisinin bunu nadiren başardığına ve yalnızca filmlerinin düşler dünyasına açıldığı o ender anlarda bir sanatçı olarak kendini gerçekleştirebildiğine inanıyordu. Bergman'a göre, her zaman hayran olduğu ve zamanının en büyük film yönetmeni olarak kabul ettiği Andrei Tarkovsky emsalsiz bir ustaydı çünkü onun filmleri bir rüya atmosferinden ayrılmaz bir üslup taşıyordu.

Mükemmel hayaller dünyasının bir sanatçısı olan Kira Muratova için de aynı şey söylenebilir. William Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*'indeki Mercutio karakterinin sözleri, Muratova'nın bazı filmlerinin motto'sunu en iyi açıklayan ifadeler olabilir: "Doğru, rüyalardan bahsediyorum, / Bunlar aylak bir beynin çocuklarıdır, / Boş bir fanteziden başka bir şeyle sonuçlanmazlar". Bir zamanlar gördüğümüz ve o zamandan beri unutamadığımız bir rüyanın devamı olarak onun filmleri, yavaş yavaş etrafımızdaki

dünyanın ana hatlarını yeniden bütünleştirir; bu Muratova'nın tek ve asli estetik gerçekliğidir. Muratova, gerçekle asla olduğu gibi ilgilenmeyen bir sanatçı tipi olarak karşımıza çıkar; sanki çok fazla gerçekliğin bizi öldüreceğini söylemek ister gibidir. Onun filmlerinde gerçeklik yerine hayallerimizi, söylenmemiş hakikatleri, küçük paralel dünyaları ve alternatif gerçekliği veya hayal gücümüzü, hafızamızı ve samimiyetimizi bulmaya hazır olmalıyız.

Muratova'nın siyah-beyaz estetiğinin baş döndürücü ve insanın içine işleyen güzelliği, Ukraynalı büyük besteci Valentin Silvestrov'un müziğinin sihirli dokunuşu eşliğinde, bu alternatif gerçekliği oluşturmayı başarıyor. Bu alternatif gerçeklikte, son derece itaatkâr ahlaklı çoğunluğun hayata geçirdiği siyasi çılgınlık, budalalık ve nefret geri çekiliyor, ortadan kayboluyor ve bize, hepimize bırakılıyor.

Bu nedenle, modern dünyamızda kültür kanonunu bugünkü haliyle tek bir kültüre sıkıştırmak pek mümkün değildir. Bir şeyi yalnızca bir kültüre yerleştirme yetisi, sadece politik bir icat yaptığımız veya kültür olarak maskelenen politik bir projeye sahip olduğumuz anlamına gelir. Bunun yerine, bir kültüre başka bir kültür tarafından nüfuz edilip yeniden keşfedildiği her durumda Avrupa yeniden doğar. Avrupa katıksızlıkla ilgili değildir; daha çok bir olay örgüsü, anlatı ve hafıza çerçevesinde bir başkasının hayatını yaşama yeteneği ile ilgilidir.

İkinci olarak, Sergei Parajanov'un VGIK'teki (Moskova All-Union Devlet Sinematografi Enstitüsü) sınıf arkadaşlarını, Aleksandr Alov ve Vladimir Naumov'u hatırlayabiliriz. Uzun süre birlikte çalışıp birçok başyapıt ortaya çıkarmışlardı ve kim oldukları da, yıllara meydan okuyan filmleri *Flight* (1970) (Mikhail Bulgakov'un *White Guard** romanından uyarlanmıştır) ve *Legend of Tijl* (1970) (Charles de Coster'ın *The Legend of the Glorious Adventures of Tijl Uilenspiegel in the Land of Flanders and Elsewhere* adlı eserinden yola çıkar) ile hatırlanabilir.

---

* Mihail Bulgakov, *Beyaz Muhafız*, Çev. Engin Süren, Maya Kitap, 2014. (y.h.n.)

Legend of Tijl büyük bir başarıydı. Bu Flaman başyapıtında derinden kök salmış özgürlüğün gizemi, Rus özgürlük sevgisinin derin draması aracılığıyla kırılıyordu (Rusların özgürlük sevgisi 20. yüzyılın gerçekliği tarafından ne kadar derinden suistimal edilmiş ve hayal kırıklığına uğratılmış olursa olsun). Harika bir kamera çalışması ve epik fırça darbeleriyle birleşen bu film, ilk dönem Flaman resim sanatına kadar uzanan Flaman portrelerinin ve dini resimlerinin çarpıcı güzelliğini gözler önüne seriyordu. Oyuncuların yüzleri, gözleri, elleri ve uzun bakışları doğrudan Rogier van der Weyden'in veya Hans Memling'in portrelerindendi. Filmin iki estetik varoluş düzlemi vardı: Özgürlük özlemi ve isyanı kutlama arzusu vurgulanmayı gerektirmeyecek kadar açıkken, filme erken modernite dönemine duyulan aşk ve insan bireyselliğinin ilk keşfedildiği dönemlerde çok güçlü olan Avrupa kültürünün patlaması olarak tanımlanabilecek bir tutku nüfuz etmişti.

Üçüncü olarak, Emir Kusturica'nın ilk İngilizce filmi *Arizona Dream* (1993) sayılabilir; filmde Güneybatı ABD öteki dünyadan bir yer olarak değilse bile bambaşka bir diyar şeklinde anlatılır, aşk, seks ve ölümün sürrealist etkileşimi aracılığıyla tasvir edilir. Bu anlatım Goran Bregoviç'in son derece Avrupalı sayılabilecek müziğiyle hayat bulurken çokkültürlülük ve ötekiliğin çelişkilerine dair derin Sırp yaklaşımlarıyla da somutluk kazanır. Bu yalnızca Saraybosna trajedisinin bize öğretebileceği bir şeydir.

Oswald Spengler ne yazık ki bunları göz ardı etmişti. Unutulmuş ataların gölgeleri; onlar da kim? Onun yaklaşımlarının hepsi, kaçınılmaz çöküşün şaşmaz bir gerçeklik olduğuna dair kaderci inançların enkarnasyonlarıdır. Aslında burada determinizm kültürünün sesini duyuyoruz; Vytautas Kavolis bir zamanlar bu fenomeni açıklarken modern bir ahlak sistemiyle derinden bağlantılı olduğunu söylemişti. Kavolis bunu şöyle ifade eder:

> Modern bir ahlak dışı kültür, kolektif sorumluluğu ciddiye almadan bireysel ahlaki sorumluluk kavramını ortadan kaldırma eğiliminde olması itibariyle, determinizm kültürüdür. Bu kültürde, bireylerin, bütün temel açılardan kontrolleri dışındaki biyolojik ve sosyal güçler tarafından şekillendirildiği ve yönlendirildiği varsayılır, hatta bu kişilerin etkisi altında yaşayan bireylerin de ana seçimlerinin bu yönlendirmeye tabi olduğu düşüncesi kabul edilir. Bu kültürün dört ana entelektüel odağı şunlardır: "biyoloji (veya ırksal kalıtım) kaderdir" teorisi; insanın fayda hesaplayan, zevki maksimize eden bir makineden başka bir şey olmadığı ve olmaması gerektiği inancı; mevcut toplumlarda bireyin yalnızca kendi varoluşunun "baskıcı", "yoksullaştırılmış", "cansızlaştırıcı" ya da "geleneksel olarak kısıtlanmış" toplumsal koşullarının kurbanı olduğu inancı (bireyin kendi kaderini tayin etme ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenme gücünün olmaması); ve bu tür durumlardan yalnızca ellerinde "rasyonel bir sosyal politika" olan "uzmanların rehberliği" ile kurtarılabileceği fikri (bu politikaların belirlenmesi sürecinde yardım edilecek kişiler, yalnızca uzmanların kullanacağı araçlar olarak sürece katılım gösterir.)[1]

Kavolis'in modern ahlak dışı kültür kavramı, mağdur grupların veya toplumların yönetici elitlere niçin bir hastanın teşhis ve tedavi uzmanlarına baktığı gibi baktığına yeni bir açıklama getiriyor. Aynı zamanda, bize kapsamlı bir temel kavrayış da sağlıyor: Mağdur kültürün, özgürlük ve seçim kültürünün aksine, niçin kendini kader ve determinizm kültürü olarak gösterdiğini anlayabiliyoruz.

Bu kavram, özellikle sosyal bilimler açısından bütün determinist teoriler arasındaki bağlantıları ortaya koymaktadır. Kavolis, Sigmund Freud'un "Biyoloji kaderdir" özdeyişinden alıntı yaparak başlıyor ve ardından ırksal miras, tarih, çevre, toplumsal yaşam, sosyal organizasyon ve benzerlerine dair insafsız yasaların lehinde konuşan diğer söylem biçimlerini göstererek devam ediyor. Bireysel sorumluluğu ve ahlaki seçimi reddeden modern bir ahlak dışı kültür –ya da Kavolis'in deyişiyle determinizm kültürü– modern ahlaki imgelemde yayılmış bir ahlakileştirme sistemidir. Dolayısıyla bu noktada doğal ma-

1. Vytautas Kavolis, *Moralizing Cultures*, University Press of America, 1993, s. 48.

sumiyet ve mağduriyet olarak adlandırılabilecek unsurları ele alabiliriz. Bu yaklaşıma göre, insanlar prensipte biyolojik veya sosyal güçleri kontrol edemezler. Aksine, bu görüşe göre bazı bireyler ve hatta tüm toplumlar bu güçler tarafından şekillendirilir ve yönlendirilir. Dünya, güçlü gruplar, gizli uluslararası örgütler veya gizli ajanslar ve bunların anlaşılması zor uzmanları tarafından kontrol edildiğinden ve hükmedildiğinden, bireyler eylemleri için ahlaki sorumluluk alamazlar. Ayrıca, gidişatı etkileyemez veya değiştiremezler. Böyle bir tutum, marjinalleştirilmiş ve mağdur edilmiş grupların karakteristiğidir ancak aynı şekilde anti-liberal ve anti-demokratik rejimler tarafından şekillendirilen bilinç türünün de karakteristiğidir.

Aslında, 19. yüzyıldaki ırkçılık, trajik bir antropoloji şeklinde tezahür etti ve 20. yüzyılın *Kulturpessimismus*'unun [kültür kötümserliğinin] bir öncüsü oldu. Joseph Arthur de Gobineau, 19. ve 20. yüzyıl Avrupa'sının trajik muhafazakâr bilincinin ilk habercisi olarak değerlendirilebilir; Heinrich Rückert, Nikolai Davilevsky, Leo Frobenius, Oswald Spengler, Feliks Koneczny, Egon Friedell, Anton Hilckman, Pitirim A. Sorokin, Constantin Noica, Lucian Blaga, Othmar Anderle, Arnold J. Toynbee ve diğer kültür teorisyenleri de onunla birlikte bu gruba dahil edilebilir.

Kültür morfolojisi, modern Maniheizmin örtülü bir biçimi miydi: Maniheizm, Işık ve Karanlığın ya da İyi ve Kötü'nün paralel varlığına dair çok eski bir inançtır; her türlü solma ve yok olma biçiminin, amansız kötülüğün parçası ve yaşamın yıkımı olduğunu varsayar. Bu inanç, bilimsel yaklaşımlar barındıran determinizm kavramı olarak mı yoksa şiirsel bir kültür felsefesi olarak mı maskeleniyor? Bu soru, Voltaire'in *Candide, ou l'optimisme** adlı eserini yeniden okumayı ve yeniden yorumlamayı değerli kılıyor. Burada yalnızca Dr. Pangloss'un Leibnizci monadoloji ve teodise merkezli naifliği ile Candide'in seyahat ve deneyime dayalı bilgeliği arasında değil, aynı zamanda onların modern (ve neredeyse eşit derecede önyargılı) varsayımları ile

* Voltaire, *Candide*, Çev. Gülşah Ünal, Say Yayınları, 2022. (y.h.n.)

Maniheist Martin'in antik yapıdaki karamsar bilgeliği arasında varoluşsal ve felsefi bir gerilim buluruz.

Czesław Miłosz'un röportajlarında ve aynı zamanda anı kitabı *Miłosz's ABC*'sinde (1997) yaptığı itirafı, yani evrim teorisini her zaman bir kötülük teolojisi olarak gördüğüne dair itirafını hatırlayın. İlginçtir ki, Charles Darwin'in kendisi de, evrim teorisinin kritik bir bileşeni olarak en güçlü olanın hayatta kalması anlayışının, yaşam ve ölüm biçimlerinin derinden iç içe geçtiği, birbirinin yerini alabildiği ve aslında hiçbir öneminin olmadığı bir kötülük teolojisine benzediğine inanıyordu.

Czesław Miłosz'un dünya görüşünün çarpıcı bir yönü, onun kötülük kavramında yatmaktadır; ki bu açıkça Maniheist görünüyor: Mikhail Bulgakov ve Simone Weil gibi, Miłosz da kötülüğün kendi başına bir hayat yaşadığını ve paralel bir gerçekliği ortaya koyduğunu varsayarak, Hıristiyan/Augustinyen veya modern liberal kötülük kavramlarını hiçbir zaman tam olarak kabul etmemişti. Aslında, Miłosz'un kendi kendine itiraf ettiği modern Maniheizm tipini, ister Doğu ve Orta Avrupa'nın kendine has bir özelliği olarak ister Avrupa'nın bu bölümünün totaliter modernleşmesinin oldukça trajik ve kaçınılmaz bir yönü olarak kabul edelim, iki şekilde de ayrı ve özenli çalışma gerektirdiği söylenebilir.

TINA dünyasının felsefi bir şekilde yorumlanmasını bir tür uygulamalı determinizm olarak ve bir miktar Maniheist nüanslar taşıyan üstü örtülü bir fatalizm (kadercilik) biçimi gibi görmek anlamlı mıdır?

ZB "Hepsi iç içe geçmiş, sürekli ve birden çok yönü olan bir diyaloğun içindeki kültürlerin paralel ve ayrı şekilde varoluşundan" bahsettin; "çeşitli kültürlerde faaliyet gösterirken" kendini yaratan insanı ele aldın ama sonra da, "bireylerin bütün temel açılardan kontrolleri dışındaki biyolojik ve sosyal güçler tarafından şekillendirildiğinin ve yönlendirildiğinin varsayıldığını, hatta ana seçimlerinin de bu yönlendirmeye tabi olduğunu" söyledin. Gerçekten ya da varsayımsal olarak çelişkili olan bu

ifadelerin arkasında şu unsurların olduğu söylenebilir: bir "determinizm kültürü" vizyonuna karşı bir "kendi kendini yaratma kültürü" vizyonu. Bu iki vizyon arasında asla bağdaşmayacak zıtlıkların savaşı söz konusudur ve bu savaşta iki taraf da düşmanın koşulsuz teslim olmasını şart koşar. Uzlaşmaz ve göründüğü kadarıyla bükülmez vizyonların getirdiği bu sürüncemeli ve muhtemelen bitmeyecek olan savaşta bir an için totalitarizm çağının savaş çığlığını atmama izin verin: Bize unutulmuş (unutulmamış?) atalarımızın gölgesinden miras kalan ve bilincimizin (bilinçdışımızın?) kuytularında ve sığınaklarında cansızlaşan anlayışın, güçlü olanın hayatta kalması anlayışının çığlığıdır bu.

Aslında "en güçlü olanın hayatta kalması" ifadesini ilk kullanan kişi Charles Darwin değil, Herbert Spencer'dı; bu ifadeyi 1864 yılında yayımlanmış olan *Principles of Biology* adlı çalışmasında kullanmıştı. Spencer'ın görüşüne göre, bu ifade Darwin'in "doğal seleksiyon" fikrinin özünü net bir şekilde ifade ediyordu. Darwin'in kendisi bu ifadeyi yalnızca *Türlerin Kökeni Üzerine* adlı eserinin 1869'daki beşinci baskısında kullandı. Aynı ifadeyi kullanırken iki adamın aklında aynı fenomen mi vardı? Darwin'e göre, "doğal seleksiyonun" çarkı, yakın bir yerel çevre için daha iyi tasarlanıyordu; oysa Spencer, ölüm kalım savaşında avantajlı ırkların korunmasından bahsetmekteydi. Şüpheli ölçüde laf kalabalığına sebep olan bu ifadeye karşı farklı yaklaşımlar getirilebilir (kim hayatta kalır? En güçlü olan. Peki en güçlü olan kim? Hayatta kalanlar) ve keskin şekilde farklılaşan ahlaki mesajlar sunulabilir. Totoloji gibi olacaktır belki ama Darwin hayatta kalma kabiliyetini hayatta kalanların gücüyle ve koşullara uygunluğuyla tanımlar (tekrar ifade etmek gerekirse, mevcut/bölgesel koşullara daha iyi adapte olmayı kastediyor), Spencer ise koşullara uygunluğu tanımlayan düzeni tersine çevirerek başkaları karşısında hayatta kalma olgusu olarak görür (diğerlerinden daha uzun yaşamak, gücün tek kanıtıdır; hem gerekli hem de yeterli kanıttır). Hobbes'un *bellum omnium contra omnes* [herkesin herkese karşı savaşı] anlayışından başlayıp, Spencer'ın en güçlünün hayatta kalması yaklaşımı aracılığıyla Samuel P. Huntington'un daha

yakın tarihli (1992-6) "medeniyetler çatışması"na giden yolda düz bir çizgi vardır. Bununla birlikte, Darwin'in fikrini takip ederek, şu anki, zamana bağlı varoluşsal durumumuz için hangi tutum ve yaşam stratejileri kategorilerinin daha iyi tasarlandığını/adapte edildiğini ve uygun olduğunu sorabiliriz. Bu durumda, yaşam stratejilerini inceleyerek başlamamız gerekir.

Konumuzla en çok ilişkili olduğunu düşündüğüm unsur, çokkültürlü bir dünyada yaşıyor olduğumuzdur; bu dünya, fikirlerin, değerlerin, inançların ve bunları taşıyan insanların muazzam göçünden oluşan bir ürün olarak görülebilir. Fiziksel ayrılık, ki eğer hâlâ var olduğu düşünülse bile (tartışmalı bir konudur), artık illa manevi mesafe olduğu anlamına gelmemektedir. "Onların Tanrısı" ve "bizimki", birbirlerinin yaşam alanlarına yakın yerlerde (sadece elektronik olarak değil, ete kemiğe bürünmüş şekilde) kendi tapınaklarına sahiptir; hepimizin uyanıkken geçirdiğimiz zamanın hatırı sayılır ve hâlâ hızla artan bir bölümünü harcadığımız online evrenin içinde ise, tüm tapınaklar aynı mesafededir ya da daha doğrusu, yakın uzay-zaman mesafesindedir. Bununla birlikte, toplumsal kelime dağarcığında yanıltıcı bir şekilde birbirinin yerine kullanılan iki kavramı birbirinden ayırmaya dikkat etmeliyiz: multikültürellik (çok kültürlülük) ve multikültürelizm. Birincisi gerçeklikleri (çevre, yaşam sahnesi, ambiyans) belirtirken; ikincisi, bir tutum, politika veya tercih edilen yaşam stratejisini ifade eder. En etkili Polonyalı filozoflardan biri olan Piotr Nowak[2] en son yapıtında, ağırbaşlı akademik nizamın kötü çocuğu olan Stanley Fish'in multikültürelizm (multikültürelist yaklaşım ve/veya program) eleştirisini derin bir incelemeye tabi tutmaktadır.[3]

Fish, multikültürelizmin iki çeşidini ayırt eder: "butik" ve "güçlü". Bunlardan ilki, yani butik olan, "politik olarak doğru"

---

2. Piotr Nowak, *Hodowanie troglodytów* ("Breeding Troglodytes"), Fundacja Augusta Hrabiego Cieszkowskiego, 2014.
3. See Stanley Fish, "Boutique Multiculturalism, or Why Liberals Are Incapable of Thinking about Hate Speech", *Critical Inquiry* 23 (2) (Kış 1997): 378-95; and *The Trouble with Principle*, Harvard University Press, 1999.

ilkelere dair söylenen büyülü sözlere özgü kulak tırmalayıcı çelişkilerle göze çarpar, ki bu (Nowak'ın sözleriyle) "bir arada varolan kültürler arasındaki uygun ilişkilerin öneminin yanı sıra onlara bahşedildiği söylenen saygı ve sempatinin önemini vurgular; öte yandan, can sıkıcı ve rahatsız edici bulunan gerçek eşitsizliklerin uyandırdığı öfkeyi ve alerjiyi bastırır". "Butik multikültürelizm", bir yandan hoşgörü, tarafsızlık, objektiflik, açık fikirlilik ve hakkaniyet ilkelerine bağlı kaldığını ısrarla söylerken ve bunların evrenselliğine (hatalı şekilde) ikna olurken, diğer yandan kendi inançlarını ve yaşam rutinlerini (bu inançlar ve rutinler ne kadar kendine özgü ve itici olursa olsun) ciddiye alan ve onlara gerçekten sadık kalan, sımsıkı sarılan ötekileri anlamakta başarısız olur. Multikültürelizmin ikinci, güçlü versiyonu, tabiri caizse, işini tam yapar: Her kültüre, doğru ve uygun gördüğü her şeyi uygulama konusunda, vazgeçilmez ve tartışılmaz bir hak tanır ve aynı zamanda, herhangi bir kültürün desteklediği uygulamalara karşı getirilen tüm dış eleştirileri yasaklamasının yanı sıra, aynı zamanda, bunlara müdahaleleri de engeller. Ancak Nowak'ın yorumladığı gibi, "güçlü" bir multikültürelist, kendisi için kaçışı olmayan bir tuzağa düşer: Yamyamların en sevdikleri eti yemelerine izin verecek kadar ileri gidebilir mi? Bununla beraber, *The Trouble with Principle* adlı eserinde Fish'in kendi ifadelerini görelim:

> Butik multikültürelizm, Tom Wolfe'un "radikal şık" başlığı altında hicvettiği tarzda, etnik restoranların, hafta sonu festivallerinin ve yüksek profilli flörtlerin multikültürelizmidir. Butik multikültürelizm, ilgi duyduğu nesnelerle yüzeysel veya kozmetik ilişkisiyle karakterize edilir. Butik multikültürelistler, kendi kültürleri dışındaki kültürlerin geleneklerine hayranlık duyarlar, takdir ederler veya hoşlanırlar veya sempati duyarlar veya (en azından) "meşruiyetini kabul ederler"; ancak o kültürlerin merkezlerindeki bazı değerlerin, ilan edildikleri ya da varsayıldıkları şekliyle medeni edep kurallarına aykırı bir davranışa yol açtığı bir noktada, diğer kültürleri onaylamaktan her zaman vazgeçeceklerdir.[4]

4. Fish, *The Trouble with Principle*, s. 56.

> Güçlü multikültürelizmle kastettiğim şey ise farklılıklar politikasıdır [Charles Taylor tarafından ortaya atılan bir terimdir]. Güçlüdür çünkü kendi içinde ve kendisi için farklılığa değer verir. [...] Butik multikültürelist, kendisinin dışındaki kültürlere yüzeysel bir saygı gösterecekken (bir kültürün uygulamalarını irrasyonel veya insanlık dışı bulduğunda geri çekeceği bir saygıdır bu) güçlü bir multikültürelist, tüm kültürlere özünde derin bir saygı göstermek isteyecektir çünkü her bir kültürün kendi kimliğini oluşturma ve rasyonel ve insani olana dair kendi anlayışını besleme hakkına sahip olduğuna inanır. Güçlü multikültürelist için ilk ilke rasyonellik değildir [...] hoşgörüdür.[5]

Nowak'ın özetlediği gibi, "ya butik multikültürelizm ya da hiçbiri diyebiliriz çünkü güçlü multikültürelizm imkânsızdır; butik alternatifi sadece bir sahtelikten ibaret olsa da geçerli olan yegâne seçenektir". Sonuç olarak: multikültürelizm bir gerçekliktir ve zor bir gerçekliktir, peşinden gidilmesi veya yokmuş gibi davranılması kolay değildir. Doğruyu uygunsuzdan, insancıl olanı insanlık dışı olandan ve düzgün olanı ahlaksızdan ayırmak için değerlerin ve ölçütlerin farklılaştırılması söz konusuyken, bir yandan da katı inançların ve toplumsal dayanışmanın müthiş ölçüde bir arada tutma gücü hayatın gerçekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak "multikültürelizm", hem bir bakış açısı hem bir politika olarak ikili tezahürü içinde (hem bu gerçekliğin tatsız sonuçlarını detoksifiye edebilecek uygulamalara yön vermek hem de bunları tetiklemek üzere hesaplanmıştır) (çoklu) temalı bir eğlence parkından ziyade gerilim ve endişe dolu bir mayın tarlası için zemin hazırlar. Uygulanabilir bir asimilasyon politikasının (ve aslında buna yönelik isteğin) yokluğunda, göç konusunun üstesinden gelmeye çalışmak, yaşam sahnesine kademeli olarak farklı ulusal kökenlerin yerleştirilmesinden başka bir şeyle sonuçlanamaz. Böylesi bir yaşam sahnesinin doğurma potansiyeline (ve eğilimine) sahip olduğu tüm içsel çelişkileri ve bilişsel uyumsuzlukları tedavi eden bir panzehir veya tüm kapıları açan bir maymuncuk bulmak büyük ihtimalle

5. A.g.e., s. 60.

mümkün olmaz. Barışçıl, düşmanlıktan uzak ve karşılıklı olarak tatmin edici bir birlikte yaşama sanatı, kesinlikle belli kurallara dayandırılabilecek bir şey değildir ve belirsizliklerle, risklerle ve sürtüşmelerle dolu olmasının yanı sıra doğaçlama yapma ihtiyacı da doğurur. Böyle bir sanatı tasarlamak ve öğrenmek de zaman alır –hatırı sayılır bir zaman alır– daha fazla çalışmayı ve terlemeyi gereksiz kılacak tasarım ve öğrenme çabalarının sonuç vermesi adına da pek fazla umut yoktur.

Ortak çıkmazımızın bu yönünün (yani liberal reçetenin, bu çıkmazın meydan okumalarına yanıt vermedeki başarısızlığının) sayısız (*her yerde görülen* demek de yanlış olmayabilir) örneğinden birine daha başvurmak gerekirse, kader ve ruh halinin tarihsel kıvrımlarını benden çok daha yakından izlediğin ve benim yapabileceğimden çok daha büyük ustalıkla aktardığın Rusya'ya bir an için dönüp bakabiliriz. Gençliğinde gelecek vaat eden bir şair olan Kirill Medvedev'den alıntı yapacağım; edebiyata ve edebiyatın sınırları dar, kendi içine kapalı dünyasına karşı mesleğinin ilk dönemlerinde hissettiği hayal kırıklığı,[6] onu taktik değiştirmeye ve kendisini toplumsal entelektüel rolüne sokmaya zorlamıştı:

> 1990'ların büyük entelektüel misyonu, yeni bir ulusal ideolojinin yaratılmasıydı: (1) merkezi yönetimin, ya şiddetin ya da fikirlerinin gücüyle (ya da daha büyük olasılıkla her ikisi yoluyla) bir dizi farklı ve çoğu zaman düşman siyasi varlıkları bir arada tuttuğu emperyal versiyon; (2) farklı varlıkların sahip oldukları ortak nitelikler ve değerler temelinde bir araya geldiği demokratik versiyon [...] entelijansiya bunu başaramadı. Siyasi sonuçlar açıktır; eşit bir şekilde bir arada yaşayacak çeşitli siyasi ve etnik öznelerden tek bir canlı organizma yaratabilecek bir ideoloji oluşturamadık. Sonuç savaş oldu; Çeçenistan'da, kasaba ve şehirlerimizin sokaklarında ve gençlerle yaşlılar arasında savaş çıktı.[7]

---

6. İngilizce editörü Keith Gessen'in açıkladığı üzere, "Medvedev'in söylediği gibi: Onu en çok rahatsız eden şey, sonunda tüm bunların derin bir şekilde alakasız olmasıydı. Şiir hakkındaki tartışmalar hiçbir zaman gerçek hayata yayılmadı. Kimsenin davranışını değiştirmediler" (Kirill Medvedev, *It's No Good*, n + 1 / ugly duckling presse, 2012, s. 14).
7. A.g.e., s.125.

Medvedev'in gözlemlediği gibi, ortaya çıkan "kaba, gaddar, büyük ölçüde etnik temelli klan kapitalizmi" idaresinde yaşayan insanlar, "günümüzün değerleri olan kariyerizm, başarı, dürtü, hızlı para vb[8] hakkında Komsomol [Genç Komünistler Birliği] aktivistleri tarafından" öğretilen yeni nesil düşüncelere maruz kaldıklarında şaşkınlığa kapılıyorlar ve "kendilerine tanıdık gelmeyen herhangi bir şeye saldırgan bir şekilde tepki veriyorlar; gerçekten yabancı olan herhangi bir şeye nasıl tepki verdiklerinden bahsetmiyorum bile. Şu anda her iki taraftan da radikaller tam da bu insanların bağlılığı için savaşıyor ve bu radikaller, liberal merkezcilerde korku uyandırıyor. Aslında bu korku, makul, sağduyulu, 'kültürlü' liberal entelijansiyadan geriye kalan tek şeydir diyebiliriz."[9]

Tanıdık geliyor mu? Bana geliyor. Bu hikâyedeki birkaç bölgesel folklorik ayrıntıyı çıkardığınız zaman okuduklarımız Avrupa ve ötesindeki işleyişe dair bir rapor halini de almış oluyor.

LD Aslında, birçok odak noktası burada kesişir ve de buluşur: Seçim kültürü ve kader kültürünün (her ikisi de Doğu ve Orta Avrupa elitlerinin siyasi ve ahlaki söylemlerine, uygulamalarına, zihniyetlerine derinden işlemiştir) çatışması olarak adlandırılabilecek durum söz konusu olduğunda, determinizm kültürü açıkça buzdağının sadece görünen kısmıdır. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında Doğu Avrupa'nın entelektüel ve ahlaki kahramanlarının Karl R. Popper ve onun oldukça sıra dışı olsa da yetenekli öğrencisi George Soros olması tesadüf değildir; ikisi de açık toplumu vaaz ediyorlardı: Hakikat üzerinde tekel oluşturmayan ve gerçekliğe dair determinizm ve kadercilikle yüklü algılardan sıyrılmış bir toplum tasavvur ediyorlardı. Doğu ve Orta Avrupa'nın dönüşüm kahramanlarından oluşan bu cemaate, Ernest Gellner'in ikonoklastik ve şüpheci armağanını ve Ralf Dahrendorf'un son derece demokratik derslerini de ekleyebilirim. Dahrendorf bu dersleri, Weberci bir yaklaşımla

8. A.g.e., s. 119.
9. A.g.e., s.130.

dünyanın dönüşümünden ve hayal kırıklıklarından çıkarmıştı. Hayali bir Polonyalı'yla gerçekleştirdiği yazışmalar şeklindeki diyaloglarda bu dersleri detaylandırıyordu. *Reflections on the Revolution in Europe* [Avrupa'daki Devrim Üzerine Düşünceler] başlığı altında topladığı bu eser, Edmund Burke'nin Fransız İhtilali karşısındaki klasik ve oldukça muhafazakâr reaksiyonları konseptine göre modellenmişti.

Popper'ın tartışma yaratan eseri *The Open Society and its Enemies** 1980'lerde mutlaka okunması gereken bir kitap haline geldi ve bu da gayet doğaldı. Bize inanmamız gerektiği öğretilen her şeye aykırıydı: Hayatın her kesiminde bir ağırlık merkezi ve öngörülebilir bir mantık olması gerektiği fikri; tarihin ve toplumsal gelişmenin amansız yasaları fikri; büyük düşünürlerin neredeyse tanım gereği doğuştan demokrat ve aleni özgürlükçü olduğu inancı. Popper bu klişeleri ve naif varsayımları kâğıttan birer kale gibi yıktı. Ayrıca, insan yaşamının ve toplumsal varoluşun öngörülemezliği ve kendiliğindenliğinin tartışılmaz değeri üzerine bir başka çalışma olan Popper'ın *The Poverty of Historicalism*** adlı eseri (1957), Karl Marx'la doğrudan bir yüzleşme olarak ortaya çıktı (1980'lerde tam anlamıyla ihtiyaç duyulan şeydi diyebiliriz). Bununla beraber Popper tarafından tahttan indirilen düşünürler galerisinde Marx'a ek olarak Oswald Spengler, Arnold J. Toynbee ve tarihin ve kültürün döngüsel yorumunun diğer kahramanları da vardı. O günlerde, başımıza ne gelirse gelsin bir alternatif olduğuna ve olması gerektiğine kesinlikle inanıyorduk.

O halde, 21. yüzyılın başında, kendimizi, serbest piyasanın rasyonel seçimler sunduğunu söyleyen, kâr artırıcı ve zevk maksimize edici güçlerinin dünyası kisvesi altında gizlenmiş TINA dünyasında bulmamız ne kadar ironiktir. Doğu ve Orta Avrupa –Baltıklara verilen özel bir rolle– Marksizm ve Leninizmin TINA'sından neoliberalizmin TINA'sına giden uzun ve dolambaçlı yol oldu.

---

* Karl R. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev. Mete Tunçay, Harun Rızatepe, Liberte Yayınları, Ankara, 2018. (y.h.n.)
** Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev. Sabri Orman, Eksi Kitaplar, 2017. (y.h.n.)

Aslında, TINA dünyası birçok farklı kılıkta karşımıza çıkabilir: Ekonomik ve politik determinizmden, "morfolojik" yorumlama olarak adlandırılan bir yaklaşımla kontrolümüz dışındaki sosyal ve politik güçler okyanusunda insan yaratıcılığının ölümlü ve sonlu adaları olarak kabul edilen medeniyetlere kadar birçok farklı kılıkta gizlenir. Isaac Bashevis Singer gibi, birçok kişi *nedenselliğe* dayanarak yapılan açıklamaların, kaderin yüzündeki bir maske olduğu konusunda memnuniyetle hemfikir olacaktır. Paul Valéry de, TINA'nın şiirsel bir vizyondan doğduktan sonra yalnızca kaderciliğin kasvetli bir sesi ve içine kapalı bir varoluş mantığı haline gelişini anlatırdı bize; çünkü kültürlerin hepsinin ölümlü olduğunu düşünüyordu. Ayrıca I. ve II. Dünya Savaşlarının ardından bir grup filozof doğdu (*Der Untergang des Abendlandes* [Batının Çöküşü] adlı eserin sahibi ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz Oswald Spengler'den, *Civilisations et lois historiques: essai d' étude comparée des civilisations* adlı eserin sahibi Rumen filozof ve tarihçi Neagu M. Djuvara'ya kadar) ve bu filozoflar bu şiirsel sezgi parçasını karamsar ve kaderci bir kültür felsefesine dönüştürdüler.

İşte bu noktaya vardık. Evrimciler (Herbert Spencer'la birlikte Marx'ı da evrimci olarak kabul edip edemeyeceğimiz tartışmalı olsa da, onları bu çerçevede görmek sebepsiz değildir) ve döngüsel tarih görüşünün savunucuları tarafından temsil edilen, açıkça çelişen ve birbirini dışlayan teoriler ve yaklaşımlar, Popper ve takipçilerinin gözünde, determinizmin dostları ve ardından kendiliğindenliğin ve öngörülemezliğin (modern siyasi ve ahlaki hassasiyetleri barındıran Avrupa dünyasında özgürlüğe eşdeğerdir) düşmanları olarak birbirine yaklaşmaktan öteye gidemedi. Buradaki anahtar kelimeler olarak "ilerleme" veya "gelişme" veya "Untergang" veya "çöküş" ifadelerini kullanıp kullanmamamız ikinci derecede önemlidir. İnsanlığa ve moderniteye sunduğu tüm vaatlere rağmen ilerleme miti bize tünelin ucunda ışık göstermezken, *Kulturpessimmus* [Kültür karamsarlığı] anlayışının yanı sıra topluma, kültüre ve uygarlığa dair kasvetli yorumlar

da modern yaşamın açmazlarından çıkış yolu sunmuyordu. Zenginleş ya da yok ol, tanımla ya da tanımlayamadığın şeyi reddet, elde et ya da unut ama tüm bunlar olurken en az önemli olan şey senin seçimin.

Bizler burada, Aldous Huxley ve George Orwell tarafından ortaya çıkarılan ve ardından Michel Foucault gibi kurgu yazarı olmayan yazarlar tarafından yeniden yorumlanan, kurgusal olmayan bir ikilemden (bu kadar inandırıcı bir şekilde dile getirdiğin ikilem) uzak bir kurgu-yazımının parçasıyız; yani mutluluğun tiranlığına karşı ümitsizliğin tiranlığı. Şahsen, doğruyu söylemek gerekirse, yukarıda bahsedilen iki büyük distopyacı yazarın ahlaki ve politik ikilemini, döngüsel tarih ve kültür teorilerindeki ilerleme ve gerileme fikirlerinin kavramsal alternatifinin kurgusal bir aktarımı olarak görmeye meyilliyim.

Bu paradigmayı Maniheizm'in modern bir çeşidi olarak yeniden yorumlamaya cüret etmemin nedeni budur. Yevgeny Zamyatin ve George Orwell de (ve çok daha az ölçüde olsa da Aldous Huxley de), yıkımın yok edilemezliğine ve aynı zamanda kötülüğün paralel varlığına olan inançları açısından son derece Maniheist bir şeyler vardır. Muhtemelen, Zamyatin'in *Biz*'deki anlatıcısı D-503, Işık ya da İyi adına konuşmak için çok zayıf bir ses konumundadır ancak bir kadın muhalif olan sevgilisi I-330, insan onurunun ve nezaketinin kalıntıları adına umutsuzca mücadelelerini sürdürenler kulübüne girmeyi hak etmektedir. Hemen hemen aynısı Orwell'in *1984*'ü için de geçerlidir; Julia ve Winston Smith arasındaki kırılgan ve ölüme mahkûm ilişkide küçük bir umut parçası yatmaktadır.

Modern bir acı, ısdırap, yıkım ve umutsuzluk dünyasında (daha açık sözlü ve kesin olmak gerekirse, Doğu Avrupa dünyasında) çok dayanıklı görünen Maniheist mit nasıl tanımlanır? Maniheist mit hakkında David J. Levy şöyle yazmaktadır:

> Maniheist mitinde, kendisine etki eden unsurların –Zerdüşt, Hıristiyan ve Mezopotamya etkilerinin– toplamından daha fazlası vardır. Maniheizmde, bütüne kendine has bir ihtişam ve dokunaklılık katan

ve Eliade* ile birlikte sistemin "trajik karamsarlığı" hakkında konuşmamıza imkân veren bir birlik söz konusudur. Bu birliğin kaynağı, mitin içeriğinin tanık olduğu tarihsel kökenlerin çeşitliliğinde yatmıyor. Bunun yerine mit, dünyevi kötülük deneyimini ve insanlıkla yaşıt olan kusurlu bir yaşam biçiminin mükemmelleştirilmesi arzusunu güçlü bir şekilde aydınlatıyor. Mite birlik ve hatta büyük bir inandırıcılık kazandıran unsur, Maniheist dünya görüşünün tarihsel kökeninden ziyade varoluşsal kökenidir.[10]

20. yüzyılın distopyasını (veya örneğin Michel Houellebecq'in *La possibilité d' une île* adlı eseri gibi 21. yüzyıl distopyalarından birini) TINA dünyasının gelişine karşı bir uyarı romanı olarak görmek için nedenimiz var mı? Yoksa distopyalar, kadercilik ve determinizmdeki ilk günah anlayışına derinlemesine nüfuz etmeseler de, bunların tınısını mı taşıyorlar? TINA dünyasına karşılar mı yoksa çaresizce çıkış yolu bulmaya çalışırken onun içinde mi kalıyorlar?

ZB Mani, kendi adını taşıyan doktrini, Hıristiyanlığın (o dönemde en dinamik ve hızlı yayılan dini külttü) kalbindeki (muhtemelen) en keskin ve sıkıntılı paradoksa veya daha doğrusu çelişkiye ve bunun sonucunda ortaya çıkan bilişsel uyumsuzluğa tepki olarak oluşturmuştu. Eğer Tanrı, aynı anda, hem iyiliğin simgesi hem de her şeye gücü yeten varlıksa, bu durumda dünyada nasıl bu kadar çok kötülük olabiliyor?! Bu durumda Tanrı, ya Hıristiyan kutsal metinlerinin ısrar ettiği gibi *sevgi*'nin ta kendisi DEĞİLDİR ya da Yahudi-Hıristiyan dogmasının iddia ettiği gibi O, her şeye gücü yeten bir varlık DEĞİLDİR. *Katolik Ansiklopedisi*, aşağıdaki ifadelerinde çok fazla kelimeyle olmasa da, bu kadarını kabul ediyor; tabii Kilise'nin hırçın anti-Maniheist muhalefetini yeniden ortaya koyma fırsatını da kaçırmıyor:

* Mircea Eliade'dan (1907-1986) bahsediliyor; din tarihçisi ve filozoftu. (ç.n.)
10. David J. Levy, " 'The Religion of Light' on Mani and Manichaeism" yer aldığı çalışma Johann P. Arnason, S. N. Eisenstadt ve Björn Wittrock (Ed.), *Axial Civilizations and World History*, Brill, 2005, s. 319-36, s. 335-6.

> Maniheizm, Hıristiyanlığın saf inancının aksine ari aklın bir dini olduğunu iddia etti; evrenin kökenini, bileşimini ve geleceğini açıklamak iddiasındaydı; her şeye bir cevabı vardı ve sırlarla dolu Hıristiyanlığı hor görüyordu. Verdiği her cevabın bir mistifikasyon ya da tuhaf bir icat olduğunun kesinlikle farkında değildi; öyle ki, iddialarının şaşırtıcı eksiksizliği, inceliği ve tutarlılığı ile insanların zihinleri üzerinde hâkimiyet kazandı.[11]

Gerçekten de, Mani'nin doktrini, Hıristiyan çelişkisinin görmezden geldiği mantık ve tutarlılığa erişmek adına doğuştan gelen özlemlerimizden yararlanarak zihinler üzerinde "egemenlik kazandı". Bu doktrin, popülaritesini (nihayetinde ezildi ve boğuldu; gerçi argümanlarla değil, aleni, şiddetli ve acımasız bir baskıyla ezildi), çelişkilerden uzaklaşmak için duyulan insani, fazlasıyla insani tutkuya borçluydu ve birbirini izleyen nesiller boyunca felsefi bilgeliği öğreten alimlerin desteğini aldı. Bununla beraber *The New World Encyclopaedia* [Yeni Dünya Ansiklopedisi] bu noktada daha açık ve yürekli ifadeler kullanmıştır:

> Maniheizm, dünyada yaşanan kötülüğün niçin bu kadar büyük çaplı ve şiddetli olduğuna dair makul bir açıklamaya sahiptir. Bu açıdan, kötülüğün varlık olmadığı veya somut olmadığı şeklindeki Augustinyen Hıristiyan görüşüyle kıyaslandığında avantajlı görünmektedir. Ancak maniheizmin Tanrı ve Şeytan şeklindeki kozmik düalizmi, iyilik sahibi tek bir yüce Tanrı'ya inanan herhangi bir tektanrıcı için kabul edilemez durumdadır.
>
> Maniheizm'deki kilit inançlardan biri, her şeye gücü yeten iyilik sahibi bir gücün olmadığıdır. Bu iddia, Tanrı'nın sonsuz mükemmelliğini inkâr etmesi ve daha önce bahsedilen iki eşit ve zıt gücü var sayması itibariyle kötülük probleminin teorik bir kısmına hitap etmektedir. İnsan, bu güçler için bir savaş alanı olarak görülür: İyi kısım ruhtur (ışıktan oluşur), kötü kısım ise bedendir (karanlık topraktan oluşur). Ruh, kişiyi tanımlar ve kötülüklerden tam bir sakınma hali varsa bozulmaz ancak yabancı bir gücün egemenliği altındadır.[12]

---

11. www.newadvent.org/cathen/09591a.htm
12. www.newworldencyclopedia.org/entry/Manichaeism.

Kısacası, Maniheist öğreti çelişkiyi "çözer" ve İyi ve Kötü'nün somutlaşmış örnekleri olan Tanrı ve Şeytan'ı –mekânda ve zamanda– ayırarak bilişsel uyumsuzluktan kurtulur: Maniheizme göre zamanın başlangıcında, Tanrı ve Şeytan'ın krallıkları ayrı tutulmuştu ve bu krallıkların efendileri, sınırın ötesine geçmekten kaçınmış ya da geçmeleri yasaklanmıştı. Bu karşılıklı mesafe zaman içinde yeniden kurulacaktı. Bu nedenle, mevcut uyumsuzluk geçici bir durumdur ve geçici bir rahatsızlıktır; şeytani güçlerin istilası ile ortaya çıkmış bir durumdur; bununla birlikte, üstesinden gelinmesi ve geride bırakılması zorunludur ve iki krallık yeniden kesin olarak ayrı tutulduğunda, dünyanın açıklığı, şeffaflığı ve insan varoluşunun çelişkisizliği yeniden sağlanacaktır. Bu nokta *Britannica Ansiklopedisi*'nde bilhassa güçlü bir şekilde dile getirilmiştir:

> Ayrıntıları ne olursa olsun, bu mitolojinin temel teması sabit kalır: ruh düşkünlük içindedir, kötülüğe karışır ve sonra tin ya da sağduyu tarafından kurtarılır. Mit üç aşamada ortaya çıkar: Birbirine kökten karşıt iki tözün –Ruh ve Madde, İyi ve Kötü, Işık ve Karanlık– ayrılmış olduğu geçmiş bir dönem; iki tözün karıştığı bir orta dönem (şimdiki zamana karşılık gelir); ve ilk baştaki ikiliğin yeniden kurulacağı gelecek bir dönem.[13]

Mani, bu rahatsız edici çelişkiyi yenmek, uzaklaştırmak ve ortadan kaldırmak için Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın temel kanunlarından birini reddetmeye başvurdu: Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesi ilkesi. Maniheist öğretide, Tanrı ve Şeytan, İyilik ve Kötülük, Işık ve Karanlık, evreni kendi aralarında bölmeye mahkûmdur; düşmanların hiçbiri diğerinin topraklarını kapsamlı ve nihai bir şekilde fethetme şansına sahip değildir. Güçlerin ikiliği, insanlar üzerinde kaçınılmaz bir seçim yükü oluşturur ama aynı zamanda seçimin *Eindeutigkeit*'ının (belirsizliğin olmaması) akla yatkınlığını da sağlar. Mani'nin evrenin geleceğini şekillendirmek açısından insana biçtiği görev, iyiliğin

13. www.britannica.com/EBchecked/topic/362167/Manichaeism

kötülüğe karşı zaferi değildir çünkü bu, olasılık sahasının ötesindedir. İnsanın görevi, iyiliğin ve kötülüğün günümüzdeki birlikte yaşamlarını (sersemletici, kafa karıştırıcı ve aldatıcı eylemler) sonlandırmaktır. Yeryüzündeki Tanrı'nın Krallığına ilişkin bin yıllık Hıristiyan vizyonunun Maniheist eşdeğerinin, belirsizlikten (ve aynı zamanda her türlü bilişsel uyumsuzluktan) arınmış bir açıklık ve şeffaflık hali olduğunu söyleyebilirim: Maniheizmde her şeyin bir yeri vardır ve her şey kendi yerindedir; seçim yapma işkencesine son veren bir koşuldur, bir alternatifin varlığının hayaletinin/derdinin getirdiği rahatsızlığın son bulması halidir bu. Özetle: TINA'dır. TINA: Freudyen terimlerle, "olmuşluk" halinin "oluş" üzerindeki nihai zaferidir. Nihayetinde Thanatos'un Libido üzerindeki nihai zaferidir. Böyle bir sükûnet, sakinlik, soğukkanlılık, itidal, huzur, ağırbaşlılık (kısaca: ataraxia) halinin, kaydedilmiş ütopik vizyonlar çerçevesinde insanların bin yıldır gördükleri rüyaların isimsiz kahramanı olduğunu ve olmaya devam edeceğini düşünüyorum.

Bugünlerde, "kendimizi, serbest piyasanın rasyonel seçimler sunduğunu söyleyen, kâr artırıcı ve zevk maksimize edici güçlerinin dünyası kisvesi altında gizlenmiş TINA dünyasında buluyoruz" diyorsun. "Marksizm-Leninizmin TINA'sından neoliberalizmin TINA'sına uzanan uzun ve dolambaçlı yoldan" söz ediyorsun. Haklı olarak şu sonuca varıyorsun: "Aslında, TINA dünyası birçok farklı kılıkta karşımıza çıkabilir". Çıkabilir ve çıkmaktadır. TINA dünyasının raf ömrü beklentisinin, birbirini takip eden enkarnasyonlarının herhangi birinden sonsuz derecede daha uzun olduğunu öne sürüyorum; TINA dünyası, bunların hepsinden daha uzun yaşama yeteneğine sahiptir.

İnsanların statükoya karşı isyanı ve aynı zamanda onu değiştirme arzusu, çoğu zaman mükemmelliğin cazibesi tarafından harekete geçirilmiştir. Mükemmelliğin tanımı da, Leon Battista Alberti tarafından modern çağın eşiğinde tüm zamanlar için geçerli olacak şekilde şöyle oluşturulmuştur: Mükemmellik, daha fazla değişikliğin hem gereksiz olduğu hem de istenmediği koşulları ifade eder. Günlük hayattan örnek vermek gerekirse,

uzun ve yorucu bir seyahatin angaryalarının ardından valizi açıp yerleşebileceğiniz, dinlenebileceğiniz, rahatlayabileceğiniz bir yer aramak anlamına gelir. Kısaca, başlangıcı olan bir durumdur ancak zaman içinde sonu yoktur; akla gelebilecek herhangi bir müdahaleden sonra "normal" kararlı durumuna geri dönme yetisini güvence altına almak için gereken tüm araçlarla donatılmış, kendi kendini dengeleyen bir sistem gibidir. Sonuç olarak, herkese ve herhangi bir rahatsızlığa karşı bağışık bir durum olmalıdır. "Olan" ve "olması gereken"in birleşmesi ve –bırakın birbiriyle çatışmayı– artık ayırt edilemez hale gelmesi koşuludur.

Modern çağın doğuşunu haber veren veya ona eşlik eden tüm ütopyaların TINA'nın ana hatlarını çizdiğini lütfen unutmayın ve bu durum, benim görüşüme göre, bu ütopyaların düşüşlerinin de ana nedeni oldu. Popülerlikten düşüşleri, "katı" fazdan ("katıların eritilmesi" katılıklarına karşı duyulan hoşnutsuzluktan dolayı değil, mevcut katıların katılıktan yoksun olarak teşhis edilmesinden dolayıydı) modern dönemin günümüzdeki "akışkan" fazına (yani katıları, her türlü sabitlenme korkusundan, sıkıntısından, tepkiden uzak kalacak şekilde eritmek) geçişle paraleldi. Tarihin sonuna doğru iki totalitarizmin yükselişinin yarattığı kasvetli ve travmatik deneyimden sonra, bu erken modern dönem ütopyaları, totaliter ütopyalar olarak yeniden adlandırıldı. Aslında totolojik bir adlandırmaydı bu: "alternatif yok" koşuluna doğru yapılan zihinsel bir geziydi, kendisine yönelik tüm alternatiflerin bastırılmasından oluşan bu koşul (erken modern dönem ütopyaların ortak özelliğidir), artık totaliter bir önyargı ve eğilim adı altında yeniden tanımlanmıştı.

Kalıcı ve tedavi edilemez bir şekilde istikrarsız ve belirsiz durumumuza az çok alıştık ve yerleşik hale geldik. Bu belirsizlik hali çoğumuz tarafından uygun, çekici ve arzu edilir olarak deneyimleniyor (ya da en azından, Winston Churchill'in demokrasi hakkındaki unutulmaz sözleriyle ifade etmek gerekirse: Geriye kalanları saymazsak, akla gelebilecek en kötü koşuldur demokrasi). Çok sayıda insan için –belki de çoğumuz için– TINA ütopyalar ailesinden distopyalar klanına geçti. Değer

hiyerarşisinde önde gelen bir konum kazanmak için güvence ve özgürlük arasında geçen daimi rekabet (bir başka deyişle, "aynısından daha çok" anlayışıyla "yeni bir başlangıç imkânı" arasındaki rekabet) tamamlanmış olmaktan çok uzaktır; gerçi amaçları karşıt olsa da birbirini bütünleyici olan bu iki değerin iç içe geçmiş diyalektikleri, bu rekabetin herhangi bir sonuca ulaşmasının pek mümkün olmadığını göstermektedir. Kötü şöhretli aşırılık, sürekli değişen çeşitlilik, doğası gereği geçicilik ve risklere gebe seçeneklilik, neoliberal gerçeklikler tarafından bir prekarya statüsüne indirgenen ve düşürülen sınıfların gözünde TINA'nın solmakta olan cazibesini pekâlâ canlandırıyor olabilir (ancak bu sefer Thatchercı-Reagancı yoruma zıt bir biçimde canlanır).

"Berlin Duvarı'nın yıkılışının 25. yıl dönümü etkinliklerinin doruk noktasında, Almanya'nın başkenti üzerinde gece göğüne yaklaşık 8.000 helyum balonu bırakıldı. Daha öncesinde, Şansölye Angela Merkel, duvarın yıkılmasının dünyaya hayallerin gerçekleşebileceğini gösterdiğini söyledi." *BBC* radyosu 9 Kasım 2014'te dinleyicilerini böyle bilgilendiriyordu. Bu türden hayallerin sonucunda şu ortaya çıktı ki, duvarın yıkılmasının üzerinden geçen 25 yılda dünya düzeni neoliberal statükoya herhangi bir alternatif imkânı vermiş durumda değildi. Bu vesileyle, internet dergisi *Eutopia*'da "alternatifsiz yaşamanın" pratikte ne anlama geldiğine dair kısa bir makale yayınlamış ve şu sonuca varmıştım: "Yirmi beş yıl önce insanlar, özgür olmama durumlarını somutlaştıran dikenli telli bir duvara saldırdılar. Duvarlar bir kez yıkılınca demokrasinin onlara özgürlüğü garanti edeceğini ve özgürlüğün de refahlarını güvence altına alacağını umuyorlardı. Duvarın yıkılmasından yirmi beş yıl sonra, demokrasi benzeri görülmemiş (ve hayal bile edilemez) bir kriz içinde bulunuyor."

Bu noktada William Pitt Jr'ın 18 Kasım 1783'te Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamayı aktarmak isterim; sadece orijinal açıklamadaki "Gereklilik" kelimesi yerine "TINA" ifadesini koyuyorum: "TINA, insanın özgürlüğüne karşı getirilen her kısıtlamanın mazeretidir. Tiranların argümanıdır, kölelerin düsturudur".

Bu durum, TINA'nın tüm çeşitleri için geçerlidir, alternatifinin olmadığını ilan ettiği standart düzen ne olursa olsun (TINA'nın neoliberal çeşidindeki özgürlük de buna dahildir).

LD Bazı yazarlar 1989 yılından ulusların sonbaharı olarak bahsetmeye eğilimlidirler. Sonbahar kavramında güzel anlamlar çağrıştıracak şekilde ikircikli bir şeyler bulunur; Spengler-vari bir solma motifi burada doğurganlık ve hasat metaforuyla birleşir: Oswald Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes* [*Batı'nın Çöküşü*] ve Johan Huizinga'nın *Herfsttij der Middeleeuwen*'in* dünyasından fırlayıp gelen bir şeyler söz konusudur.

2014 yılı, Berlin Duvarı'nın ve genel olarak Doğu ve Orta Avrupa devriminin yıkılışının yirmi beşinci yıldönümüydü. Üstünkörü bir incelemeyle bile, 1989'un önemli ve çalkantılı bir yıl olduğu görünmektedir. O sene, Avrupa içindeki uğursuz ve görünüşte aşılmaz bölünmeleriyle II. Dünya Savaşı'nın bıraktığı hava neredeyse bir gecede dağıldı; kırk yılı aşkın bir süre Doğu ve Orta Avrupa'yı harap eden inançsızlıktan, keder ve umutsuzluktan iz bırakmadı. Bunun yerine, Avrupa neşe ve dayanışma duygusuyla doldu.

Dayanışma hareketinin bir kahramanı olarak görülen ve Orta Avrupa'da halka mal olmuş entelektüeller ve muhalifler arasında yükselen bir şahsiyet olan Adam Michnik'in yakın zamanda belirttiği gibi, Avrupa'da totalitarizmin o dönemdeki tarihi çöküşünün ardındaki önde gelen etken ve ana ilham kaynağı olma rolünü üstlenmek bugünlerde oldukça cezp edicidir. Bu nedenle, Michnik'in 1989 yılını *annus mirabilis*, yani mucizevi yıl olarak adlandırmasının haklı bir nedeni vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde, eski Sovyetler Birliği'ni potansiyelinden yoksun bırakan ve ona 1989 yılında Soğuk Savaş'ta aşağılayıcı bir yenilgi yaşatan unsurun, Amerika'nın ekonomik gücünden başka bir şey olmadığı kabul ediliyor. Alman politikacılar ise, bu tarihi mücadelede Amerika'nın doğrudan gücü ve savaşçı duruşundan

* Johan Huizinga, *Ortaçağın Sonbaharı*, Çev. Orhan Düz, Alfa Yayıncılık, 2019. (y.h.n.)

ziyade kendi bilge ve sabırlı *Ostpolitik*'lerinin [Doğu politikası] belirleyici bir faktör olduğunu gururla iddia edeceklerdir.

Polonya'da hiç kimse Papa II. John Paul'ün komünizmi hem bir dünya sistemi hem de önemli bir rakip ideoloji olarak gayrimeşru kılmaya geldiğinden şüphe duymuyordu, bir yandan da Dayanışma hareketi, ölümcül şekilde yaralanmış Sovyet sistemine hayati bir darbe indiriyordu. İşçi sınıfı halkının İşçi Sınıfı Devletine karşı isyan edebileceğini ve meşruiyetinden geriye kalan ne varsa onu da söküp alabileceğini göstermişlerdi. Baltık Devletlerindeki genel varsayıma göre, ki bu varsayım sebepsiz değildir, 1989 yılında Baltık halkının el ele verip canlı bir insan zinciri oluşturması ve ardından Litvanya'nın istisnai bir rol üstlenerek ilk isyankâr ve ayrılıkçı cumhuriyet olması, Sovyetler Birliği'nin ve Avrupa'daki komünizmin dağılmasında rol oynamıştı; hatta vurgulanmayı gerektirmeyecek kadar belirgin bir roldü bu. Tüm bu tür akıl yürütme ve argümanlar aşağı yukarı doğrudur. Güç ve ilhamın eşsiz kombinasyonu olmasaydı, 1989 yılı, tarihi tanınmayacak ölçüde değiştiren belirleyici bir yıl olmayacaktı.

Batı Avrupalı bir entelektüele, Paris'in Latin Mahallesi'nden dünyanın geri kalanına uzanan Büyük Tarih Yürüyüşü gibi görünen şey (Milan Kundera'nın romanı *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği*'nde (1984) Franz karakterinin yaşadığı gibi), bir trajediydi ve insanların yüzünde patlayan bir postaldı (romandaki başka bir karakter olan Franz'ın sürgündeki sevgilisi Çek sanatçı Sabina durumu böyle tasvir etmiştir). Batı'da sosyalizm ve bir teori olarak özgürlük vaadi, Kundera'nın tasvir ettiği 1968 yılında Doğu'da korkunç bir uygulama olduğunu kanıtlıyordu. Hafıza siyaseti –ve bunun yanı sıra karşıt hafıza rejimleri– Avrupa'yı halen bölmektedir. 1914-89 arasında yaşanan kısa yüzyıl ve ulusların sonbaharı, başlangıcında, tüm hareketlerinde ve son dönemlerinde trajik bir şekilde mantıklıydı. Dünyayı tanınmayacak hale getiren her değişimde, güçlü bir kadercilik duygusu vardı; bu değişim bir devrim, bir savaş, bir çöküş olabilir veya sözde "uygar" politikaların ve kurumların kayıtsızlık ve acizlikle eşlik ettiği bir suç rejimi olabilir.

Birçok kelime sarf edildi ama neyin, neden kaybedildiğine veya ne tür bir insani ve kurumsal zayıflığın ölümcül olduğuna dair hiçbir açıklama yoktu. Farklı türden bir güce takıntılı bir zamanda yaşıyoruz. Son çalışmalarında özlü bir şekilde yorumladığın gibi Zygmunt, havuç ve sopa stratejisi şeklindeki eski siyasi formül hâlâ geçerliliğini koruyor ancak 20. yüzyılda sopaların en kötü kâbuslarını gördüğümüz için bugünlerde havuçların cazibesine kapılıp avlanmamız muhtemeldir. Şu anda güç, askeri güç ve militarizmin dili olmaktan çok, finansal ve ekonomik güç ve potansiyel olarak kendini göstermektedir. Mantık aynı kalmaya devam ediyor. Bu mantık, ister Friedrich Nietzsche, ister Karl Marx kılığında olsun, eski güzel *Wille zur Macht* ya da güç istencidir. Mesele, tanımlanabilir bir *Weltanschauung*'a [dünya görüşüne], esnek bir kimliğe veya büyük bir ideolojiye sahip olup olmadığınızla değil, bunun yerine, ne kadar güce sahip olduğunuzla ilgilidir. Satın alıyorum, öyleyse varım.

Bir insanı yalnızca istatistiksel bir birim gibi görmeye alıştık. İnsanları birey olarak değil birer iş gücü gibi görmek bizi artık şaşırtmıyor. Bir toplumun satın alma gücü ya da tüketebilme yeteneği, bir ülkenin güçlüler kulüplerine katılmaya uygunluk derecesini değerlendirmek için çok önemli kriterler haline geldi; bu güç kulüplerine çeşitli uluslararası kuruluşların şatafatlı unvanlarını atfediyoruz. Bir demokrasi olup olmadığınız sorusu, yalnızca hiçbir gücünüz olmadığında ve bu nedenle retorik veya siyasi sopalarla kontrol edilmeniz gerektiğinde geçerli hale geliyor. Petrol zenginiyseniz veya bol miktarda tüketebiliyor ya da yatırım yapabiliyorsanız, bu sizi modern siyasi ve ahlaki hassasiyetlere saygı gösterme derdinden veya sivil özgürlüklere, insan haklarına bağlı kalma zorunluluğundan kurtarıyor.

AB'deki kriz, 20. yüzyılda daha önce yaşanmış tüm krizlerden oldukça farklıdır. II. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra, Avrupalılar zaten varolan şeyleri adlandırmaktan korkuyorlardı; şimdi ise henüz var olmamış şeyler için kelimeleri aktif olarak kullanıyoruz. Aslında, temelde bir fetret döneminde yaşıyoruz. Günümüz Avrupa'sında yaşananlar, bazılarımızın inanmayı ter-

cih ettiği gibi e-demokrasinin ve küresel sivil toplumun yükselişi olmak yerine sessiz bir teknokratik devrimdir. On ya da yirmi yıl önce, kulübe hak kazanmak için bir demokrasi olduğunuzu kanıtlamanız çok önemliydi. Önemli olan, bir dizi değere uymak ve taahhüttü. Şimdi dünya siyasetinde yeni bir aşamaya girmemiz muhtemeldir: Asıl önemli olan mali disiplininiz, mali birliğe uygun olma yeteneğiniz ve ekonomik faaliyetlerinizdir. Doğu Avrupa uluslarının, hukukun üstünlüğü, demokrasiye güçlü bir bağlılık ve düzgün bir insan hakları sicili sayesinde Batı'nın sunduğu ilgi, saygı ve hatta güvenlik cennetine pasaport alabileceğine içtenlikle inandığı bir dönem vardı ama o günler geride kaldı.

Samuel Butler'ın *Erewhon*'unu hatırlarsak (bu anti-ütopyacı romanın adı *Nowhere* [Hiçbir Yer] kelimesinin harflerinin yer değiştirmesiyle oluşturulmuş bir deyiştir; bu nedenle Thomas More'un *Ütopya*'sına açık bir göndermedir), kendimizi Avrupa'nın siyasi ve ahlaki mantığının alt üst olduğu bir anlatının içinde buluruz. *Erewhon*'da Butler, hastalığın bir sorumluluk haline geldiği, sağlıklı ve formda kalmayı başaramayanların kovuşturulduğu ütopik bir toplulukla dalga geçer. Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünyası*'nda da, mutlu olamamanın geri kalmışlığın bir belirtisi olarak görüldüğü bu türden bir ironi bulunabilir. Gerçi uzak bir teknokratik ve teknolojik toplumdaki mutluluk arayışının bu karikatürleri, aslında bizim gerçekliğimizin çok da ötesinde bir şey değildir.

Şu anda Avrupa'da yaşadığımız şey, ekonomik yetersizliğin sorumluluğuna ilişkin ortaya çıkan bir kavramdır. Hiçbir siyasi ve ekonomik acizlik cezasız kalamaz. Bu, artık başarısız olma hakkımızın olmadığı anlamına gelir; ki bu hak uzun zamandır özgürlüğün kaçınılmaz bir yönüydü. İflas olasılığına veya başka herhangi bir başarısızlık olasılığına açık olma hakkı, sonuçlarıyla yüzleşecek şekilde her gün yaptığımız temel bir seçim olarak Avrupa özgürlük destanının bir parçasıydı.

O günler geride kaldı. Artık küresel pazara yanlış bir mesaj gönderirseniz, Avrupa'nın hatta tüm dünyanın mezarını kazma

riskiyle karşı karşıyasınız. Küresel bir domino etkisi yaratabilir, böylece *aynı tek-dünya güç* yapısına eşit derecede bağımlı olan düşmanlarınızı ve müttefiklerinizi zor durumda bırakabilirsiniz. Bu, dünya tarihinde şimdiye kadar hiç kimsenin görmediği ve tanımlayamadığı yeni bir güç dilidir. Doğru davranın yoksa oyunu bozar ve bizi hayal kırıklığına uğratırsınız. Bunu yaptığınızda, hiçbir ülkenin veya ulusun yalnızca kendisinden sorumlu olmadığı ahlaki ve sosyal bir düzenin varlığını tehlikeye atmış olursunuz. Her şeyin küresel yansımaları ve sonuçları vardır.

Peki ya ulusların durumu için ne söyleyebiliriz? Şimdiye kadar, Avrupa uluslarının bir tür Kalvinist ilkeyi somutlaştırdığından emindik; bu ilkeye göre kader, bu dünyevi yaşamda ve bu dünyevi gerçeklikte mutlu olma olasılığı anlamına geliyordu. Kant'ın kendi kaderini tayin etme ilkesi ise 19. yüzyıldaki durumu daha iyi anlatıyordu. Kendini gerçekleştirme ve kurtuluş olasılığının yanı sıra mutluluk arayışının da cumhuriyetin dilini ve değerlerini konuştuğu bir dünya vardı. Bu nedenle, iki dünya savaşından ve imparatorlukların dağılmasından sonra postkolonyal uluslar ortaya çıkıyordu.

Bugün ikinci modernitemizde yaşadığımız şey, Ulrich Beck'in de muhtemelen söyleyeceği üzere, birinci modernitenin yukarıdaki mantığına çok az benzerlik gösteriyor; tarihsel ve politik öykümüzü yeniden meşrulaştırmaya ne kadar çalışırsak çalışalım, 20. yüzyılın tutkularını ve özlemlerini, 19. yüzyılın dramalarını artık yaşayamayız. Senin kelimelerinle ifade etmek gerekirse Zygmunt, akışkan modernite bizi küresel bir tüketiciler topluluğuna dönüştürdü. Katı modernite çağındaki uluslar, birer hafıza, kolektif duygu ve ahlaki seçim topluluğuyken, şimdi kulübe girme hakkı kazanmak için doğru davranmak zorunda olan ve davranması beklenen tüketici toplulukları konumundalar.

Facebook çağında, uluslar ortak bir dil ve kültüre sahip dünya dışı birimler haline geliyor. Katı modernite çağında, ulusun çeşitli faktörlerden oluştuğunu biliyorduk: her şeyden önce ortak bir bölge, dil ve kültür, modern işbölümü, sosyal hareketlilik ve

okuryazarlık. Günümüzde, tablo oldukça farklılaşıyor: Bir ulus, yaşam mantıkları geri çekilme ve geri dönüşe derinden gömülü olan hareketli bireylerden oluşan bir topluluk olarak görünmektedir. Geri kalan günlerinizde aynı yerde mi kalacağınıza, aynı siyasi aktörlere mi oy vereceğinize kesin şekilde karar vermek yerine, ülkenizin sorunları ve etrafındaki tartışmalarla ilgili olarak çevrimiçi mi yoksa çevrimdışı mı olduğunuz sorusu daha önemli hale geliyor. Online mısınız offline mı? Akışkan-modern toplumun günlük kararı budur.

Arnold J. Toynbee, pek çok tarihçiyi yankılandırarak şu soruyu yöneltmiştir: Tarih tekerrür mü ediyor? Karl Marx, 19. yüzyılda bu soruyu esprili ve iğneleyici bir şekilde yanıtladı, bize tarihin tekerrür ettiğini hatta iki kere tekrarlandığını söylüyordu: ilkinde bir trajedi olarak ve sonra bir saçmalıklar komedisi şeklinde. 20. yüzyılda bir Shakespeare trajedisi olduğu ortaya çıkan şeyin, şimdi kendini bir saçmalıklar komedisi olarak tekrar etme eğiliminde olduğuna dair epeyce işaret var. Sovyetler Birliği ve onun yeni endüstriyel inancı, Ernest Gellner'in tanımladığı gibi, uygarlık anlamında bir alternatiften başka bir şey değildi ve Avrupa'ya (ya da bir başka ifadeyle Batı'ya) rakipti. Ancak solun bu sözde Kudüs'ünün yarattığı derin hayal kırıklığı, kapitalizme ve liberalizme gizli bir alternatif olduğuna dair modern inancın (veya inançsızlığın) gerçek anlamda çöküşüyle birlikte, evrensel bir trajedinin bileşenlerini oluşturdu.

Günümüzde Avrupa'nın medeniyet rakibi olarak görünen şey, bir direniş ideolojisi ya da ütopik bir rüya yerine, Rusya'nın bir gangster devleti ile birleşen ahbap çavuş kapitalizmidir. İnsanlığın trajik bir çıkmazı olan Rusya yapısı, yarı-kriminal bir elite sahip haydut bir devletin grotesk sahnesine dönüştü. Herhangi bir ideoloji olmadan ideoloji veya özgürlük olmadan kapitalizm ortaya çıktı; 20. yüzyılın hiçbir teorisi veya ideolojik doktrini bu fenomeni açıklayamaz. Post-ideolojik –ve büyük olasılıkla, post-politik– bir çağda yaşamak, geçmişin ana akım görüşlerini veya geleneksel bilgeliğini uygulamaya çalışırken epeyce çıkmazlara yol açar.

Tarih tekerrür ediyor; bu sefer bir trajedi mi yoksa bir saçmalıklar komedisi olarak mı tekerrür ettiğini yakında öğreneceğiz. Yeni Demir Perde'nin ve Eski Yeni Soğuk Savaş'ın Rusya'nın yetersizliği ve yaklaşan nihai çöküşüyle mi ilgili olduğunu yoksa nihai atılımı gerçekleştirme umutlarımızın yıkılmasıyla birlikte kendi güçsüzlüğümüzle mi ilgili olduğunu öğreneceğiz.

ZB 1989 mucizesinde rol oynadığını belirttiğin, bireysel ve kolektif, isimlendirilmiş veya isimsiz kalmış tüm bu insanlar, gerçekten de komünist imparatorluğun sona ermesine, Avrupa ve dünya tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına katkıda bulundular. Bununla beraber, listende eksikler var. Bu eksikler arasında en dikkat çekici olanı Mikhail Gorbachov. Bu "kadife devrimler" dalgası esnasında baraj kapakları kaldırılarak devrimin önü açılmakla kalmamış, aynı zamanda bu devrimler resmi olarak deklare edilmiş Kremlin müdahalesizliğiyle hem dizayn hem de oluşum olarak desteklenmiş ve güçlendirilmiştir; aksini düşünmek oldukça güç hatta imkânsız ve saçma olur; Brejnev Doktrini'nin hayaleti hâlâ komünist kampın üzerinde dolaşıyor olsaydı, böylesi bir "sistemi" devirip boğardı.

Thomas Carlyle'ın *On Heroes, Hero-Worship* ve *Heroic in History* adlı eserleri gibi *annus mirabilis*'in [mükemmel yılın] en yaygın anlatıları göz önüne alındığında, belki de daha az göze çarpan başlıca eksiklik şu olabilir: komünist sistem dramının sonunun muhtemelen olmazsa olmaz kahramanı, olay örgüsünün ardındaki gerçek güç; yani sistemin kendisi. Üreticilerden oluşan katı-modern toplumun 19. yüzyıldaki deneyimlerinin, projeksiyonlarının ve beklentilerinin ölçüsüne göre yapılan bu sistem, akışkan-modern tüketici toplumunun 20. yüzyılın sonlarındaki gerçekleriyle ve bunların zorluklarıyla başa çıkmak için tek başına uygun değildi. Eğer komünizm, kapitalist rakipleriyle, çıkarılan kömür ve eritilen demir istatistiklerinde rekabet etmeye devam ediyor olsaydı, belki de uzun süre daha varlığını sürdürebilirdi ancak rakipleri bu kovalamacadan çıkıp bütünüyle farklı ölçüt-

lere geçmeyi tercih ettiler ve sosyopolitik sistemlerin yetenek ve maharetlerini ölçmek için bütünüyle farklı endeksler kullanmaya başladılar. Darwin'in, doğal seçilimin "yakın bir yerel çevre için daha iyi tasarlanmış türleri" desteklediği konusundaki ısrarını hatırlayalım. Evet, "yerel çevre", komünist sistem tasarımının belirlendiği zamandan beri tanınmayacak kadar değişti; bu değişim, sistemi tamamen hazırlıksız yakaladı, adaptasyon sağlamak bir yana, kendilerini ayarlamaktan bile aciz hale getirdi. Paleontologların bize öğrettiği gibi, devasa dinozorlar da bir zamanlar benzer bir nedenle yeryüzünden silinmişti.

Komünist destanın neredeyse sonuna doğru, "Sovyetoloji" veya "Kremlinoloji"nin (modern siyaset bilimleri tarihinde en cömert şekilde finanse edilen ve sınırsız bir para kaynağıyla dolup taşan bir bilim dalı) bilgili ve çok saygın önde gelenleri, gezegen için iki kampa ayrılan iki olası senaryo öngördüler: MAD ("karşılıklı olarak garantili yıkım") veya yakınsama (her iki tarafın da ortada bir yerde buluşmayı öğrenmesi/uzlaşması). Gerçekte ne olacağını kimse tahmin etmemişti: Komünist sistem patlayıp coşmak yerine infilak edecek ve yerine getirilmemiş ve aslında yerine getirilmesi imkânsız vaatlerinin ağırlığı altında çökecekti. Asi Dayanışma'nın Polonya komünist devletine sunduğu talepler listesi, komünist devletin bozulan yeminlerinin ve yerine getirilmemiş vaatlerinin yoklaması niteliğindeydi.

Pekâlâ, bu çöküşten çeyrek yüzyıl sonra, "tamamen farklı bir oyuna" yönlendirildik. Her zaman olduğu gibi bu farkı doğru bir şekilde şöyle özetlemişsin: Günümüzde eskisinden farklı şekilde "iktidar kendini askeri güç ve militarizmin dili olarak değil, finansal-ekonomik güç ve potansiyel olarak gösteriyor. Aynı mantık devam ediyor." Evet, halk bilgeliğinin dediği gibi, parayı veren düdüğü çalar. Başkan Dwight Eisenhower, "Endüstriyel-Askeri Kompleks konuşması" olarak kaydedilen 1961 tarihli veda konuşmasında, Amerikalılara "üç buçuk milyon erkek ve kadının doğrudan savunma teşkilatına katıldığını" hatırlatmıştı. "Her yıl askeri güvenliğe tüm Birleşik Devletler

şirketlerinin net gelirinden daha fazlasını harcıyoruz" derken dinleyicileri şöyle uyarıyordu:

> Muazzam bir askeri kuruluş ile büyük bir silah endüstrisinin bu birleşimi, Amerikan yaşamında yeni bir sayfa açacaktır. Bunun yarattığı toplam etki –ekonomik, politik, hatta manevi– her şehirde, her hükümet binasında, Federal hükümetin her ofisinde hissedilmektedir. Bu gelişme için zorunlu bir ihtiyaç bulunduğunun farkındayız. Yine de bunun ciddi sonuçlarını kavramaktan da geri kalmamalıyız. Bizim emeğimiz, kaynaklarımız ve geçim kaynağımız hepsi bu konuya dahil olmaktadır; toplumumuzun temel iskeleti de topyekûn bu işin içindedir.[14]

Yeni sistemin (düdüğü çalmak için parayı verenin belirlediği yeni melodi) yönetimi altındaki yaşamın özünü kavramak için Samuel Butler'ın ve Aldous Huxley'nin alametlerine/önsezilerine de başvurdun Leonidas. Her ikisi de kalemlerine uzanmadan çok önce, muhteşem François Rabelais, kahramanı Gargantua tarafından l'Abbaye Thélème'e dikilmiş "büyük kapıya" şu sloganı yazdığında, olacakların ana hatlarını çizmişti:

> Altın ver bize, Tanrım bizi bağışla,
> Ve bizi bütün dertlerden kurtar;
> Servet saydığımız şeyle
> Zevk biçebiliriz biz de,
> Ve kederli ne varsa sakının,
> Altın ver bize, Tanrım bizi bağışla.[15]

Zevk biçmek, Thélème'in mahkûmları tarafından itaat edilmesi gereken bir emirdi. Rabelais'in sözleriyle, "onların tüm kurallarında ve düzenlerinin en sıkı zincirlerinde, uyulması gereken tek bir madde vardı: İSTEDİĞİNİ YAP". Tuhaf bir şekilde, bu zorunlu "istek" pratikte bulaşıcı olduğunu kanıtlıyordu; kısa, dağınık ve aralıklıydı ama arkası kesilmeden bulaşan bu salgın herkesi etkiliyordu:

---

14. http://coursesa.matrix.msu.edu/~hst306/documents/indust.html
15. www.users.cloud9.net/~bradmcc/theleme.html.

> Bu özgürlükle birlikte, bir insana zevk verdiğini gördükleri her şeyi hepsi birden yaparak övgüye değer bir öykünme haline girdiler. Erkeklerden veya kadınlardan biri içelim dediğinde hepsi birden içiyordu. Dans edelim dendiğinde, hepsi birden dans ediyordu. Biri, kırlara yürüyüşe gidelim dediğinde hepsi gidiyordu.[16]

Evet, senin söylediğin ve benim de tekrarladığım gibi, "aynı mantık devam ediyor": Uzaktan kontrol edilen bir sürünün mantığı bu; Thélème'in reenkarnasyonunu yaşadığımız bu dünyada, orijinalinde olduğu kadar büyük bir tüketici sürüsü var.

1973'te Jürgen Habermas, *Legitimation Crisis* [Meşruiyet Krizi] adlı eserinde devletin, sermaye ve işgücü arasında alım/satım işlemiyle sonuçlanan düzenli ve başarılı etkileşimler sağladığı ölçüde kapitalist olduğunu savundu. Devlet, bu işlevini yerine getirebilmek adına, işgücünün ücretinin sermaye tarafından ödenebilmesini sağlamak zorundaydı; işgücü de, müstakbel alıcılarını cezp etmek için yeterince iyi durumda olmalıydı. Devlet, "yedek işgücü ordusunu" aktif hizmete çağrılmaya uygun durumda tutmak için gereken sağlık hizmeti, eğitim, barınma vb masrafları vergi mükelleflerine kaydırmak suretiyle sermayeyi dolaylı olarak sübvanse ederek bunu sağlamalıydı. Bugün devletin kapitalist ekonomiyi sürdürmedeki rolü, müşteri ile meta arasında düzenli ve başarılı bir etkileşimin sağlanmasına dayanmaktadır. Devlet, bu rolü yerine getirmek için, kazançların özelleştirilmesi ve kayıpların millileştirilmesi kuralına göre, kredi işlemlerindeki riskleri vergi mükelleflerine kaydırarak bankacılık ağını ve hissedarlarını dolaylı olarak sübvanse etmelidir.

Maskeler çıkarılsın, tüm sahte kıyafetler atılsın. Hiçbir yapmacıklığın önemi yok. Senin dediğin gibi, "asıl önemli olan mali disiplininizdir, ekonomik birliğe uygun olma yeteneğiniz ve ekonomik faaliyetlerinizdir". Efendinin kim olduğu konusunda ve melodisini çalmak için düdüğü çalacak kimseleri nasıl seçtiğine dair hiçbir şüphemiz yok; ister havuçla ister sopayla, ister seve seve ister zorla. "Hiçbir siyasi ve ekonomik acizlik

16. Aynı kaynakta.

cezasız kalmayacak"; bu ifade tam olarak doğru mu? Melodiyi itaatkâr bir şekilde çalmaya zorlamak konusunda hiçbir siyasi beceriksizliğin cezasız kalmayacağını söylemeyi tercih ederim; birbiri ardına notalar, orkestranın gerektirdiği ve emrettiği gibi çalınacaktır. Başkaldırıya müsamaha gösterilmeyecektir. Eğer demokrasi itaati, tasarruf politikalarını, kamu harcamalarındaki kesintileri, işgücü piyasalarını dizginlerinden kurtarmayı, işgücünün savunulmasının dizginlenmesini ve bunun yanı sıra kredi bağımlılığının dayatılmasını garanti etmiyorsa, bu durumda demokrasinin de durumu tehlikede demektir. "Ekonomi her şeydir, aptal adam!"* Siyaset gayrisafi yurtiçi hasılayı artırmakla ilişkilidir ve gayrisafi yurtiçi hasılanın artışı da zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olmasıyla ilişkilidir.

İnsan ne kadar şahin gözlü olursa olsun, Sağda veya Solda –ya da aslında merkezde– yeni bir Kudüs gözlemlemek ve tespit etmek korkunç derecede zor görünmektedir. 100 yıl önceki gibi, yani Sol-Sağ maçı başlamadan, kapabildiğin kadarını kap mücadelesi başlamadan önce olduğu gibi, insanlar her hafta William Blake'i tekrar etmeye devam ediyor:

Zihinsel mücadeleden kaçmayacağım,
Kılıcım da ellerimde uyumayacak:
Ta ki bizler Kudüs'ü kurana kadar,
İngiltere'nin yeşil & şen Ülkesinde.

Bu mısralara uyduğumuz sürece TINA'yı pek yeşil ve pek de şen olmayan topraklarımızdan güvenli bir mesafede tutmayı başarırız.

LD William Blake'in bir deha dokunuşuyla kaleme aldığı başka bir eseri, yani TINA karşıtı bir şiir olarak tanımlayacağım küçük manzumesi "The Fly"ı [Sinek] hatırlayarak karşılık vermek isterim:

* Bu ifade eski ABD başkanlarından Bill Clinton'ın strateji danışmanlarından James Carville'in sözlerine dayanır. (ç.n.)

Küçük Sinek,
Senin yaz oyununu
Düşüncesiz elim
Silip süpürdü.

Ben de değil miyim
Senin gibi bir sinek?
yoksa sen değil misin
Benim gibi bir insan?

Çünkü ben de dans ederim
İçerim ve şarkı söylerim,
Ta ki bir kör el
Kanadımı silip süpürüne kadar.

Eğer düşünce hayatsa
Ve güç ve nefesse
Ve düşüncenin isteği
Ölümse;

O zaman ben
Mutlu bir sinek miyim,
Eğer yaşarsam,
Ya da eğer ölürsem.[17]

Kötümser nedir? Kötümser, bilgi sahibi bir iyimserdir denir şakayla karışık; veya akıllı bir iyimserdir, diye yanıtlayacaktır birçok kişi. Bugün çoğu kişi, iyimserlerin en iyi ihtimalle sığ ya da yavan ve daha da açık olmak gerekirse, aptal ve akılsız olduklarını düşünür. Her nasılsa, derinlik ve bilgelik karamsarlıkta ve kıyamet kehanetlerindeymiş gibi görünür bize. Zamanın sonunda bizi bekleyen şeylere dair ürkütücü anlatılar, gerçek bir korku endüstrisi oluşturdu (siyaset ve medyadaki en değerli metalar listesinde korku, ifşa ve teşhirden sonra ikinci sırada yer alıyor). Bu korkular sorumluluk, ciddiyet ve derinlik meseleleriyle ilişkilendirilirken, iyimserlik, güneş ışınları altın sarısına benzediği ve domatesler kırmızı olduğu için sevinen budala köylünün sırıtışına benzetilir.

17. William Blake, *Songs of Experience*, 1794.

Gerçekte, bu önyargının kökenleri çok daha derinlerde yatmaktadır. Asıl sorun, alternatiflerin olmadığı bir dünyada yaşıyor olmamız. Tek bir gerçeklik sunan bir dünya bu; en iyi yönetim şekilleri ve en derin fikirler de dahil olmak üzere (mühendislik ve işletme projelerinden bahsetmiyorum bile) her şeyin bir alternatifinin olduğuna inananlar çılgın veya en iyi ihtimalle tuhaf sıfatıyla damgalanıyor. Dünya muhtemelen daha önce hiçbir zaman bugün olduğu kadar kaderci ve determinist inançlarla dolup taşmamıştı; yaklaşmakta olan krizlere, aşağı yönlü hareketlere, tehlikelere ve dünyanın sonuna dair bir sürü kehanet ve öngörü var; tüm bu kehanetlere ciddi analizler de ekleniyor ve bardaktan boşanırcasına üzerimize doğru yağıyor. Her yöne yayılan bu korku ve kadercilik atmosferinde zamanımızın siyaset mantığına, ekonominin tiranlığına, bilim ve teknolojiye getirilen yaklaşımlara, tabiat ve insan arasındaki ilişkiye alternatif olmadığı düşüncesi uyanıyor.

İyimserlik hiçbir şekilde her şeyin harika olduğuna dair budalaca bir varsayım değildir. Kötülüğün yalnızca geçici bir şey olduğu ve insanlığımızı kalıcı olarak yok etmeye muktedir olmadığı görüşüdür ve alternatiflerin her zaman varolduğu inancıdır. Durum ne olursa olsun, iyimserlik saflıktan veya düşüncenin sığlığından değil, büyük bilgelikten ve deneyimden kaynaklanır; dünyanın her zaman bana ve çevreme göre kıyaslanamayacak ölçüde daha büyük olduğu ve aslında bir yandan da bana benzediği inancını taşır. Eğer öyleyse, benim dünyada var olmam ve düşünme, şüphe etme ihtimalinin varlığı, minnettarlığı ve takdiri hak eden bir armağandır çünkü her şey çok daha kötü olabilir ya da olabilirdi. Var olmayabilirdim bile; bu yüzden de mutluluğum ve tatminim ikinci derece önem taşır. Bu dünyada bulunuyor olmam ve bu dünyadaki yerimi düşünebiliyor olmam, bu dünyanın mümkün olan dünyaların en iyisi olduğunu teyit eder; çünkü başka dünyalarda var olmuyorum, o dünyaların iyiliklerini veya kötülüklerini çözmek başkasına kalmış.

İyimserlik yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda metafizik, kadercilik karşıtı, anti-determinist de olabilir. Bu tür bir iyim-

serlik en iyi şekilde Dylan Thomas'ın yıllara meydan okuyan şiiri "And Death Shall Have No Dominion" ["Ve Ölümün Egemenliği Yoktur"] ile ifade edildi; 20. yüzyıl için yakılmış gerçek bir TINA karşıtı ağıttı, şu anda insanlık adına her zamankinden daha önemli bir mesaj konumundadır.

Kötülüğe dair yeni bir şey yok, ezelden beri bizimle birlikte. Ancak günümüzde akışkan-modern dünyamızı karakterize eden türde yeni bir kötülük söz konusu. Daha önceki katı modernite biçimlerini karakterize eden kötülük, baskı araçları üzerinde tekel oluşturan ve zaman zaman korkunç derecede vahşi ve barbar amaçlarına ulaşmak için ellerindeki araçları kullanan devletlerin elinde yoğunlaşmıştı. Buna karşılık, çağdaş akışkan-modern toplumlarımızda, kötülük tamamen daha yaygın ve aynı zamanda daha görünmez hale geldi.

Akışkan kötülük, insan etkileşiminin ve ticaretin akışkan-modern biçimleri tarafından dokunan kumaşın dikişlerinde, insanların birlikte yaşama dokusunda ve rutin işleyiş süreçlerinde gizlenir. Şiddetli bireyselleşme, insanlar arası bağların gücünü aşındırırken, kötülük, acımasız rekabetin ve karşılıklı yabancılaşmanın işbirliği ve dayanışmanın yerini aldığı, tamamen kuralsızlaştırılmış ve özelleştirilmiş bir sosyal alanın kara deliklerinde gizlenir. Mevcut haliyle kötülüğü tespit etmek, ortaya çıkarmak ve direnmek zordur. Sıradanlığıyla bizi baştan çıkarır ve sonra aniden dışarı fırlar, görünüşte rastgele vurur. Sonuç, mayın tarlasına benzeyen sosyal bir dünyadır: Patlayıcılarla dolu olduğunu ve patlamaların er ya da geç olacağını biliyoruz ama ne zaman ve nerede patlayacakları hakkında hiçbir fikrimiz yok.

Zygmunt Bauman ve Leonidas Donskis kötülüğün hem daha sıradan hem de daha sinsi hale geldiği, insanlığı hayallerinden, alternatif projelerden ve muhalefet gücünden arındırma noktasına ulaştığı bu yeni coğrafyada okura rehberlik ediyor.

KDV'den muaftır.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-620-9

